ځایونه زیاتوب پکښي وسي او بعض ځایونه کمښت، یعني غرونه، غونډۍ، شیلې او درختي ټولي د ځمکي ولاړي سي او ځمکه سره کش سي لکه یو څوک چي ثرمن کشوي چي فراخه سي، نو ټوله ځمکه یو رنګ سي نه لوړه او نه جوره پکښې وي، لکه امیان چي وایي چي ځمکه یوه هګۍ سي او تبدل د اسمانو دادی چي لمر او ستوري او سپوږمۍ ورک سي والحاصل بغير كل واحد عما عليه في الدنيا.

درویش وایي: چي دا تفسیر تفسیر د فهم د متعلمینو ډېر زیبا دی، والاحاديث الدالة على تغيير الذات او تغيير الصفات قد اورد المظهري في نحو ثلث صفحات وفي نقلها بالعربية وترجمتها باللغة الافغانية تطويل كثير لايليق بشان متعلمي هذا التفسير.

درویش وایي: چي امام همام فخر الدين الرازي رحمة الله عليه په تفسیر کبیر کي وایي چي دا بعید نه ده چي له تبدیل څخه د ځمکي دي مراد دا وي چي جهنم په ځني جوړ سي او د تبدیل د سماواتو څخه دي مراد دا وي چي جنتونه به ځني جوړ سي، او ټولو اهل التفسير د امام دا خبره تر تنقید لاندي نیولې ده چي له دې څخه خو دا لازمېږي چي جنت او دوږخ اوس مخلوق نه دي كما يقوله المعتزلة والثابت في علم الكلام والاحاديث خلافه، علامه آلوسي په روح المعاني کي که څه هم په دفع کي ددې سوال له کلام څخه د امام ډېره سعي کړې ده لکن په سر يې نه ده رسولې والله اعلم بمراد عباده.

وَبَرَزُوا لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ ﴿٤٨﴾

ښکاره به سي ټوله بندګان یعني له قبرو وغیرها څخه به را ووځي، درویش "غيرها" ووايه لان الانسان قد ياكله الحوت في البحر او بل هندوان د نن زمانې خپل مړي سوځوي قبرونه نه لري وكذا قد ياكل الانسان سباع البر الى غير ذالك "لله الواحد القهار" يعني لمحاسبته ومجازاته بالجنة اوالنار.

فائده: ددې دوو صفاتو جمع کول دلالت پر دې دی چي ورځ د قیامت ډېره سخته ده، ولي چي آمر یو وي او هغه هم غالب وي چي څوک یې مقابله نه سي کولای، نو ځای د استغاثې او د پناه بل نسته.

وَتَرَى الْمُجْرِمِينَ يَوْمَئِذٍ مُّقَرَّنِينَ فِي الْأَصْفَادِ ﴿٤٩﴾

او ته به وینې یا محمد (ﷺ) یا مخاطب غیر معین، کافران په دغه ورځ کې تړلي یو له بل سره په سبب د اشتراک في العقائد والاعمال کالمشرکین في الشرک وهکذا الیهود والنصاری والزانین منهم مثلاً په قیود او اغلالو کې د اصفاد مفرد صفد دی لکن صفد سخت تړلو ته وایي او قریناً مع شیاطینهم.

ابو سعید الخدري رضی الله عنه له عمر بن خطاب رضی الله عنه څخه روایت کړی دی قال یقرن الصالح مع الصالح في الجنة ویقرن الرجل السوء بالسوء في النار.

سَرَابِيلُهُم مِّن قَطِرَانٍ وَتَغْشَىٰ وُجُوهَهُمُ النَّارُ ﴿٥٠﴾

جمع سربال وهو القمیص، په غیاث اللغات ص ٥٣٦ کې وایي قطران بالکسر نام شاعري ونام شهر ونام روغنی باشد سیاه وبد بوه که از درخت عرعر که سرکوه می باشد میگیرند وآنرا بر اشتران خارش یعني الجربی چي په پښتو یې ګرګ بولي چي ګرګ یې ورسوځي په سبب د تېزی رنګ یې تور دی بدبویه چي اور ژر اخلي، نو په قطران بدن د اهل النار ورلړي، نو دوی لره لکه قمیص ګرځي، نو پر دوی سوي او کا د قطران او وحشته د رنګ یې او بد بوی ټوله سره جمع سي مع اسراع النار في جلودهم وفي روح المعاني هو مایحلب من شجرة الابهل وتهنأ به الابل الاجرب فیحرق الجرب بما فیه من الحدة وقد تصل حرارته الی الجوف وهو اسود منتن یسرع فیه اشتعال النار حتی قیل انه اسرع الاشیأ اشتعالاً وهو حار یابس في الثالثة او الثانیة انتهی "وتغشی وجوههم النار" او پټ کړی وي او پر سربېره وي پر مخانو ددوی اور.

پوه سه: چي د "وجه" تخصیص یې له دي جهته وکړی چي مخ په انسان کي هغه عزت مند ځای په ظاهر کي د بدن دی لکه زړه په باطن کي د بدن، ولهذا قال الله تعالی "تطلع علی الافئدة" او بل سبب یې دادی چي دوی په دنیا کي د خدای جل جلاله و خوا ته توجه نه و کړې، او حواس د مخ یې لکه سمع او بصر یې د حق او معجزاتو ولیدو ته او سمع د حق و اورېدلو ته نه وه سپارلي.

لِيَجْزِيَ اللّٰهُ كُلَّ نَفْسٍ مَّا كَسَبَتْ

پوهه: چي كلمه د لام متعلق ده په محذوف پوري، تقديره يفعل ذالك ليجزي اليه او بقوله مقرنين، او بقوله تغشى والمعنى تا چي جزأ وركړي خداى پاک و هر نفس ته كه مطيع وي او كه عاصي په ما كسبت سره لانه اذا بين الله ان المجرمين يعاقبون باجرامهم كما في الآيات السابقة علم ان المطيعين يثابون بطاعاتهم، نو د لام كلمه متعلق ده په برزوا پوري فافهم.

اِنَّ اللّٰهَ سَرِيْعُ الْحِسَابِ ﴿٥١﴾

په تحقيق خداى جل جلاله ژر دى حساب دده لانه لايشغله حساب عن حساب، امام سيوطي رحمة الله عليه په جلالين كي وايي چي خداى پاک حساب كوي د ټولو خلگو سره په قدر د نيمي ورځي د دنيا لحديث بذالک.

درويش وايي: چي ورته قول ابن المبارک رحمة الله عليه او ابو نعيم عن النخعي رح قال كانوا يرون انه ليفرغ من حساب الناس في مقدار نصف يوم وروسته به قيلوله كوي هؤلأ في الجنة وهؤلأ في النار، ومثل هذا الحديث اخرجه ابن ابي حاتم عن ابن عباس رضي الله عنهما.

هٰذَا بَلٰغٌ لِّلنَّاسِ وَلِيُنْذَرُوْا بِهٖ وَلِيَعْلَمُوْٓا اَنَّمَا هُوَ اِلٰهٌ وَّاحِدٌ

اى القرآن او السورة يا ما في السورة من الوعظ من قوله تعالى ولا تحسبن الله الآية، بلاغ كفايت دى دوى لره په نصيحت كي.

پوهه: چي "ولينذروا به" عطف دى پر محذوف باندي اى لينصحوا ولينذروا چي وبېرول سي په دغه بلاغ سره، وقيل معنى الآية هذا القرآن انزل لتبليغ الناس احكام الله ولينذروا به او چي دوى پوه سي، په دې چي نه دى مستحق د عبادت بالحق مگر يو اله.

وَّلِيَذَّكَّرَ اُولُوا الْاَلْبَابِ ﴿٥٢﴾

او چي پند واخلي په مواعظو د قرآن خاوندان د عقولو يعني العقول السليمة عن الهوى وعن تقليد الآبآ.

پوه سه: چي اصل د يذكروا يتذكروا ؤ تا يې په ذال کي مدغم کړه او لفظ د "الوا" جمع د "ذو" ده من خلاف لفظه.

فائده: الباب په اصل کي جمع د لب ده چي مغز ته وايي يا د بادام يا د جوز مثلاً دلته مراد ځني عقل دی مجازاً، علمأ وايي چي مغز د انسان عقل دی او بدن يې قشر دی يعني پوست او کالي يې قشر القشر دي نو انسان لره لازم ده چي د عقل په تصفيه کي کوشش وکړي بالايمان والطاعة واجتناب المنهيات والتفكر في الآء الله وشكرها وقطع الطمع عن غيره تعالى في الرزق، كمال خجندي وايي:

نيست مارا غم طوبی وتمنای بهشت ..... شیوه مردم نااهل بود همت پست

مولانا جامي قدس سره وايي:

يا من ملكوت كل شيئ بيده .... طوبى لمن ارتضاك ذخراً لغده

این بس که دلم جزء تو ندارد کامی .... تو خواه بده کام دلم خواه مده

درويش وايي: چي په توفيق د خدای عزوجل له تفسير څخه د ديارلسمي پارې د قرآن عزيز په ساعت کي د لسو بجو په ورځ د پنجشنبې اووه ويشت شعبان المبارک سنه (۱۴۲۹ هـ ق) فارغ سوم ولله الحمد والمنة والصلوة والسلام على خير البرية وآله وصحبه الكملة ويليه تفسير الجزء ۱۴ ان شأ الله العزيز.

التجأ وتضرع بدرگاه رب العزة القادر المطلق جل سلطانه:

اللهم وفق عبدك العاصي بانواع المعاصي محمد عبيد الله الايوبي السليمانخيلي غفرله الباري ذنبه الجلي والخفي لتفسير القرآن الكريم الى اخيره بالخير والعافية والصحة والسلامة واجعله خيراً باقياً وعملاً جارياً الى يوم القيامة انک على كل شيئ قدير وبالاجابة جدير،،، بيت:

غرض نقشیست کزما یاد ماند .... که هستی را نمی بینم بقائی

مگر صاحب دلی روز ز رحمت .... کند درحق این مسکین دعائی

روز محشر هر که آید تصویر جانان دربغل

من نیز حاضر میشوم تفسیر قرآن د ر بغل

سُوْرَةُ الْحِجْرِ مَكِّيَّةٌ وَهِيَ تِسْعٌ وَتِسْعُوْنَ اٰيَةً وَّسِتُّ رُكُوْعَاتٍ بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

مونعوذ بوجهک الکريم من الشيطان الرجيم

الٓرٰ ۚ تِلْكَ اٰيٰتُ الْكِتٰبِ وَقُرْاٰنٍ مُّبِيْنٍ ①

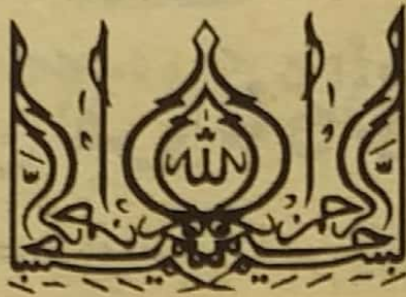
درويش وايي: چي "الٓمر" له متشابهاتو ځخه د قرآن کريم دی و قد مر اختلاف اهل التفسير والفقهأ في اول سورة البقرة.

او "تلک" اشاره ده و آياتو ته ددې سورت، او اضافت و کتاب ته يې په معنی د "من" ده.

پوه سه: چي مراد له کتاب او قرآن ځخه يودی بالتغاير الاعتباري بالکتابة في المصاحف والقرائة بالالسنة.

او تنکير د قرآن لپاره د تعظيم دی ای آيات ما هو جامع لکونه کتاباً کاملاً وقرآناً بين الرشد والهداية والفرق بين الحلال والحرام بياناً عربياً.





الجزء الرابع عشر

رُبَمَا

تفسیر الیوبی حنفی

حضرت مولانا محمد عبد الله الایوبی

الكندهاري الحنفي النقشبندي

مکتبۃ القرآۃ و التجوید

کاسي روډ کوټه بلوچستان

رُبَمَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ كَانُوا مُسْلِمِينَ ②

پوه سه: چي "رب" نافع او عاصم او ابو جعفر رحمة الله عليهم په تخفيف د بأ وايي، او نور قاريان په تشديد د بأ وايي، او "رب" پر هر تقدير حرف جر دی او كلمه د ما منع كونكې د "رب" د عمل نو له دې سببه يې دخول پر فعل روا دی.

سوال: د "رب" دخول پر ماضي بايد وي كما تقرر في النحو، نو دلته پر مضارع چي يو څرنګه داخل سو؟

ځواب: مستقبل په اخبار كي د خدای جل جلاله لكه ماضي دی لتحققه حتماً.

فائده: معنی حقيقي د "رب" تقليل دی بعض مفسرين يې پر حقيقت حمل كوي ووجه التقليل ان الكفرة يدهشم اهوال القيامة يو وخت نادر كه له دوی څخه دهشت پورته سي تمنوا الاسلام في الدنيا، او بعض مفسران وايي چي "رب" دلته لپاره د تكثير دی مجازاً له جهته د قيام د تضاد په ځای كي د مناسبت كما تقرر في علم البيان من ان التضاد يقوم مقام المناسبة "يود الذين كفروا لو كانوا مسلمين" خوښ دي يعني په ورځ د قيامت عند معانية، كلمه د لو په معنی د ان ده يعني ان كانوا مسلمين في الدنيا.

فائده: تعبير له وداد څخه د دوی په لفظ د غيبت يعني كانوا انما هو في الحكاية لا في المحكي عنه لان المحكي عنه لوكنا مسلمين بصيغة التكلم فافهم كما في قول القائل حلف فلان ليقتلن كذا مكان قوله لافعلن كذا فافهم.

پوه سه: چي ابن المبارك او ابن جرير، او بيهقي رحمة الله عليهم له ابن عباس او انس رضي الله عنهم څخه روايت كړی دی چي دوی دوو ددې آيت مبارك په متعلق كي وويل چي دا يعني و داد د الذين لوكانوا مسلمين هغه وخت دی چي ګناه كاران د مسلمانانو او مشركينو په اور كي سره يو ځای وي، نو مشركان و مسلمانانو ته پېغور وركړي چي تاسي ته څه فائده وكړه ستاسي ايمان او طاعت، نو خدای پاک له دې پېغور څخه په غضب سي، نو مسلمانان ټوله له دوږخ څخه وباسي بفضل رحمته، نو په دې وخت كي "يود الذين كفروا لو كانوا مسلمين" يعني

موږ به هم له دوږخه ایستل سوي وای که مسلمانان وای، او هناد او سعید بن منصور د ابن عباس رضي الله عنهما څخه داسې روایت کړی دی چې پرله پسې خدای جل جلاله شفاعت د شفاعت کونکو د عصات المؤمنین قبلوي او عصات په شفاعت سره جنت ته داخلوي او شفاعت قبلوي، او رحم کوي پر عصات د اهل ایمان حتی چې خدای جل جلاله حکم عمومي صادر کړی من کان مسلماً فلیدخل الجنة فحیٔ "یود الذین کفروا لو کانوا مسلمین" یعني موږ به هم په دې حکم عام کې د ارحم الراحمین داخل سوي وای او جنت ته به تللي وای.

او طبراني رحمه الله په خپل کتاب اوسط کې په سند صحیح د جابر بن عبدالله رضي الله عنهما څخه داسې روایت کړی دی چې رسول الله صلی الله علیه وسلم وویل چې بعض کسان زما د امت به عذاب ورکړل سي په سبب د ګنهو ددوی نو دوی به په دوږخ کې وي ماشآٔ الله ان یکونوا وروسته اهل الشرک دوی ته پیغور ورکړي او وه به وایي دوی ته ما نری من تصدیکم یعني الرسول چې تاسې نفع وکړه یعني چې تاسي هم لکه موږ په اور کې یاست فلا یبقی موحد الا اخرجه الله یعني من النار ثم قرأ رسول الله صلی الله علیه وسلم "ربما یود الذین کفروا لو کانوا مسلمین"

درویش وایي: چې قریب المعنی و حدیث مذکوره وو ته نور هم ډېر حدیث په روایتو مختلفه سره په تفسیر کې د آیت مذکوره راغلي دي وفیما ذکرناه کفایة.

ذَرْهُمْ يَأْكُلُوا وَيَتَمَتَّعُوا وَيُلْهِهِمُ الْأَمَلُ ۖ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ ③

پرېږده یا محمد (صلی الله علیه وسلم) یعني الکفار، چې خورک کوي او تمتع یعني نفع اخلي په شهوات نفسانیه وو سره یعني دا اکل او تمتع متناهي دي، او دوی مشغول کړي وي د کار سازۍ د اخرت لپاره بالایمان والطاعة امید د ډېرو عمرو ژر دی چې خبر به سي په خپل سوء یعني عذاب د خدای جل جلاله به په ورځ د قیامت ووینې، وفائدة هذه الآیة نا امیده کول دي د علیه الصلوٰة والسلام د ایمان او انقیاد څخه ددوی بانهم من اهل الشقاوة في علم الله تعالی او نصیحت ستا وروسته تر دې فائده نه لري، ولې چې حجت پر دوی قائم سو او وی وبېرول سول

د ایثار د تنعیم د دنیا پر تنعیم د آخرت بالجنة بسبب طول الامل، په تفسیر بحر العلوم کي راغلي دي چي طول الامل رحمت دی ددې امت لپاره که طول امل نه وای ډېر امور شرعیه به معطل سوي وای مثلاً که طول امل نه وای علماؤ د تفسیر به په علم تفسیر کي مجلدات کثیره تفسیرونه نه جوړ لای، او فقهاؤ به په فقه کي شروح طویله او فتاوی وي په جلدو جلدو نه تصنیفولای مثلاً، که طول امل نه وای فقیر به په تفسیر قرآن پیل هم نه وای کړی لکن طول امل تر دې حده تفسیر راورساوه چي تقریباً لس جلده ته ورسېدی او نور هم طول امل باقي دی چي په توفیق د خدای ﷻ به دا تفسیر تر پایه پوري ورسېږي ان شاءالله تعالی او سره ددې چي عمر د فقیر د نیوې (۹۰) کالو په شاوخوا کي دی، وهذا الاتمام لیس بعجیب في جنب قدرة الله العزیز العلام او که طول امل نه وای ډېر اسباب د عیش او ژوند به معطله سوي وای، په حدیث شریف کي راغلي دي چي روایت یې انس رضي الله عنه کړی دی قال رسول الله ﷺ انما الامل رحمة لامتي لو لا الامل لما رضعت ام ولدها ولا غرس غارس شجراً" په تحقیق امل رحمت دی زما د امت لپاره، که امل نه وای، نو نه به وای ورکړي شیدې مور د هغې زوی ته، او نه به وای شنه کړې یو سړي درخته، علماً وايي چي حکمت الهي ددې تقاضا نه کوي چي د ټولو انسانانو دي اقبال من کل الوجوه و خدای پاک ته مبذول کړي فان ذالک یخل بامور المعاش ولهذا قیل لولا الحمقی لخربت الدنیا.

پوښتنه: نو د طول امل چي په قرآن عزیز کي ذم راغلی دی کما في الآیة المذکورة او په احادیث شریفه وو کي هم بد بللی دی څه شی دی؟

ځواب: امل مذموم توقع ده لطول الاعمار وبلوغ الاوطار چي زما حاجتونه به ټوله تر سره سي واستقامة الاحوال یعني حالات د ژوند بې خلله پایه تکمیل ته ورسېږي وان لا یلقوا في العاقبة الاخیراً، قال الصائب:

درسر این غافلان طول امل دانی که چیست
اشیان کرد است ماری در کبوتر خانه

درویش وايي: چي علماً وايي چي د مذکوره طول امل چي په شرع کي یې

ذم جداً دی مهلکات يې څلور دي (۱) کسل په طاعت و تاخيرها (۲) تاخير دی په توبه کي له گناه څخه بل ترکها (۳) قسوة القلب بعدم ذکر الموت قلباً (۴)حرص دی پر جمع د دنيا من الحرام والحلال والاشتغال بها من ذکر الآخرة واهوالها، ولاشک في کونه مذموماً، واما طول الامل للامور الاخروية کما ذکرنا امثلتها فهو محمود قطعاً فافهم هداک الله.

وَمَآ أَهۡلَكۡنَا مِن قَرۡيَةٍ

او نه ده هلاک کړې موږ يوه قريه يعني اهل د قريې، ومن زائد لاستغراق النفي.

پوه سه: چي په اصطلاح کي د قرآن مبارک قريه عام دی بلد وغيره دواړو ته شامل دی دا شروع ده په بيان کي د سِر په عدم نزول کي د عذاب پر مشرکينو د مکې عاجلاً لکه پر نورو امتو چي په دنيا کي عذاب نازل سوی ؤ لکه قري د قوم لوط او عذاب د مکې والو يې و اخرت ته وځنډاوه.

إِلَّا وَلَهَا كِتَابٞ مَّعۡلُومٞ ٤

مگر نه هغه هلاک لره يې وخت سته مکتوب في اللوح المحفوظ "معلوم" ای عندالله تعالی لايتقدم ولايتاخر.

سوال: په قانون نحوي کي خو په منځ کي د صفت واو نه راځي کما في قوله تعالی "الا لها منذرون"؟

ځواب: واو يې په دې سبب پر داخل کړی چي صورةً دا جمله لکه حال ده، نو واو يې پر داخل کړئ تاکيداً للصوقها بالموصوف کذا قال المظهري، او روح البيان وايي چي "کتاب" مبتدأ ده او "لها" يې خبر دی، خبر چي يې مقدم کړی لان المبتدأ نکرة کما هو القانون النحوي چي مبتدأ چي نکره وي تقديم د خبر يې پر واجب دی او دا جمله حال ده له "من قرية" څخه

پوښتنه: دا جمله صفت ده د قريه چي استثنأ يې د عموم د صفاتو وسوه، قريه خو نکره ده، نو ذو الحال څرنگه کېدای سي؟

ځواب: نکره چي په سياق کي د نفي راسي خصوصاً سره د "من" لپاره د استغراق ده، نو په حکم د نکره موصوفي فيصح کونها ذو الحال بدون تقديم الحال کما هو

القانون والمعنى اهلكنا قريةً من القرى في حال من الاحوال الا لها كتاب معلوم.

مَا تَسْبِقُ مِنْ أُمَّةٍ أَجَلَهَا وَمَا يَسْتَأْخِرُونَ ۝٥

نه وړاندي کېږي يو امت (کلمه د من زائده ده لاستغراق النفي) يو امت و اجل ته يعني لا يهلک قبل الاجل المقدر في علم الله، او نه ځنډ پرې هلاک دديږ قريږ بعد بلوغ الاجل الموعود.

پوښتنه: چي ضمير د "يستأخرون" خو راجع و امت ته دی او امت مونث دی نو مذکر ضمير به څرنګه ورته راجع سي؟

ځواب: تذکير يې بنأ پر معنی دی، ولي چي له قريه څخه خو مراد اهل قريه دي وتانيث القرية باعتبار اللفظ فقط.

وَقَالُوا يَا أَيُّهَا الَّذِي نُزِّلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ إِنَّكَ لَمَجْنُونٌ ۝٦

وويل مشرکانو د مکې و نبي عليه السلام له پسخنده اې هغه سړی يې چي وحي نازل سوی دی تاته يعني قرآن په تحقيق ته لېونی يې، يعني د لېونيانو خبري کوې چي ته وايې ماته قرآن نازل سوی دی.

پوه سه: چي دا وروسته آيت تفسير دی "لوما" په معنی د هل لا دی، ولي ته راتګ نه کوې موږ ته په ملکو سره چي ستا لپاره شاهدي د رسالت يې زموږ د مخه ادا کړې وای، او يا معنی داده چي زموږ د عذاب لپاره چي موږ ستا تکذيب وکړی لکه د عذاب د امم سابقه لپاره چي به ملکې راتلې، او يا معنی داده چي ملکو به ستاسره مرسته کولای په تبليغ کي کما في قوله تعالی "لولا انزل اليه ملک فيکون معه نذيراً"

لَوْ مَا تَأْتِينَا بِالْمَلَائِكَةِ إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ ۝٧

که ته يې له رښتيا ويونکو څخه په دعوه کي د نبوت.

مَا نُنَزِّلُ الْمَلَائِكَةَ إِلَّا بِالْحَقِّ وَمَا كَانُوا إِذًا مُنْظَرِينَ ۝٨

موږ نه نازل وو ملکې مګر نه په حق سره يعني بالعذاب المتحقق عند الله لقوم، او نه دي دا کفار په دغه وخت کي چي ملکي د عذاب راسي مؤخرين يعني

چي ملکي په عذاب سره راتګ وکړي، نو له کفارو څخه بالا مهلت ورکول مسلوب سي ونزل عليهم العذاب في الحال.

فائده: د "اذا" جزأ ده د شرط مقدر، وهذا اللفظ مركب من اذ بمعنى الحين وروسته پر بالا کی ان شرطي فصار اذ ان وروسته نحاتو ثقيل وکانه همزه د ان، نو يې حذف کړی نو اذن پاته سو، قانون د ان شرطي لفظ دلالت پر فعل مقدر بعده والتقدير وماکانوا اذان کان ای وجد ماطلبوه منظرين يعني بعد ازان مهلت داده ميشود بلکه همواره عذاب می آيد.

إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ ۝٩

پوه سه: چي ضمير د متکلم مع الغير لپاره د تعظيم د رب العزة دی او "نحن" ضمير فصل نه دی لانه يکون بين الاسمين وههنا بعده فعل، بلکې مبتدأ ده کذا في تفسير الکواشي.

پوه سه: چي دا آيت رد دی د انکار د کفارو د مکې او استهزأ ده ددوی په قرآن سره ولهذا اکده بوجوه من التاکيد.

ترجمه: په تحقيق موږ نازل کړی دی و تاته يا محمد (ﷺ) ذکر يعني القرآن العظيم الشان، او په تحقيق موږ ساتونکي يو د قرآن د تحريف او د زيادت او نقصان څخه کما فعل اليهود بکتابهم التوراة ولا يتطرق اليه الخلل ابداً، وهذا دليل لکونه منزل من الله عزوجل اذ لو کان من عند غيره تعالى، نو به د کفارو د طعن لار پکښې خلاصه وای له جهته څخه د قبول د زيادت او نقصان.

فائده: خوارج وايي چي عثمان رضي الله عنه او نورو دده همکارانو له قرآن څخه لس جزء يعني پارې غورځولي دي خزلهم الله کيف انکروا الاحاديث الصحاح في باب جمع عثمان رضي الله عنه القرآن وکيف انکروا اجماع الامة على ان الموجود في ايدى الناس هو القرآن المنزل.

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مِن قَبْلِكَ فِي شِيَعِ الْأَوَّلِينَ ۝١٠

او په تحقيق موږ استولي وه ستا دمخه رسولان، "شيع" جمع د شيعي ده والشيعة قوم مجتمعون کلهم على دين وعقائد، لام موطئه د قسم محذوف دی

وَمَا يَأْتِيهِم مِّن رَّسُولٍ إِلَّا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِءُونَ ﴿١١﴾

او نه دی ورغلی دغو شیعو ته (مضارع لپاره د حکایت د حال ماضیه ده) یو رسول له رسولانو (من زائد دی لپاره د استغراق د نفي) مگر نه دوی به پسخند واهه یعني په هغه رسول فیه تسلیة للنبي علیه السلام، ولي چي کفارو د مکي هم په ده پسخند واهه.

كَذَٰلِكَ نَسْلُكُهُ فِي قُلُوبِ الْمُجْرِمِينَ ﴿١٢﴾

ای کما سلک الاستهزأ والکفر في قلوب الشیع الاولین، موږ داخله وو استهزأ په زړو کي د مجرمینو یعني مشرکی مکة، والسلک ادخال الشیئ في الشیئ کالخیط في المخیط والرمح في المطعون.

لَا يُؤْمِنُونَ بِهِ ۖ وَقَدْ خَلَتْ سُنَّةُ الْأَوَّلِينَ ﴿١٣﴾

ایمان نه راوړي پر هغه رسول جمله حال ده له مجرمینو څخه، او تېر سوی دی سنت او عادت د خدای جل جلاله په اولینو کفارو کي باهلاک من کذب الرسل.

درويش وايي: چي په دې آیت کي وعده خفي ده د علیه الصلوة والسلام سزه بالفتح والظفر علی اعدائه من اهل مکة وغیرهم.

وَلَوْ فَتَحْنَا عَلَيْهِم بَابًا مِّنَ السَّمَاءِ فَظَلُّوا فِيهِ يَعْرُجُونَ ﴿١٤﴾

که موږ خلاص کړو پر دغو کسانو چي ستاسې بېځایه سوالونه کول بقولهم لو ماتأتینا بالملائکة، یوه دروازه د اسمان، نو ګرځي ملکي چي اسمان ته خېژي پر دغه دروازه او تاسي هم ورته ګورئ، او حسن بصري رحمة الله علیه وایي چي دغه کفار و خېژي و اسمانو ته او عجائب د اسمانو هم ویني طول نهارهم.

لَقَالُوا إِنَّمَا سُكِّرَتْ أَبْصَارُنَا

چي بند کړل سوي دي زموږ سترګي یعني تا اې محمده رابندي کړي دي زموږ سترګي په سحر سره چي حقیقت حال نه په وینو.

درويش وايي: چي ترجمه پر تقدیر د قرائت "سکرت" بالتشدید کما هو قرائة عامة القرأ او پر قرائت د ابن کثیر رح چي سکرت په تخفیف د کاف او په

فتح د تأيې وايي، نو پر دې قرائت "ابصارنا" مفعول د سكرت بالنصب يعني بصيغة المخاطب فالخطاب لرسول اللهﷺ والمآل واحد، په قاموس كې وايي چې سک سد النهر يعني بند دى د ويالې له جريان څخه، او كلبي يې په عميت ترجمه كړې ده، او قاموس والا د سكرت پر تقدير د تخفيف دا ترجمه كړې ده اى حبست ابصارنا عن النظر وغطيت وغشيت وحيرت.

بَلْ نَحْنُ قَوْمٌ مَّسْحُورُونَ ﴿١٥﴾

بلكې موږ داسي قوم يو چې په موږ سحر كړل سوى دى يعني قد سخرنا محمدﷺ بذالک، كما قالوا عند رؤية سائر معجزاتهﷺ، دوى كلمه د بل او د انما وويل ددې لپاره چې زموږ يقين دى چې دا موږ چې وينو دا هيڅ حقيقت نه لري بل هو باطل خيل اليهم بنوع من السحر من جانب محمد (ﷺ).

فائده: كفار اولاً كلمه د انما چې پر حصر دلالت كوي پر ابصار داخله كړه غرض يې دا ؤ چې زموږ ستر گي فقط بندي سوي دي له رؤيت څخه د حقيقت الحال عقول پر ځاى دى په دې پوهېږو چې دا امور صرف چشم بندي ده وروسته يې له هغه څخه اضراب وكړى و قالوا بل نحن آه يعني جاوز ذالک السحر من الابصار الى العقول لنا بسحر محمدﷺ، صاحب د روح البيان وايي چې سحر من خرق العادة او خرق العادة گاهي له اولياؤ څخه صادرېږي نو هغه ته كرامت وايي او گاهي له نفس شرير څخه صادر سي هغه ته سحر وايي او سحر لره بقأ نسته بلكې يو كړى وي بخلاف بعض المعجزات كالقرآن العزيز فانه معجزة باقية كر الازمان ومر الدهور والسحر يمكن معارضته يعني الاتيان بمثله كما لسحرة فرعون والمعجزة لايمكن معارضته كعصى موسى عليه السلام ولا يظهر السحر الا على يد فاسق فاجر.

مسئله: د سحر زده كړه حرامه ده بالاجماع من الائمة الاربعة رحمهم الله.

مسئله: له سعيد بن مسيب رضي الله عنه څخه چا پوښتنه وكړه چې كه يو سړى په سحر سره چا د مايني له جماع څخه بندي ؤ (درويش! كما يفعل ذالک قوم هزاره من الشيعة) او هغه بند كړل سوي له يو عالم څخه خلاص والى ددې بنديز وغوښتى ده ته روا ده چې د بنديز د حل لپاره يو تعويذ يا ځابست وروكړي،

سعيد بن مسيب رضي الله عنه ورته وويل انما انهى الله عما يضر ولم ينه عما ينفع فان استطعت ان تنصر اخاک فافعل انتهى.

وَلَقَدْ جَعَلْنَا فِي السَّمَاءِ بُرُوجًا وَزَيَّنَّاهَا لِلنَّاظِرِينَ ﴿١٦﴾

په تحقيق موږ پيدا کړي دي په اسمانو کي بروج، او ښائسته کړي موږ سما يعني په لمر او سپوږمۍ او ستورو و کتونکو ته د اسمان.

پوه سه: چي جعل په معنا د خلق دی چي بروجاً يې مفعول دی او څوک چي په معنی د تصير بولي تکلف ته د حذف د بل مفعول مجبور دی، ولي چي جعل په معنی د تصير دوه مفعوله غواړي.

فائده مهمه: مظهري وايي البروج هو النجم يعني لوی ستوري ماخوذ من التبرج وهو الظهور او غټ ستوري هم ظاهر وي، وروسته مظهري وايي وليس المراد بالآية مصطلح اهل الهيئة اى الرياضي ثم اورد المظهري على ذالک اى على عدم ارادة البروج المصطلحة دليلاً چي حاصل يې دادی چي ارادة د بروج مصطلحه وو د احاديثو نبويه څخه خلاف دی او شرعيت ابا ئخندي کوي او صاحب د روح البيان تفسير د بروجو په قصورو سره کړی لکه عطيه چي هم تفسير په قصورو سره کړی دی، وروسته ده په تفسير کي د څورلسمې پارې ص۴۴۸ داسي ويلي دي وهي البروج الاثنى عشر المختلفة الهيئات والخواص اسمائها الحمل والثور والجوزا والسرطان والاسد والسنبلة والميزان والعقرب والقوس والجدي والدلو والحوت، او بيا روح البيان د مزيد تفصيل و تفسير ته خپل د اوائلو د سورت يونس حواله کړې ده انتهى، او صاحب روح المعاني په تفسير کي د څورلسمې پارې ص۲۲ وايي چي له ابن عباس رضي الله عنهما څخه روايت دی چي تفسير ددې آيت يې په دوولسو برجو مشهوره وو سره کړی دی چي شپږ برجه يې په شمال د منطقة البروج دي چي درې په هغو کي ربيعي دي يعني چي لمر په هغو بروجو کي وي نو پسرلی وي په معظم معموره مځکي کي، او درې صيفي دي چي دوبی د حلول د لمر و دغو بروجو ته پيدا کېږي اول ددې شپږو حمل دی، او شپږ جنوبيه د منطقة البروج څخه چي درې د هغو خريفي بولي چي زمانه د منې ته وايي او درې شتوي

دي چي ځمې ځني پيدا كيږي اول ددغو درو برجانو ميزان دى، او طول د هر برج په نيز ددوى ديرش درجې دي او عرض يې يوسل او اتيا درجې دى من قطب الى قطب، روح المعاني وايي وكانها انما سميت بذالک لانها كالحصن او القصر للكواكب الحال فيها، روح المعاني وايي وهي في الحقيقة اجزأ الفلک الاعظم وهو المحدد للجهات الست المسمى بلسانهم الفلک الاطلس وفلک الافلاک ثم فصل الكلام فيها صاحب الروح المعاني وفي بعض المواضع نقل عن الشيخ الاكبر قدس سره وعن الشيخ ابو علي بن سينا.

درويش وايي: چي د ټولو عباراتو نقل به و متعلم ته د تفسير ايوبي درد سر وي او په پوهيږي هم نه، لكن علمأ وايي ما لايدرک كله لايترک كله والله اعلم بالصواب في كل باب.

وَحَفِظْنٰهَا مِنْ كُلِّ شَيْطٰنٍ رَّجِيْمٍ ﴿١٧﴾

او موږ ساتلى دى اسمان له هر شيطان ځخه چي ترټلى دى له دربار ځخه د خداى جل جلاله يعني شيطان قدرت نه لري چي اسمانو ته دي وخيژي او اهل سمٰوات ته دي وسوسې ور واچوي ويطلع على احوال اهل السمأ، بغوي رحمه الله وايي قال ابن عباس رضي الله عنهما كانت الشياطين لايحجبون عن السموات وكانوا يدخلونها ويأتون باخبارها فيلقون على الكهنة فلما ولد عيسى عليه السلام منعوا من ثلث سموات ولما ولد محمد عليه السلام منعوا من السموات كلها، نو هر شيطان چي وروسته تر نبوت د عليه الصلوة والسلام چي اراده د اوريدلو د ملكو د اسمان به وكړه دستي به په شهاب ووشتل سو كما سياتي في الآية الآتية، نو شيطانانو و ابليس اعظم ته شكايت ددې منع وكړى، نو ابليس خپل اتباعو ته وويل چي په ځمكه كي يو نوى كار پيښ سوى دى فاضربوا مشارق الارض ومغاربها، نو هغه شيطانان چي تهامه يعني ارض عرب ته ورغله، نو رسول الله صلى الله عليه وسلم په بطن نخلة كي د سهار په لمانځه كي قرائت وايه چي ددوى تر غوږ سو، نو غوږ يې ورته ونيوى فقالوا هذا والله لقد حدث في الارض (كذا في البخاري) وبعض هذه الواقعة قد بين في القرآن الكريم في موضع آخر كما لايخفى على من تتبع القرآن العزيز.

إِلَّا مَنِ اسْتَرَقَ السَّمْعَ فَأَتْبَعَهُ شِهَابٌ مُّبِينٌ ﴿١٨﴾

ای لکن من استرق چي غلا کوي مسموعات د اسمانو په هغه پسي ملحق کېږي یو شعله د اور چي له سترو څخه پیدا کېږي ښکاره وکتونکو ته، بغوي رح وايي چي شیطانان یو د بل پر وږو سره سپاره سي تر اول اسمانه پوري، نو دوی غلا کوي مسموعات د ملکو یعني د حوادثو د دنیا تاچي خپلو همکارانو کهنه ته یې القا وکړي، نو په شهبو به ویشتل کېږي چي یو شهاب نه خطا کېږي، نو بعض بعض شیطانان ووژل سي او د بعضو مخان یا بغلونه یا لاسونه او حیث یشآ الله وسوځل سي، او بعض ژوبل سي چي غَول یې بولي چي خلګو ته په صحراؤ کي ځان په یوه او په بل شکل ښکاره کوي او خلګ بېروي چي په پښتو یې غول بیباني بولي.

فائده: ستوري له خپل ځای څخه نه راغورځول کېږي په شیطانانو پسي لانها قارة ثابتة في الفلک علی حالها بلکې له ستوري څخه یوه نری لمبه جلا سي او شیطانان په وولي مثال یې دادی لکه اور چي یو ځای بل وي یو څوک یو لرګی وغیره په ولګوي او بل ځای اور په بل کړي، نو اور په خپل ځای کي خو ثابت وي کذالک الکوکب والشهاب فافهم.

فائده: مفسرین وايي چي ابلیس اعظم چي د ټولو جد اعظم دی خپل جنه استوي لپاره د غوا او ګمراه کولو د مسلمانانو چناچه د هر مسلمان سره شیطان د اغوأ او ګمراه کولو لپاره موجود دی او په خپله ابلیس د ډېر لوی ولي د اغوأ لپاره ځي لکه برصیصا او بلعم باعور چي لوړ شخصیتونه وه ګمراه یې کړل او سره ددې چي کار د علیه الصلوة والسلام ډېر مهم ؤ یعني اغوأ لکن ابلیس له ده څخه نا امیده ؤ، ولي که شیطان و علیه الصلوة والسلام ته نژدې سوی وای په نور د علیه الصلوة والسلام سوځل کېدی.

سوال: علیه الصلوة والسلام نو ولي اغوذ بالله من الشیطان الرجیم وایه؟

ځواب: هغه صرف له جهته څخه د امتثال د امر الهي لاغیره کریمه "واذا قرائت القرآن فاستعز بالله من الشیطان الرجیم"

سوال: په قرآن کریم کي راغلي دي "واما ینزغنک من الشیطان الرجیم نزغ

فاستعذ بالله الآية" له دې آيت څخه خو دا معلومېږي چي عليه الصلوة والسلام ته هم لار د نزغ او وسوسې د شيطان خلاصه ده؟

ځواب: دا آيت پر تقدير د فرض او احتمال وارد دی، ولي چي اصل د "اما" ان ما ؤ، نو نون د ان شرطيه يې مدغم کړی، او نحات وايي چي "ان" پر ډېر بعيد فعل بلکې پر محالاتو داخلېږي نحو ان کان زيد حماراً فهو ناهق.

درويش وايي: چي اوس بيا د "السمع آه" تفصيل: بخاري له ابي هريره رضي الله عنه څخه داسي روايت کړی دی چي نبي کريم ﷺ وويل اذا قضى الله الامر في السمأ" يعني خدای پاک يو امر په اسمان کي صادر کړي ضربت الملائکة باجنحتها خضعاناً يعني ملکي خپل وزرونه وهي له جهته د عجز و قول ته د خدای جل جلاله کانه سلسلة على صفوان لکه ځنځير پر ښويه ډبره ووهي حتى اذا فزع عن قلوبهم يعني حتى چي بيره زائل سي ددوی له زړونو څخه قالوا ما قال ربکم دوی يو له بله سره ووايي څه ويل رب ستاسي؟ هغه نوري ملکي ورته ووايي هغه څه چي خدای پاک ويلي دي حق دي، قال عليه الصلوة والسلام نو هغه خبري د ملکو مسترقوا السمع واوري يعني هغه شيطانان چي د ملکو غلا کوي بيا عليه الصلوة والسلام خپلي ګوتي مبارکي خلاصي ونيولې او وه يې ويل چي مسترقوا السمع هکذا يو پر بل سربيره ولاړ وي، نو هغه لوړ شيطان چي هغه خبره واورېدله هغه يې و هغه بل لاندي ته وکړي تم وتم که يې پای ته ورسول نو هغه يې و کاهن او ساحر ته ورسوي، او ګاهي د مخه تر القأ و اخير ته شهاب پر نازل سي الى اخير الحديث.

وَالْأَرْضَ مَدَدْنٰهَا وَأَلْقَيْنَا فِيهَا رَوَاسِيَ وَأَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ مَّوْزُونٍ ﴿١٩﴾

او مځکه موږ وغوړول يعني پر اوبو موږ اچولي دي په مځکه کي، کلمه د "في" په معنى د على يعني پر مځکه باندي يعني چي هغه ښورېدله غرونه ثابت پر ځپلو ځايو دي، او شنه کړي موږ په مځکه کي يا په غرونو کي بلکې په دواړو کي

له هر شي څخه من النباتات والاشجار المثمرة وغير المثمرة موزون يعني پر مقدار معين چي حکمت يې تقاضی درلودله، او يا معنی دا چي متناسب، مظهري رح د موزون دا ترجمه هم کړې ده چي هغه شيان چي په وزن يعني په تللو سره يې راکړه ورکړه کېږي کالذهب والفضة والحديد والنحاس وغيرها حتی الزرنخ والکهل، وفي الجبال کالياقوت والزبردج والفيروزج وغيرها من الجواهرات.

فائده: په مځکه کي متفرقه ځايونه لکه مکه والمدينة وبيت المقدس والمساجد والاماکن للعبادة خصوصاً بين قبر النبي ﷺ ومنبره فانه روضة من رياض الجنان کما ورد في الحديث الصحيح فمن دخله وزاره بالاعتقاد الخالص والنية الصادقة کان آمناً من المکاره في الدنيا والآخرة.

پوه سه: چي عدد د غرونو ماسوی د کوچنيو غرونو (٦٦٧٣) دی.

فائده: اول غر پر مځکه چي پر مخ د مځکي خدای پاک پيدا کړی دی جبل ابو قبيس دی وهو جبل قريب الکعبة المبارکة، و افضل الجبال په قول د جلال الدين السيوطي رح احد دی وهو جبل بالمدينة لقوله عليه الصلوة والسلام "احد جبل يحبنا ونحبه، او ډېر لوړ تر ټولو غرونو په معموره مځکه کي جبل نهاوند دی په منځ کي د ري او طبرستان چي سياحان د دنيا په پينځه شبانه روزه ددې غره وسر ته ختلي دي او پر سر ددې غره سره سل جريب مځکه ده چي همېشه لنده وي کذا في شرح الچغميني وحواشيه، او مهبط د آدم عليه السلام سرانديب غر دی په مځکه کي د هند دی دا هم ډېر لوړ غر دی، او په دې غره کي اثر د قدمينو مبارکينو د آدم عليه السلام موجود دی او ددې غره پر سر همېشه پېلبو مانند شی برېښي بېله وريځي.

وَجَعَلۡنَا لَكُمۡ فِيهَا مَعَٰيِشَ وَمَن لَّسۡتُمۡ لَهُۥ بِرَٰزِقِينَ ﴿٢٠﴾

او پيدا کړي دي موږ ستاسي د نفع لپاره معايش چي جمع د معيشة ده يعني چي تاسي ژوند کوئ په هغو سره په دنيا کي من المطعومات والمشروبات والادوية چي هر يو له دغو دوو څخه انواع مختلفه في اللون والطعم والمقدار دی کما هو معلوم بغير تفصيل في التفسر "ومن لستم له برازقين" عطف دی پر معايش باندي ای جعلنا يعني موږ درکړي دي تاسي لره داسي شيان چي تاسي رازق د هغو نه

یاست یعني رازق یې زه یم من الدواب والانعام علی اختلاف انواعهما.

سوال: کلمه د "من" په اتفاق موضوع لپاره د ذوی العقول دی فکیف یصح استعمالها في الدواب والانعام؟

ځواب: "من" دلته په معنی د "ما" دی مجازاً کما في قوله تعالی "فمنهم من یمشي علی بطنه آه" والاولی ان یفسر من لستم آه بالعیال والخدم والممالیک والانعام والدواب چي د خلګو دا ظن باطل دی چي ددې شیانو رازق زه یم مع ان الله یرزقکم وایاهم، نو پر دې تقدیر ذوی العقول ته یې تغلیب ورکړی دی پر غیر ذوی العقول او کلمه د من یې پکښې مستعمله کړه والتغلیب باب شائع من استعمال من في موضع ما مجازاً کما في الجواب الاول.

درویش وایي: چي حاصل ددې آیت دلیل ویل په مذکوره شیانو سره پر وجود د صانع او پر کمال قدرت دده او پر عظیم حکمت دده او پر یووالي دده په معبودیت کي او وجوب الوجود کي، کریمه "لوکان فیهما الهة الا الله لفسدتا" او بل احسان پر بندګانو دی په ما انعم علیهم بما ذکر في هذه الآیة لیوحدوه ویعبدوه ویشکروه ولا یکفروه.

وَإِن مِّن شَيۡءٍ إِلَّا عِندَنَا خَزَآئِنُهُۥ وَمَا نُنَزِّلُهُۥٓ إِلَّا بِقَدَرٖ مَّعۡلُومٖ ﴿٢١﴾

نسته یو شی یعني چي موږ هغه پیدا کړی وي مګر نه د هغه شي زموږ سره خزاني سته.

پوه سه: چي مقصود په دې کي چي عندنا خزائنه بیان د کمال قدرت دی پر ایجاد د امثالو د هغه شي، نو ګویا دا عبارت ضرب مثل دی د دې چي د یو سړي مثلاً خزاني د دراهمو او دنانیرو وي نو هغه سړی په رائستلو کي د هغو دراهمو وغیره تکلیف ته حاجت نه لري، داغه رنګه خدای پاک په ایجاد کي د امثالو د مخلوقاتو اضعافاً مضاعفةً قادر بالقدرة التامة.

وَأَرۡسَلۡنَا ٱلرِّيَٰحَ لَوَٰقِحَ

بیان للنعمة العظمی دالة علی قدرته العلیا را استوو موږ بادونه حمل ورکونکي و وریځي ته د باران.

پوه سه: چي "لواقح" حال مقدره دی یقال ریح لاقح اذا جأ بسحاب ماطر، عرب وايي لمقحت الناقة چي برالبه سوه والقحها الفحل چي منده به نطفه پکښي توی کړه او دا میندواره کړه.

په حدیث کي د محمد بن علي رضي الله عنه راغلي دي چي باد به نه الوتلای لیلاً ونهاراً مگر په داسي حال کي چي علیه الصلوة والسلام کښېنستی او ولاړېدی او داسي دعأ به يې کوله ان کان بک الیوم سخط علی احد من خلقک بعثتها تعذیباً له فلا تهلکنا في الهالکین وان کنت بعتها رحمة فبارک فیها، علیه الصلوة والسلام له خوف څخه د خدای پاک داغسي مضطرب او دعأ کونکی به ؤ حتی چي د باران څاڅکي راشوه سوه قال رب لک الحمد ذهب السخط ونزلت الرحمة، بیضاوي وايي شبه الریح التي جائت بخیر من انشأ السحاب الماطر بالحامل کما شبه مالایکون کذالک بالعقیم یعني وچ باد.

درويش وايي: چي ما ترجمه د "لواقح" (چي جمع د لاقح ده او ترجمه اصلي يې حامل ده، ولي چي لاقح اسم فاعل له بابه د مجرد دی) داسي وکړه بادونه حمل ورکونکي وريځي ته د باران آه بنأ پر دې ده چي اسم فاعل د باب د مجرد گاهي په معنی د اسم فاعل د باب د مزید راځي یعني ملقح د باب د افعال چي معنی يې حمل ورکونکی ده، او که يې پر اصل معنی د مجرد پرېږدي، نو معنی يې داسي ده چي دا بادونه حوامل دي تحمل السحاب الماطرة، نو لواقح جمع مؤنث د لاقحة ده، ولي چي ریح مؤنث سماعي دی یقال ناقة لاقحة اذا حملت الولد، ابوبکر بن عیاش رح وايي چي یو څاڅکی باران مځکي ته نه راځي چي څلور باده عمل پکښي ونه کړي باد صبا یعني له پاسه باد توته وریځ پیدا کوي او باد شمال يې توته د وريځي سره جمع کوي او جنوبي باد اوبه ځني اوروي.

تنبیه: ته دا گمان مه کوه چي دا بادونه مؤثر حقیقي دي بلکې دا بادونه او دا کارونه مربوط په اراده پوري د خالق کل شيئ دي، او عبید بن عمیر رح وايي چي خدای پاک اولاً ریح مبشره پیدا کړې مځکه توله جارو کړي وروسته متغیره باد پیدا کړي چي وريځ توته راپورته کړي ثم یبعث المؤلفة چي توته د وزيځي سره جمع کړي چي په

عربي رکام ورته وايي، وروسته لواقح بادونه پيدا کړي، نو هغه د رختو حمل ورکوي اه.

درویش وايي: چي له دې عبارت څخه دا صراحةً فهمېږي چي لواقح په معنی حمل ورکونکو دی يعني جمع د لاقح په معنی د ملقح لکه چي درویش ترجمه هم پر دغه مبنا وه کما ذکرناه سابقاً آنفاً.

فَأَنزَلْنَا مِنَ السَّمَآءِ مَآءً فَأَسْقَيْنَٰكُمُوهُ

نو نازل کړه موږ له اسمان څخه يا له وريځي څخه اوبه، تنکير د "مآ" لپاره د تکثير دی ای مآ کثيراً، نو موږ په اوبو ددغو باران تاسي اوبه کړو.

پوه سه: چي دا اوبه لکه سقيا د انسانانو چي دی داغه رنګه سقيا د ټولو حيوانانو کوي که جبلي وي او که شجري وي او که اهلي وي او هم داغه اوبه د باران سقيا د کښتو او درختو که په مځکه کي وي او که په جبال کي وي.

درویش وايي: چي مظهري رح د مجرد يعني سقيت فلاناً او د مزيد يعني اسقيت فرق کړی دی، لکن روح البيان وايي سقيت و اسقيت واحد، وفي روح المعاني جعلناه لکم سقيا تسقون به مزارعکم ومواشيکم انتهی.

وَمَآ أَنتُمْ لَهُۥ بِخَٰزِنِينَ ۝٢٢

او نه ياست تاسي اوبو لره د باران خزانه کونکي يعني ساتونکي بلکي اوبه د بارانو په خزانو کي زموږ محفوظ دي، او بعض مفسرين يې دا ترجمه کوي چي تاسي دا اوبه د باران په چينو او په څاهانو کي او په ويالو کي او په رودو کي او غير ذالک نسئ محفوظ کولای وهذا يدل علی تدبير الحکيم العليم.

وَإِنَّا لَنَحْنُ نُحْيِۦ وَنُمِيتُ وَنَحْنُ ٱلْوَٰرِثُونَ ۝٢٣

موږ ژوندي کوو بعض اجسام چي قابل د حيوٰة وي په ايجاد سره حيوٰة په دوی کي لکه ټوله حيوانات او موږ وژنو بعض ژوندي اجسام په ازالة الحيوة عنها، او بعض مفسرين احيأ او اماتة په معنی عام سره اخلي او داغه رنګه حيوٰة او موت معنوي ته هم شامليږئ، خو نباتات هم تر لاندي کېږي، والله يحی الارض بالمطر ايام الربيع، ويمتها ايام الخريف، او بعض انسانانو ته حيوٰة

معنوي وركوي بالايمان والمعرفة، او بعض وژني بالكفر.

درويش وايي: چي اوله معنا متبادر ده والمعاني الآخر محتمل.

فائده: تقديم د ضمير انا لپاره د حصر دى او دوهم يې تاكيد دى.

پوه سه: چي وارث په عرف كي هغه چا ته وايي چي مورث مړ سي او دى باقي وي ميراث يې خپل كړي، نو معنى د آيت داده ونحن الباقون بعد فنأ الخلق جميعاً او موږ مالكان د ملك يو بعد انقضأ زمن المالك المجازي.

فائده: د ضمير متكلم مع الغير راوړل يعني نحن او ايراده د صيغې د جمع يعني الوارثون لپاره د تعظيم د رب العزة دى.

وَلَقَدْ عَلِمْنَا الْمُسْتَقْدِمِينَ مِنْكُمْ وَلَقَدْ عَلِمْنَا الْمُسْتَأْخِرِينَ ﴿٢٤﴾

حاصل الآية انه لايخفى علينا شيئ من احوالكم، نو په دي آيت دى د كمال علم د خداى ﷻ وروسته تر دليل پر كمال قدرت د خداى ﷻ په آيات سابقه وو كي، بغوي رح وايي قال ابن عباس رضي الله عنهما اراد بالمستقدمين الاموات اى النطف والبيض والمستاخرين الاحيأ من النطف والبيض، او شعبي رح وايي الاولين والآخرين، او مجاهد رح وايي المستقدمون الامم السابقة والمستأخرون امة محمد ﷺ، وقال الحسن رح المستقدمون في الطاعة والخير والمستأخرون هغه كسان دي چي په طاعت او د خير په كار كي تاخير كوي كتاخير صلوٰة العصر الى تغير شعاع الشمس مثلاً وقس عليها غيرها، وقيل المراد المستقدمون في صفوف الصلوة والمستأخرون فيها.

درويش وايي: چي دا اخير احتمال بعيد دى، مظهري رح صرف لپاره د نقل د يو حديث طويل واسطه گرځولى دى، اوزاعي رح وايي اراد المصلين للصلوة (اى اول الوقت المندوب لا للاول الحقيقي) والموخرين الى اخير الوقت (اى الوقت المكروه) او مقاتل رح وايي اراد المستقدمين في صف القتال والمستأخرين فيه وقيل غير ذالک.

درويش وايي: چي روح البيان يوه په زړه پوري عامه ترجمه د آيت كړې ده، دى وايي من تقدم منكم ولادة وموتاً اى من زمن آدم الى هذا الوقت (اى زمن نزول القرآن) او من منكم ولادةً وموتاً من هذا الوقت الى يوم القيامة.

وَإِنَّ رَبَّكَ هُوَ يَحْشُرُهُمْ ۚ إِنَّهُ حَكِيمٌ عَلِيمٌ ﴿٢٥﴾

په تحقيق ستا رب دى ژوندي كوي دوى يعني مستقدمين او مستأخرين په ورځ د قيامت وفي هذه الآية رد على منكري الحشر، دا ژوند لپاره د جزأ پر عملو ددوى ان كان خيراً فخير وان كان شراً فشر، له جابر بن عبدالله رضي الله عنه څخه احمد، حاكم او بغوي رحمة الله عليهم روايت كړى دى چې رسول الله صلى الله عليه وسلم وويل "من مات على شيئ" (من اسلام وكفر وطاعة وعصيان) بعثه الله عليه.

فائده: د "هو" ضمير چې په منځ كي يې راوړى لپاره ددې چې دلالت وكړي پر دې چې خداى جل جلاله فقط قادر او متولي د امورو د دوى دى او د حشر ددوى، او د جملې په اول كي چې يې "ان" راوړى لپاره د تحقيق د حشر لا محالة، په تحقيق خداى پاك په هر كار كي حكمت لري او پر هر شي دانا او خبر دى.

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنسَانَ مِن صَلْصَالٍ مِّنْ حَمَإٍ مَّسْنُونٍ ﴿٢٦﴾

او والله په تحقيق پيدا كړى مونږ انسان، نو لام موطئه د قسم محذوف دى.

فائده: مراد له انسان څخه جنس د انسان دى نو الف و لام لپاره د جنس دى يعني پلار د جنس بشر چې آدم عليه السلام دى، او انسان ته چې انسان وايي يا له جهته د ظهور دده چې په سترگو ليدل كېږي او يا له جهته څخه د الفت ددوى يو د بل سره، او بعض علمأ وايي چې په سبب د نسيان يې انسان بولي لانه قد عهد اليه نسي "من صلصال" يعني طين يابس (يعني بېله مس د اور ولي په اور پوخ شى هغه فخار بولي) چې شرنگى كوي چې ټوك يې په گوته يا په لرگي ووهي.

پوه سه: چې "حمأ" هغه ختې بولي چې تغير وكړي او توري سي په سبب د ډېر مجاورت د اوبو چې په پښتو يې لوشي بولي وهو صفة لصلصال.

پوه سه: چې د "مسنون" ترجمه بعض مفسرانو په مصور سره كړې ده، دوى وايي چې په اول كي خاوري وې چې په اوبو سره يې خيشتې كړې، نو طين يعني ختې سوې، يو څه زمانه چې يې پرېښولې، نو حمأ وگرځېدلې هغه چې يې صافي كړې، نو سلاله سوې بيا چې يې صورت بشري وركړى، نو مسنون سو،

وروسته چي وچ سو، نو صلصال سو چي روح پکښې داخل سو نو بشر سو، او مجاهد او قتادهؒ د مسنون په متغیر منتن سره کړې ده یعني بدبویه.

وَالْجَآنَّ

یعني جنس د پیري کما في الانسان، نو لام دلته هم لپاره د جنس دی.

فائده: یو شخص چي له یوې مادې څخه پیدا سي افراد د جنس د هغه ټوله له هغې مادې څخه بلل کېږي، ابن عباس رضي الله عنهما وايي چي جان نوم د پیرانانو د پلار دی لکه آدم چي نوم د انسانانو د پلار دی، او قتادهؒ وايي چي جان هو ابلیس لکن مشهوره داده چي جان د پیرانانو پلار دی او ابلیس د شیطانانو پلار دی، والفرق بین الاجنة والشیاطین چي په جنیاتو کي مسلمانان او کافران سته کما جأ في القرآن الکریم في سورة الجن او جنیات ژوند او مرگ لري او په شیطانانو کي مسلمانان نسته او دوی هغه وخت مري چي ابلیس مړ سي، او وهب بن منبهؒ وايي چي په پېرانانو کي یو داسي قسم دی چي خوراک او څښاک کوي او تولد یې کېږي لکه انسانان، او بعض لکه باد داسي دی چي نه خوراک او نه څښاک کوي او نه تولد لري والله اعلم بحقیقة الحال، روح البیان وايي چي په منځ کي د خلق د جن او د خلق د آدم علیه السلام شپېته زره کاله فاصله ده.

درویش وايي: چي په اتفاق د اهل علم عالم ملائکه مقدم دی تر خلق د عالم جان، او عالم جن مقدم دی تر عالم انسان، نو اخیري خلافت د ځمکي و ابو البشر آدم علیه السلام ته وسپارل سو تاچي دی د حال جنیاتو عبرت واخلي او په اجماع له خاورو څخه بېله آدمه بل مخلوق خدای پاک نه دی پیدا کړی.

خَلَقْنٰهُ مِنْ قَبْلُ مِنْ نَّارِ السَّمُوْمِ ﴿۲۷﴾

موږ پیدا کړی من قبل "ای من قبل خلق آدم" بغويؒ وايي چي "سموم" باد دی ډېر گرم چي په سریو د وېښتیانو د انسان د بدن که څه هم بېخي کوچني نتوځي وژني یې، ویقال السموم بالنهار والحرور باللیل انتهی.

سوال: په قرآن کریم کي لفظ د اور راغلی دی، نو د ډېر گرم باد اراده څرنگه صحیح ده؟

ځواب: دا معنا لغوي د سموم ده لکن اراده يې صحيح ده، ولې باد چي دومره گرم وي چي سړی وژني په هغه باد کي خامخا شديد اور وي، او کلبي له ابو صالح رح څخه روايت کړی دی چي سموم اور دی چي دود نه وي ورسره، او تکي له دغه اور څخه پيدا کيږي آه، بعض وايي چي سموم لمبو ته د اور وايي، او بعض وايي من نار السموم من نار جهنم، نو ددې قيل والا په نېز سموم د جهنم نوم دی ولم يقل به احد، او ضحاک رح له ابن عباس رضي الله عنهما څخه روايت کړی دی چي ابليس له يوې قبيلې څخه د ملکو دی چي جن يې بولي خلقوا من نار السموم او په قرآن کريم چي جن راغلی دی هغه پيدا سوی من مارج من نار او ملکي له نور الهي څخه پيدا دي انتهی.

درويش وايي: چي په دې روايت د ابن عباس رضي الله عنهما توجيه او معنا د هغه آيت چي په شان کي د ابليس راغلې ده معلومه سوه، کريمه "کان من الجن ففسق عن امر ربه"

درويش وايي: چي پر دې روايت ملائکه ټولي معصومې له گناه څخه نه دي بل المعصوم ممهم ماخلقوا من نور، ولعل الهاروت والماروت من هذا القبيل من الملائکة الذي يقال له الجن والى هذا ذهب البيضاوي.

وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَـٰٓئِكَةِ إِنِّى خَـٰلِقٌۢ بَشَرًا مِّن صَلْصَـٰلٍ مِّنْ حَمَإٍ مَّسْنُونٍ ﴿٢٨﴾

"اني خالق" يعني په وروسته زمانه کي (ددې الفاظو ترجمه قريباً تېره سوه)

فَإِذَا سَوَّيْتُهُۥ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِن رُّوحِى فَقَعُوا۟ لَهُۥ سَـٰجِدِينَ ﴿٢٩﴾

چي ما يې صورت برابر کړی، اضافت د روح چي خدای پاک وځان ته وکړی لپاره د تشريف د مضاف لکونه مخلوقاً بامره من غير مادةٍ، او يا له دې سببه چي روح د انسان قابل د علومو او مستعد د تجلياتو د خدای پاک دی چي غير د انسان دا قابليت نه لري "فقعوا له ساجدين" نو تاسي ملکې واقع سئ له ساجدينو څخه.

پوه سه: چي لام په معنی د الی دی يعني اليه و آدم ته سجده کونکي، نو پر

دې تقدير آدم علیه السلام خدای پاک قبله وګرځول د سجدې د ملکو و خدای جل جلاله ته، نو پر دې تقدير مراد له سجدې څخه متعارفه ده يعني وضع الجبهة على الارض.

پوه سه: چي مسجود له مور خدای پاک وباله له دې جهته چي سجده متعارفه و غير ته د خدای پاک په هيڅ دين کي نه ده روا، نو آدم علیه السلام ته داسي سجده کول لکه مور چي کعبة الله ته سجده کوو، او بعض مفسرين لام پر خپله معنا بولي يعني آدم علیه السلام مسجود له بولي لکن مراد له سجدې څخه صرف انحنأ يعني کږ والی بولي کتحية اخوة يوسف له وکانت تحية الامم السابقة تلک السجدة وقد نسخ الله تعالى تلک السجدة للتعظيم في ديننا ووضع مکانها السلام عليکم.

فائده: آدم علیه السلام چي خدای جل جلاله د مځکي د خلافت لپاره پيدا کاوه، نو د خدای پاک حکمت په مشوره کي د ملکو سره جلا کول دي د خبيث چي ابليس ؤ له طيب څخه چي ملکي وې فهلک الخبيث بالانکار عن السجود وسلم الطيب اى الملک بامتثال امره تعالى.

فائده: نفخ په لغت کي پوه کولو ته په يو اجوف شي کي وايي لکه سړی چي زک يا ژی (ګوډی) پوه کړي، شيخ عز الدين رح وايي چي دا معنا په خدای پاک کي محاله ده، نو مراد ايجاد د روح انساني دی په آدم علیه السلام کي.

درويش وايي: چي مزيد بحث او سوال او بيان له روح انساني څخه کول نه ښايي قال الله عزوجل "ويسئلونک (اى اليهود) عن الروح قل الروح من امر ربي (اى مخلوق من مخلوقاته العجيبة) و ما اوتيتم من العلم الا قليلاً، اى علماً اجمالياً بانه مخلوق قابل للعلم وغيره من الکمالات متعلق ببدن الانسان تعلق التدبير والتصرف.

درويش وايي: چي مظهري رح چي ځان لوی صوفي بولي په تفسير کي ددې آيت په نقل له مکتوبات څخه د امام رباني قدس سره يو طويل بيان کړی دی چي د متعلمانو ددې تفسير ايوبي له فهمه ډېر لوړ دی فلا فائدة في نقله وتشريحه لانه کالتکلم بالعربية مع العوام.

درويش وايي: چي روح المعاني د روح انساني په بيان او تحقيق کي نهه (۹) صفحې بيان کړی دی او مختلف مذاهب يې بيان کړي دي او د مذاهبو

دلائل او بیا یې نقض او ابرام کړی دی لکن و نتیجې ته نه دی رسېدلی فصدق الله تعالی یسئلونک عن الروح الی ان قال وما اوتیتم من علم الا قلیلا.

فائده: د روح البیان په صفحه (۴۶۰) یوه ډله د اهل سنت والجماعة چي یو امام غزالي او بل امام کبیر رازي رحمه الله دی په موافقت د صوفیه کرامو رحمهم الله او په موافقت د حکما وایي چي روح یو مخلوق دی مجرد له جسمیت څخه دی او حال په بدن کي هم نه دی صرف تعلق په بدن پوري لري تعلق التدبیر والتصرف وتعلق العاشق بالمعشوق علی وجه لا یعلمه الا الله، او دا روح نه فناه کېږي بخراب دده د بدن، بلکې تصرف دده په اعضاؤ کي د بدن قطع کېږي ویقال له المفارق ایضاً لمفارقته عن البدن، وقالوا روح الاعظم هو الروح الانساني چي مظهر د صفات د خدای جل جلاله دی او روح سلطاني یې هم بولي او ځای د تعینه دده قلب صنوبري وي ولهذا یفارق هذا الروح حین یسکن القلب الصنوبري عن الحرکة آه.

درویش وایي: چي یو روح حیواني دی چي جریان یې په جریان د وینې په بدن کي ولهذا یموت الحیوان بخروج دمه بالذبح مثلاً،،، بیت:

تا طبع نازکت نه پزیرد ملامتی ..... آن به که نامه را بدعا مختصر کنم

فَسَجَدَ الْمَلٰٓئِكَةُ كُلُّهُمْ اَجْمَعُوْنَ ﴿۳۰﴾

نو سجده وکړه ملکو امتثالاً لامر الله.

پوه سه: چي اکثره مفسرین وایي چي "کلهم" او "اجمعون" دواړه لپاره د تاکید دي لپاره د مبالغې په سجده کي د ټولو ملکو ومنع تخصیص البعض، او له مبرد څخه روایت دی چي تاکید بلفظ الکل لاحاطة جمیع افراد الملائکة او تاکید په "اجمعون" سره تاکید لپاره د دلالت پر دې دی چي ملائکه وو ټولو په جمعواري دفعةً واحدةً سجده وکړه، مظهري رحمه الله وایي چي وهذا لیس بشيئ لانه لو کان کذالک لکان الثاني حالاً منصوباً لاتاکیداً مرفوعاً.

درویش وایي: چي ورته بیان ته د مبرد روح المعاني هم اشاره کړې ده حیث قال سجدوا مجتمعین آه.

پوه سه: چي نحات د بصرې وايي چي اجمعون تاكيد آخر دى لكه كلهم ځكه يې عطف نه دى سره روا يعني داسي نه ويل كيږي جائني القوم كلهم واجمعون.

إِلَّآ إِبۡلِيسَ

مگر نه وكړه سجده ابليس، ولي چي په دې كي يې فكر نه وواهه چي امر دى د حكيم رب عزوجل له حكمت څخه خالي نه دى بلكې تناو د كبر يې غاړي ته واچاوه كما تدل عليه كلامه الآتي في جوابه تعالى، مظهري رح وايي چي بعض كسان چي وايي دا استثنأ منقطع ده لان ابليس لم يكن من الملائكة كما يدل عليه قوله تعالى كان من الجن ففسق عن امر ربه، او بعض علمأ وايي چي دا استثنأ متصل ده، ولي چي ابليس له هغه صنف څخه د ملكو ؤ چي د جن په نامه يادېدلې لاستتارهم عن اعين الناس كما هو معنى الجن ولهذا يقال للولد في الرحم جنينٌ ولدار الثواب الجنة.

درويش وايي: چي پر دې تقدير د ابليس مزيد خباثت معلوم سو، ولي چي دده قوم ملكو سجده وكړه او ده نه وكړه.

فائده: روح البيان وايي چي پر هغه تقدير چي ابليس حقيقةً جن سي او د ملكو له جنسه نه وي هم استثنأ متصل ده، ولي چي دى يو جني ؤ مغمور په منځ كي د ملكو ؤ، نو دى هم مأمور په سجده سره ؤ فغلبوا عليه في قوله تعالى فسجد الملائكة، لكه تغليب د نر پر ښځه كما في قولهم رئيت القوم الا هنداً وروسته يې استثنأ دده ځني وكړه استثناء متصلاً لكه چي ابليس گويا يو له ملكو څخه ؤ بالتغليب.

أَبَىٰٓ أَن يَكُونَ مَعَ ٱلسَّٰجِدِينَ ﴿٣١﴾

يعني ابليس منع وكړه چي د ساجدينو سره چي ملكې وې ملگرى سي په سجده كي و آدم عليه السلام ته.

قَالَ يَٰٓإِبۡلِيسُ مَا لَكَ أَلَّا تَكُونَ مَعَ ٱلسَّٰجِدِينَ ﴿٣٢﴾

"قال" اى الله سبحانه وتعالى وويل يعني و ابليس ته كه څه هم خداى پاک د

ابليس په سبب د نه کولو د سجدې خبر ؤ لکن پوښتنه يې ددې لپاره ځني وکړه چي دی په خپل خباثت او انکار اقرار وکړي، اې ابليسه څه علت او سبب تاته پېښ سو چي تا معيت نه وکړی د سجده کونکو ملکو سره په سجده کي د آدم او سره ددې چي پر تا دا سجده فرض وه، ولي چي دا سجده په حکم سره د حاکم على الاطلاق وه او ظهور د فضل د آدم په اخبار د عليم صادق وه؟.

قَالَ لَمْ أَكُن لِّأَسْجُدَ لِبَشَرٍ خَلَقْتَهُ مِن صَلْصَالٍ مِّنْ حَمَإٍ مَّسْنُونٍ ﴿٣٣﴾

ابليس وويل د خدای پاک په ځواب کي په ډېره بې حيائي او خرگرۍ سره چي زه نه يم چي زه دي سجده وکړم (کلمه د لام لپاره د تاکيد د نفي ده) و يو بشر کثيف ته چي تا پيدا کړی دی (له صلصال من حمأ مسنون معنی په تفصيل سره وړاندي تېره سوه) يعني چي آدم پيدا کړل سو د هغه خواره څخه د عناصرو چي مځکه ده، په بل آيت کي راغلي دي چي ابليس دا هم وويل وخلقتني من نار" يعني الطف او اشرف او مضئ د عناصرو دی نو زه تر ده افضل يم.

پوه سه: چي ابليس يوازي انکار له سجدې څخه د آدم عليه السلام نه وکړی بلکې ده خبيث چي علت بيان د نه سجدې او ځان يې تر آدم عليه السلام افضل وباله تقبيح د امر الهي يې وکړه چي څرنگه خدای پاک فاضل په سجده سره و مفضول امر کوي، نو هم دا سبب د کفر د ابليس و گرځېدی لا مطلق عدم السجدة لان کثيراً من المؤمنين لا يصلون... بيت:

تکبر عزازيل را خوار کرد .... بزندان لعنت گرفتار کرد
تکبر مکن زينهار ای پسر .... که روزی زدستش برآيی به سر

قَالَ فَاخْرُجْ مِنْهَا فَإِنَّكَ رَجِيمٌ ﴿٣٤﴾

خدای پاک ورته وويل چي تا چي زما د امر تقبيح وکړه او عصيان دي وکړی نو ووځه "منها" يا له اسمانه يا له جنته څخه يا له زمرة الملائکة څخه على اختلاف المفسرين په تحقيق چي ته مردود يې او هيڅ خير کرامت په تا کي نسته چي په پښتو يې ترټلی بولي، او مظهري رح يې دا ترجمه هم کړې ده انک

ترجم بالشهب سره كه ته اسمان ته نژدې سوې يعني لكه زاني چي په ډبرو سنگسارېږي وهذا وعيد شديد.

درویش وايي: چي بعض مايناسب هذا المقام په تفسير كي د سورة الاعراف تېر سوه.

وَإِنَّ عَلَيْكَ اللَّعْنَةَ إِلَىٰ يَوْمِ الدِّينِ ۳۵

او پرتا دي لعنت وي يعني لېږي والى له رحمت څخه د خداى ﷻ تر ورځي پوري د جزأ يعني قيامت.

پوښتنه: پاى د لعنت يې ولي د قيامت ورځ وټاكل مع ان ابليس ملعون في يوم القيامة وبعد ذالک ايضاً؟

ځواب: اولاً چي په عرف كي د خلگو ورځ د قيامت هغه لري غايه ده چي دوى يو شى اوږدوي مثلاً يو سړى و يو چاته مكرر وايي چي فلانى كار وكړه هغه ورته وايي چي تر قيامته راته ووايه كه يې وكړم، وثانيًا وروسته تر ورځ د قيامت خو ابليس په داسي عذاب اخته كېږي چي د هغه عذاب سره لعنت ويل كان نسيًا منسيًا، وثالثًا: لعنت پاى ته رسېږي په ورځ كي د قيامت و بعد ذالک وقت الجزأ المرتب على تلک اللعنة، بغوي رح وايي چي چا ويلي دي چي اهل د اسمانو يعني ملائكه لعنت وايي پر ابليس لكه اهل ارض چي يې پر وايي فهو ملعون في السمأ والارض اقتداءً بلعنة الله عليه كما في هذه الآية، تنبيه في حال البغوي محي السنة.

پوه سه: چي بغوي رح په علم حديث كي خپل اسانيد مرفوعه و عليه الصلوة والسلام ته لري لكه دده له كتاب څخه چي پرهامش د تفسير خازن نوشته معلومېږي او دي تولو علماوو په محي السنة سره منلى دى، او په فروعو د دين دى شافعي المذهب دى او دده د تفسير نوم معالم التنزيل دى، په تاريخ كي د كشف الظنون وايي: معالم التنزيل في التفسير للامام محي السنة ابى محمد الحسين بن مسعود الفرأ البغوي الشافعي المتوفي سنه (۵۱۶) او امام مظهري كه څه هم حنيفي المذهب دى په بعض فروعي مسائلو كي مذهب د بغوي رح

مختاره كوي كما يظهر من مطالعة تفسيره (درويش ميگويد ما نه اين كار ميكنم ونه انكار ميكنم)

قَالَ رَبِّ فَأَنظِرْنِيٓ إِلَىٰ يَوْمِ يُبْعَثُونَ ﴿٣٦﴾

پوه سه: چي فا د "فانظروني" جزأ د شرط محظوف ده يعني ابليس وويل چی ای رب ان اخرجتني من الجنة ولعنتني فانظرني" نو ماته مهلت راكړه يعني وژنه مي مه تر هغه ورځي پوري چي انسانان اولاد آدم بعث كېږي.

پوه سه: چي دده خبيث اراده دا وه چي فرصت د اغوا د بني آدم پيدا كړي او له مرگه هم نجات لاس ته راوړي اذ لاموت بعد البعث، نو خدای ﷻ يې فرصت د اغوا منظور كړې تاچي دده شقاوت لا زيات سي لا اكراماً له مگر دويم سوال دده يې نه ومانه.

قَالَ فَإِنَّكَ مِنَ ٱلْمُنظَرِينَ ﴿٣٧﴾ إِلَىٰ يَوْمِ ٱلْوَقْتِ ٱلْمَعْلُومِ ﴿٣٨﴾

خدای پاک ورته وويل چي ته له منظرينو څخه يې تر ورځي د وخت معلوم ای عند الله ای الوقت الذي يموت فيه الناس وهو النفخة الاولى يعني لا كما قلت الى يوم يبعثون.

فائده: د ابليس د مرگ تېوله نېتيه څلوېښت كاله ده يعني مابين النفختين.

پوښتنه: چي ابليس په دې ممتد ژوند كي ولي نه زړېږي او له خپل كار څخه د اغوا نه لوېږي؟

ځواب: له ابن عباس رضي الله عنهما څخه روايت دی چي پر ابليس چي دېره زمانه تېره سي او هرم ته ورسېږي عاد ابن ثلاثين سنة، او د حضرت خضر عليه السلام په باره كي هم په اخبار صحيحه وو كي راغلي دي چي دی چي يوسل اوشل (١٢٠) كاله ته ورسېږي فيعود شاباً فهو من المنظرين.

فائده: دا سوال او ځواب د خدای ﷻ او د لعين ابليس تر منځ شفاهاً ومواجهةً نه ؤ بلكې د خدای ﷻ له خوا د ملكې په واسطه خبري وې لان كلام الله لمن كلمه رحمت دی او رضىٰ ده او اجلال دی او دا سبب دی چي شفاهاً خبر دی د خدای ﷻ د چا سره اجلال د هغه دی تفضيل وركړل سوی دی موسى كليم الله په

نامه پر ټولو انبیاؤ غیر له ابراهیم خلیل الله او د محمد رسول اللهﷺ ولي چي نامورو دوو نبیانو هم شفاهًا و مواجهةً د خدای پاک سره خبري کړي دي.

درویش وایي: چي هغه خبره چي وهب بن منبهرح وایي چي یوم معلوم چي خدای پاک و ابلیس ته مهلت ورکړی ؤ هغه ورځ د بدر ده، په ورځ د بدر ملکو دی وواژه انتهی لیس بشيئ وخالف جمیع المفسرین والمحدثین، ولي که دده قول صحیح وای خو علیه الصلوة والسلام به زېری ورکړی وای صحابه کرامو رضي الله عنهم ته بلکې په خلاف دده د قول په حدیث کي راغلي دي چي ابلیس په رنګ د سړي ابوجهل یې تر لاس نیولی ؤ چي ملکې د بدر په غزاٴ کي راغلې ابلیس له ابوجهل څخه لاش کش کړی او دا یې ورته وویل اني ارٰی ما لاترون آه.

قَالَ رَبِّ بِمَآ أَغْوَيْتَنِى لَأُزَيِّنَنَّ لَهُمْ فِى ٱلْأَرْضِ وَلَأُغْوِيَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ ﴿٣٩﴾

پوه سه: چي کلمه د ما لپاره د قسم ده او کلمه د ما مصدریه ده والمعنی باغوائک واضلالک ایای قسمی، زه به ښائسته کوم اولاد ته د آدم یعني معاصي او کبائر ګنهونه الی غیر ذالک به د دوی په نظر کي ډېر زیبا او ښائسته ورکوم په دنیا کي، او زه به دوی باعثه کوم پر ګنهو او د ګمراهی پر کارو ټوله.

پوه سه: چي کلمه د با لپاره د قسم او کلمه د ما مصدریه ده.

إِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمُ ٱلْمُخْلَصِينَ ﴿٤٠﴾

مګر نه ستا بندګان په دوی کي چي خالص یې ګرځولی دی خپل دین په توحید او عبادت سره او ځانونه یې لپاره د رضٰی ستا وقف کړي دي.

درویش وایي: چي دا وه ترجمه د آیت پر تقدیر د کسر اللام یعني پر صیغه د اسم فاعل لکه قرائت د ابن کثیر او ابو عمرو او ابن عامر رحمهم الله چي دی په ټوله قرآن مجید او باقي قرأ یې په فتح د لام پر صیغه د اسم مفعول وایي، نو یې معنا داده نه هغه کسان چي تا خالص ګرځولي لپاره د ځان یعني ستا عبادت کوي نه د بتانو، او تا د ځان لپاره غوره کړي او خپل محبت دي په زړو کي ور اچولی وي بحیث لا یلتفتون الی سواک یعني پر هغو زما د اضلال دروازه بنده ده اللهم اجعلني منهم بقدرتک العظیم.

درويش وايي: چي په لباب التاؤيل في معاني التنزيل المشهور بالخازن چي تصنيف دى د امام علامة قدوة الامة ناصر الشريعة ومحي السنة علأ الدين علي بن محمد بن ابراهيم البغدادي الصوفي چي ده تصنيف پر څلېرويشت د شهر رمضان سنه (۷۲۵) هجري قمري کي فارغ سوى دى تغمده بغفرانه داسي وايي په تفسير کي د آيت مذکوره چي حقيقت فعل د شي دى خالصًا لله عن شائبة الغير، نو ځوک چي يو عمل له طاعاتو څخه وکړي نو به يا مراد د ده په هغه طاعت سره وجه الله وي فقط او يا غير الله وي فقط او يا بې دواړه غرضه وي اما ماکان لله تعالى فقط فهو الخالص المقبول واما کماکان لغير الله فقط لکه عمل د طاعات د ريأ کار په نوافلو کي او يا په هيئت کي د فرائضو فهو الباطل المردود او کې مجموع الامرين مقصود وه، نو که ترجيح جانب د خداى ﷻ درلوده کان من المخلصين الناجين وان ترجح جانب غير الله کان من الهالکين انتهى بزيادة التوضيح.

قَالَ هٰذَا صِرَاطٌ عَلَيَّ مُسْتَقِيمٌ ﴿٤١﴾

خداى (ﷻ) وويل چي دغه عمل بالاخلاص لار د وصل کېدلو ماته بېله گمراهۍ (نو على په معنى د الي دى) او سمه لار ده بې کږوالي، او يا "على" پر خپله معنى دى لکن مشار اليه د هذا خلاص والى د مخلصينو ستا له اغوأ څخه.

ترجمه: تخلص د مخلصانو ستا له اغوأ څخه لار ده چي پر ما رعايت د هغې لاري ستـه کالحق الذي يجب مراعاته، او اخفش رحمة الله عليه وايي چي ترجمه يې داده چي پر ما دلالت و صراط مستقيم ته لازم دى بمراعات الحکمة والفضل.

پوه سه: چي ابن سرين، يعقوب او قتاده رحمهم الله لفظ د "على" "عَلِي" وايي په تشديد د يأ او مرفوع او په تنوين يې وايي هذا اى الاخلاص طريق لار ده "علي" يعني پورته مستقيم لايمال چي کږوالى پکښې نسته.

إِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ إِلَّا مَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْغَاوِينَ ﴿٤٢﴾

پوه سه: چي اضافت د "عبادي" لپاره د استغراق ده يعني مؤمن او کافر دواړو ته شامل سي تاچي استثنأ متصل د الا من تبعک څني صحيح سي،

ومعنی الآیة چي سلطان او غلبه په اراده د خدای ﷻ نسته مګر پر غاوین او هرچه مؤمنان دي فلا سلطان لک علیهم، نو دا آیت تصدیق د قول د ابلیس چي په دمخه آیت کي تېر سو لاغوینهم اجمعین الا عبادک آه، نو ددې نظیر هغه آیت دی انه لیس له (ای لابلیس) سلطان علی الذین آمنوا وعلی ربهم یتوکلون انما سلطانه علی الذین یتولونه" نو مقصود په دې آیت کي بیان د عصمت د مخلصین له اغوا څخه د شیطان رجیم.

درویش وایي: چي روح البیان د آیت معنی داسي کړې ده ان عبادي وهم المشار الیهم بالمخلصین یعني اضافت لپاره د تشریف د مضاف ده آه، نو دده په نېز استثنأ منقطع ده په معنی ده لکن لان الغاوین لیسوا داخلون في عبادي عنده فافهم، او خازن هم استثنأ متصل بولي کمامر لکن مظهري که څه هم استثنأ متصل بللې ده او بیان د هغه یې په ښه وجه سره کړی دی لکن وروسته یې احتمال د انقطاع د استثنأ په بعیده وجه راوړی دی فارجع الی تفسیره.

وَإِنَّ جَهَنَّمَ لَمَوْعِدُهُمْ أَجْمَعِينَ ﴿٤٣﴾

په تحقیق جهنم ځای دی د غاوینو یا د متبعینو د شیطان ټوله.

لَهَا سَبْعَةُ أَبْوَابٍ

جهنم لره اووه دروازې دي یعني منازل.

پوه سه: چي جهنم مؤنث سماعي دی ځکه یې مؤنث ضمیر ورته راجع کړی.

پوه سه: چي دا دي نومان د جهنم (١) جهنم (٢) لظی (٣) الحطمة (۴) السعیر (۵) السقر (٦) الجحیم (٧) الهاویة.

درویش وایي: چي بغوي رح ویلي دي ان الله وضع الجنان علی العرض و وضع النیران بعضها فوق بعض انتهی، وفیه ان الجنان لها درجات عالیات بعضها من بعض کما ورد في الاحادیث الصحیحة فتامل، مظهري رح وایي چي هناد، ابن المبارک، احمد، ابن جریر، ابن ابی الدنیا او بیهقي رحمة الله علیهم له علي بن ابی طالب رضي الله عنه څخه روایت کړی دی قال ابواب جهنم هکذا، نو ده یو لاس پر بل لاس

کنبېښنو او ګوتي يې سره خلاصې کړې يعني باب فوق باب، نو پوار اوله طبقه ډکه کړل سي ثم الثاني ثم الثالث ثم الرابع ثم الخامس ثم السادس ثم السابع.

لِكُلِّ بَابٍ مِّنْهُمْ جُزْءٌ مَّقْسُومٌ ﴿٤٤﴾

هري طبقې لره د غاوين جزء معين سته، بغوي له ضحاک رح څخه په روايت وايي چي په اوله طبقه کي يې اهل توحيد من المؤمنين المذنبين دي چي دوی به په قدر د ګنهو پکښې وي او اخيراً دا طبقه يکلخته خالي پاتېږي.

درويش وايي: چي د دغې درجې له خالي والي څخه مراد دی د شيخ اکبر محي الدين ابن العربي قدس سره چي وايي يأتي على جهنم زمان ليس فيها احد، او په دويمه طبقه کي نصارى دي او په درېيمه طبقه کي يهودان دي، او په څلورمه طبقه کي صائبين دي او په پينځه کي مجوسيان دي يعني آتش پرستان، او په شپږمه کي مشرکان دي او په اوومه طبقه کي چي ډېره سخته ده تر ټولو منافقان دي كما قال الله تعالى ان المنافقين في الدرک الاسفل من النار، امام قرطبي رح وايي الباب الاول جهنم وهو اهون عذابًا من غيره وهو مختص لعصات هذه الامة انتهى.

درويش وايي: چي اولی دا وه چي تخصيص يې د عصاتو د امت محمديه نه وای کړی لان في المؤمنين للامم السابقة ايضًا وفيهم عصات لان العصمة من الذنوب مختص بالانبياء عليهم السلام، نو د نورو امتو ګناه کاران چي شفاعت يې ونه کړل سي چېري او په کومه طبقه کي به وي؟ ولي نوري شپږ طبقې خو د کفارو دي او دوی يعني عصات د امم سابقه خو مؤمنان دي.

پوښتنه: عصات د اهل توحيد په ګنهو کي فرق سره لري، مثلاً د مؤمن د قاتل عمداً په باره کي خدای پاک وايي "ومن قتل مؤمنًا متعمدًا فجزائه جهنم خالدًا فيها الآية" که څه هم د اهل سنة والجماعة په نيز له خلود څخه مکث طويل مراد دی، او ترمذي رح له ابن عمر رضي الله عنهما څخه روايت کړی دی قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم لجهنم سبعة ابواب اشدها غمًا وكربًا وحزنًا (وانتنها) للزنات الذين ركبوا الزنى بعد العلم يعني بحرمته، نو د پوښتنې غرض دادی چي عصات المؤمنين چي په يوه طبقه کي د اور وي، نو خو عذاب د قاتل عمداً او د زاني د

نورو گناه کارانو مثلاً غيبت کونکي يا بهتان ويونکي الی غير ذالک سره برابر سو ، ولي چي د يوې طبقې اور به څو رنګه وي؟

ځواب: په دغه يوه طبقه کي مختلف ځايونه سته في شدة العذاب وخضته في الجملة کمايدل عليه الحديث المذکور آنفًا في باب الزناة.

سوال: په دې حديث کي خو داسي راغله چي جهنم لره چي عصات المؤمنين پکښې دي اووه دروازې دي الحديث، او په قرآن کريم کي خو داسي چي لوی جهنم لره اووه دروازې دي فکيف التوفيق؟

ځواب: جهنم لفظ مشترک دی په منځ کي د ځای د اوسېدلو او د عذاب د کفارو او د مؤمنانو د اهل التوحيد فلا منافات بين القرآن الکريم والحديث الشريف، ولي چي په قرآن کريم کي معنی اول مراد ده او په حديث شريف کي معنا ثاني مراد ده، و حاصل الجواب ان لکل واحد من المعنيين سبعة ابواب فافهم فان سانح عزيز فلما بنه عليه المفسرون.

پوه سه: چي ثعلبي رح روايت کړی دی چي سلمان فارسي رضي الله عنه چي دا آيت "وان جهنم لموعدهم اجمعين" واورېدی، درې ورځي وتښتېدی چي له ډېره خوفه څخه په ځان نه پوهېدی، نو يو بل صحابي و عليه الصلوة والسلام ته راوستی عليه الصلوة والسلام پوښتنه ځني وکړه چي څه دروسوه، سلمان فارسي رضي الله عنه ورته وويل يا رسول الله دا آيت چي نازل سو وان جهنم الآية، فوالذي بعثک بالحق لقد تقطعت قلبي دې آيت زما زړه راټوک ټوک کړی، نو خدای پاک دا آيت نازل کړی.

إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّٰتٍ وَعُيُونٍ ۝٤٥

په تحقيق هغه کسان چي ببرېږي له خدای جل جلاله څخه او متابعت د شيطان يې نه وي کړی په شرک کي په جنتو کي به وي او په ښو چينو کي د جنتو ، يا معنا داده چي هر يوه لره به يو جنت او يو عين وي چي مقابله د جمع په جمع سره لپاره د توزيع د آحاد پر آحاد وګرځي کما في قوله رکبوا دوابهم ولبسوا ثيابهم او يا معنی داده چي هر يوه لره به جنات متعدد و عيون متعدده وي، نحو قول القائل اعطوا دراهم فافهم.

اُدۡخُلُوۡهَا بِسَلٰمٍ اٰمِنِیۡنَ ﴿۴۶﴾

داخل سئ خپلو جنتونو ته.

پوه سه: چې ټوله مفسرين وايي چې دلته قول مقدر دی يعني يقال لهم ادخلوا الجنات ووجه التقدير الربط بما قبله "بسلام" يعني په سلامتيا سره او يا تاسي ته به سلام ويل کيږي د ملکو له خوا څخه پر هر تقدير بسلام حال دی له ضمير څخه د فاعل په "ادخلوا" کي والبأ للملابسة ای متلبسين بسلام "آمنين" من الموت والآفات والخروج من الجنات، دا لفظ هم حال دی.

وَنَزَعۡنَا مَا فِیۡ صُدُوۡرِهِمۡ مِّنۡ غِلٍّ اِخۡوَانًا

وه به باسو موږ هغه چې په سينو کي د جنتيانو يعني په زړو کي يو د بل سره په دنيا کي پټ بغض او عداوت ددوی له سينو څخه "اخوانًا" يعني ټوله جنتيان لکه حقيقي ورونه به وي.

سوال: دا نزع خو په آخرت کي کيږي چې مستقبل دی، نو په "نزعنا" ماضي سره يې څرنګه تعبير وکړی؟

ځواب: د قرآن کريم قانون دی چې يو امر او کار چې متيقن الوقوع وي که څه په مستقبل کي وي تعبير په ماضي ځني کوي دلالةً على تيقن الوقوع.

درويش وايي: چې سعيد بن منصور او ابو نعيم او ابن ابی شيبة او طبراني او ابن مردوية رحمة الله عليهم له حضرت علي کرم الله وجهه څخه روايت کړی دی چې زما اميد دی چې زه، عثمان طلحة بن الزبير او زبير رضي الله عنه به هم له ډلي د "نزعنا" يو.

درويش وايي: چې علي کرم الله وجهه هغو فتنو ته اشاره وکړه يعني د عثمان رضي الله عنه شهادت چې په خپل سرای کي شهيد کړل سو، او او نورو واقعاتو ته چې د صحابه مذکورينو تر منځ منځ ته راغلي دي، دا حديث مظهري رح او روح البيان، او روح المعاني او خازن ټولو راوړی دی، په بل حديث کي راغلي دي چې جنتيان چې د جنت دروازې ته ورسېږي د اور پر خوا د ستر ګو په کنجانو ګوري لکن چې په جنت ننوځي نزع الله ما في صدورهم من غل.

پوه سه: چي بعض مفسران وايي چي مراد په دې آيت کي اخراج د حسد دی د جنتيانو تر منځ په درجاتو کي د جنت يعني اعلى او اسفل او په درجاتو د قرب الى الله.
درويش وايي: چي ددې تفسير دا معنى نه ده چي جنتيان به تر دخول د جنت وروسته حسد سره کوي لکن خدای پاک به يې هغه حسد له زړو څخه و باسي کيف والجنة دار السرور الى الابد فکيف يکون فيها حسد بلکې مراد د مفسر دادی لکه چي په دنيا کي په د سافل حسد د عالي سره جاري وي لکن پر درجاتو د جنت او د قرب و خدای ﷻ د جنتيانو زړونه به خدای پاک ځني ګرځولي وي فتأمل.
فائده: "اخوانًا" يا حال دی له ضمير څخه د "في جنتات"
پوښتنه: في جنات کي ضمير کله سته، جنات نه فعل او نه مشتق دی؟
ځواب: نحات وايي چي دا صرف اعتبار نحوي دی يعني ضمير خو په متعلق کي د في جنات وای کائنين في جنات متعلق چي حذف سو ضمير يې په في جنات کي مستتر فرض کړی ليقل الحذف فافهم، او يا حال دی له فاعل څخه د "ادخلوها" او يا حال دی من الضمير في امنين.
عَلَىٰ سُرُرٍ مُّتَقَٰبِلِينَ ﴿٤٧﴾
"على سرر" جمع د سرير ده، نقل الخازن رح چي بعض اهل معاني وايي چي سرير مجلس رفيع عال چي لپاره د خوشالى جوړ سوی وي، نو ګويا سرير له سرور څخه مأخوذ دی، بيا خازن له ابن عباس رضي الله عنهما حديث راوړی دی چي دا تخت د سرو زرو جوړ دی او زبرجد او يا قوت او ملغلري پوري ځړېږي "متقابلين" يعني سره مخامخ.
پوه سه: چي "على سرر" په اعتبار د متعلق محذوف او "متقابلين" دواړه صفت د "اخوانًا" دی، هناد له مجاهد رح څخه نقل کوي په تفسير کي د متقابلين لايری بعضهم قفا بعض، ولي يو جنتي که وغواړي چي پر بغل څنګ ووهي، نو هغه بل جنتي ځټ ور وګرځوي، نو د هغه بل سرير پر راوګرځي بيرته سره مخامخ سي.
درويش وايي: چي مظهري په نقل د بغوي رح څخه او خازن وايي چي په بعضو اخبارو کي راغلي دي چي يو مسلمان په جنت کي چي اراده د ملاقات د

یو قریب یا دوست وکړي، نو دواړي سریر سره مخامخ را رواني سي، نو د سریر ناست سره ملاقي سي او خبري سره وکړي او چي خبري پای ته ورسېږي هر سریر د شا پر خوا روانه سي انتهی مع زیادة.

لَا يَمَسُّهُمْ فِيهَا نَصَبٌ وَّمَا هُمْ مِّنْهَا بِمُخْرَجِينَ ﴿٤٨﴾

نه رسېږي و جنتیانو ته په جنت کي ادنی تکلیف (لکه چي له مس څخه فهمېږي) او نه هم دوی له جنت څخه ایستل کېږي.

پوه سه: چي لوی نعمت د جنت خلود دی.

فائده: لایمسهم آه سره د معطوف علیها استیناف دی یا حال بعد الحال له ضمیر څخه د متقابلین دی، مظهري رحمه الله په نقل د بغوي رحمه الله وایي چي طبراني د عبدالله بن الزبیر رضي الله عنه څخه روایت کړی دی چي علیه الصلوة والسلام یوه ورځ پر بعضو اصحابو تېرېدی هغو سره خندل، علیه الصلوة والسلام ورته وویل تاسي خاندئ وبین ایدیکم النار فنزل جبرئیل وقال یقول لک ربک لِمَ تقنط عبادي ولي نا امیده کوې ته زما بندګان زما له رحمت څخه ونزل.

نَبِّئْ عِبَادِيٓ أَنِّيٓ أَنَا الْغَفُورُ الرَّحِيمُ ﴿٤٩﴾ وَأَنَّ عَذَابِي هُوَ الْعَذَابُ الْأَلِيمُ ﴿٥٠﴾

خبره کړه اې محمده (صلی الله علیه وسلم) بندګان زما په دې سره چي په تحقیق زه بخښونکی د ګنهو یم (بالتوبة وقد یغفر بلا توبة اذا شأ) او مهربان یم، او په تحقیق عذاب زما عذاب دی دردناکه.

درویش وایي: چي په قرار د شان نزول مذکور جمله د وان عذابي آه ددې لپاره ذکر سوه چي مؤمنان پر مغفرت او رحمت الهي اعتماد کلي ونه کړي او عمل صالح پرېنږدي او پر ګناه دلاوره نسي وذالک لان الایمان بین الخوف والرجأ فلا ینبغي للمؤمن القنوط والاعتماد.

فائده: ایت د "نبئ عبادي" تر پایه پوري خلاصه د وعد او وعید د آیتو د هغه تقریر دی، اما آیة الوعد فقوله تعالی شانه ان المتقین تر پایه پوري واما آیة الوعید فمن قوله تعالی وان جهنم لموعدهم الی اخیرها او له دې آیت څخه دا هم معلومه سوه چي مراد له متقینو څخه په دمخه آیت کي متقین عن الشرک دي لا

من يتقى الذنوب كلها صغيرها وكبيرها لان المغفرة فرع المعصية، ترمذي له ابو هريره ﷺ څخه روایت کړی دی چي رسول اللهﷺ وویل لو یعلم المؤمن ما عندالله من العقوبة ماطمع في الجنة ولو يعلم الكافر ما عندالله من الرحمة ما قنط من الجنة" قتاده وایي چي ما ته رسېدلې ده چي نبي اللهﷺ وویل لو یعلم العبد قدر عفو الله ما تورع عن حرام که خبر سي بنده په اندازه د غفوي د خدای هیڅ پرهېز به يې نه کولای له حرام څخه ولو يعلم قدر عذابه لتخرج نفسه، او که خبر سي بنده په اندازه د عذاب د خدای ﷻ هر آئینه ختلی به وای روح دده.

دروېش وايي: چي بخاري او مسلم له ابي هريره ﷺ څخه داسي روايت کړی دی سمعت رسول اللهﷺ چي ده مبارک وویل چي خدای پاک چي پیدا کړی رحمت (یوم خلقها) سل رحمته، او نهه نیوي حصې يې له ځان سره وساتلې يعني د قيامت د ورځي لپاره او يوه حصه يې په ټوله مخلوق ووېشله يعني حتی الحیوانات کما جأ صراحةً في حديث فلو يعلم الكافر، که کافر خبر سي په ټولو رحمتو د خدای يعني نهه نیوي له جنت څخه به نا امیده نسي او که کافر خبر سي په عذاب د خدای ﷻ يعني في يوم القيامة نه به سي په امن کي له اور څخه.

فائده: خدای پاک په دې آيت توصيف د ذات خپل په غفور رحیم سره وکړی په معذب وغیره سره نه وکړی ترجيح يې ورکړه و جانب ته د وعد پر وعيد باندي فافهم، يو محقق شاعر وايي:

گرچه جرم من ارعدد بیش است .... سبقت رحمتی ازان پیش است[1]
چه عجب گر عذاب نه نماید .... بر گنه پیشگان ببخشاید

حافظ شیرازي رح وايي:

هرچند غرق بحر گناهم زشش جهت ..... گر اشنای عشق شوم غرق رحمتم

وَنَبِّئْهُمْ عَنْ ضَيْفِ إِبْرٰهِيمَ ﴿٥١﴾

او خبر کړه ته یا محمد (ﷺ) دوی يعني کفار خصوصاً کفار مکه له حاله د مېلمنو د ابراهیم علیه السلام.

(۱) اشاره ده و هغه حدیث قدسي ته ده "سبقت رحمتي عن غضبي"

Scanned by CamScanner

پوه سه: چي دا جمله عطف ده پر هغه جملې "نبئ عبادي" تناسب د معطوفينو يې په دې کي دی چي معطوف عليها جمله لپاره د تفاوت د مسلمانانو او کافرانو ۇ په آخرت کي او دا جملې معطوفه د تفاوت د معطوفينو دی په وعد او وعيد سره په دنيا کي هم.

فائده: "ضيف" اسم جنس دی پر يوه او دوو او جمع يې په اطلاق روا دي، او مذکر او مؤنث پکښي برابر دي، مراد دلته ملکې دي چي خدای پاک را استولي وې چي پر ابراهيم عليه السلام زېری وکړي د زوی او د اهلاک د قوم لوط.

إِذْ دَخَلُوا عَلَيْهِ فَقَالُوا سَلَامًا

چي دوی ورغلې د ابراهيم عليه السلام کور ته او وه يې ويل په تحيه کي د دخول لفظ د سلامًا ای نسلم سلامًا يا سلمنا سلامًا په هر صورت سلام د ملکو په جمله فعليه سره ۇ.

قَالَ إِنَّا مِنْكُمْ وَجِلُونَ ﴿٥٢﴾

وويل ابراهيم (عليه السلام) چي موږ له تاسي څخه بيرېږو، ابراهيم عليه السلام په دې پوه سو چي ملکي خو دي، ولي يو بيله اذن راغلې او بل بېوخته راغلې او بل دا چي ده چي ډوډۍ ورته راوړه هغو نه خوړل، او "وجل" اضطراب د نفس دی په سبب د مکروه متوقع.

سوال: ابراهيم عليه السلام له څه شي څخه بيرېدی؟

ځواب: له دې څخه بيرېدی چي ملائکه د عذاب به وي لان الانبياء عليهم السلام اشد خوفًا من عذابه تعالی تر عوام الناس.

قَالُوا لَا تَوْجَلْ إِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلَامٍ عَلِيمٍ ﴿٥٣﴾

ملکو ورته وويل چي بيرېږه مه موږ راغلي يو چي تاته زېری وکړو د زوی يعني اسحاق عليه السلام لقوله تعالی في موضع آخر فبشرناها باسحق چي دا غلام به علم بليغ وي، نو ابراهيم عليه السلام په تعجب کي سو په دې سبب چي دی ډېر کلان ساله او ساره دده کور ودانه ډېره سپين سرې وه، نو ځکه يې د تعجب په استفهام له ملکو څخه يې سوال وکړی.

قَالَ أَبَشَّرْتُمُونِي عَلَىٰٓ أَن مَّسَّنِيَ ٱلْكِبَرُ فَبِمَ تُبَشِّرُونَ ﴿٥٤﴾

ابراهيم عليه السلام ورته وويل تاسي ماته زیری د غلام راکوئ سره ددې چي زه کړی یم یعني ماته رسیدلي ده کلان سالي في الغاية (نو کلمه د على په معنی د مع ده والاستفهام للانکار بالنظر الى عالم الاسباب لابالنظر الى قدرة الله تعالى حاشًا لله) نو په څرنګه تعجب او زیري سره ماته زیری کوئ، ولي چي زیری خو د هغه شي کیږي چي تصور د وقوع يې عادةً ممكن وي.

قَالُوا۟ بَشَّرْنَٰكَ بِٱلْحَقِّ فَلَا تَكُن مِّنَ ٱلْقَٰنِطِينَ ﴿٥٥﴾

ملکو ورته وویل چي موږ زیری په حق سره درته وکړی یعني په امر د خدای پاک چي څوک قضأ دده نسي ردولای، نو ته مه ګرځه له نااميده کونکو څخه ولي چي خدای پاک بشر بېله ابوینو لکه آدم عليه السلام پیدا کړی، نو د شیخ او عجوز عقیم څخه يې نسي پیدا کولای؟

قَالَ وَمَن يَقْنَطُ مِن رَّحْمَةِ رَبِّهِۦٓ إِلَّا ٱلضَّآلُّونَ ﴿٥٦﴾

ابراهيم عليه السلام په استفهام انکاري ورته وویل چي څوک نه نااميده کیږي له رحمت څخه د رب دده مګر هغه کسان چي خطاوتلي وي او پراخه رحمت د خدای او کمال علم او کامل قدرت د خدای عزوجل نه پېژني، ولي چي قنوط يعني نا اميدي له رحمت څخه د خدای جل جلاله ګناه کبیره ده لکه امن له عذاب څخه د خدای پاک.

درویش وايي: چي په شرح الحکم کي وايي که څوک په دریاب کي د ګنهو ډوب وي او دا غریبه ورته معلومیږي چي ما به خدای پاک ددې شهواتو او معاصیو څخه څرنګه خلاص کړي، نو دې سړي په صحيح معنی ددې آيت "وکان الله على كل شيئ مقتدراً" نه ده فهمولې، ولي په دې آیت کي خدای پاک ځان پر هر شي قادر بللی دی نو ستا خلاصون له ګناه څخه خوهم یو شی دی.

قَالَ فَمَا خَطْبُكُمْ أَيُّهَا ٱلْمُرْسَلُونَ ﴿٥٧﴾

ابراهيم (عليه السلام) ورته وویل څه کار او شان سوی له بشارته اې رسولانو؟.

پوښتنه: ابراهیم علیه السلام څه وپوهېدی چي د ملکو سوی له بشارت څخه بل کار هم لري چي پوښتنه یې ځني وکړه؟

ځواب: دی په دې پوه سو چي د ټولو ددوی خو بشارت یوازي کار نه دی، ولي د زېري لپاره یوه ملکه هم کافي ده، لکه زکریا علیه السلام ته چي په یحی علیه السلام سره یوازي جبرئیل علیه السلام زېری ورووړی، یا مریم ته د عیسی علیه السلام زیری هم یوازی جبرئیل علیه السلام ورووړی.

قَالُوٓا إِنَّآ أُرۡسِلۡنَآ إِلَىٰ قَوۡمٖ مُّجۡرِمِينَ ﴿٥٨﴾ إِلَّآ ءَالَ لُوطٍ

ملکو ورته وویل چي موږ را استول سوي یو لپاره د اهلاک د قوم چي کافران دي او علاوه تر کفر یې لواطت عادت گرځولی دی مگر نه آل د لوط علیه السلام یعني اتباع دده او اهل دین دده، دا ترجمه پر دې تقدیر ده چي استثنأ له قوم څخه یعني منقطع وي، ولي چي قوم خو مقید په مجرمین سره او آل لوط خو مجرمین نه وه، او که استثنأ سي له ضمیر څخه چي په مجرمین کي دی راجع وه قوم ته یوازي سي، نو استثنأ متصل ده، والقول والارسال شامل للمجرمین و اتباع لوط علیه السلام والمعنی انا ارسلنا الی قوم اجرموا کلهم الا آل لوط منهم یعني چي موږ هلاک کړو مجرمین او نجات ورکړو آل لوط ته کما قال الله عزوجل.

إِنَّا لَمُنَجُّوهُمۡ أَجۡمَعِينَ ﴿٥٩﴾

موږ نجات ورکوو آل لوط ټولو ته، یعني له عذاب څخه چي مسلط پر قوم مجرمین گرځي، نو که استثنأ متصله سي نو دا جمله مستأنفه ده په استیناف بیاني او که استثنأ منقطع سي، نو دا جمله په ځای کي د خبر ده لکن د ده چي معنی د الا وه وه فتدبر.

إِلَّا ٱمۡرَأَتَهُۥ قَدَّرۡنَآ إِنَّهَا لَمِنَ ٱلۡغَٰبِرِينَ ﴿٦٠﴾

استثنأ د آل لوط څخه یعني مگر ماینه د لوط علیه السلام، ولي چي موږ فیصله کړې ده یعني په امر د خدای جل جلاله چي دا به پاتېږي په عذاب کي سره د کفارو په سبب د کفر ددې.

سوال: كفر د قوم لوط خو شرك ؤ نو لوط ځرنګه دا مشركه په نكاح كول؟
ځواب: نكاح د مشركاتو د لوط عليه السلام په دين كي روا وه، هو! زموږ په دين كي ناروا ده، ويحتمل چي دې ماينې به يې خپل شرك له لوط عليه السلام ځخه پټ ساتی.
فائده: لوط بن هاران بن تارخ د ابراهيم عليه السلام د ورور زوی ؤ، ابراهيم عليه السلام چي د نمرود له اوره نجات پيدا كړی، نو وشام ته يې هجرت وكړی لوط عليه السلام ورسره ؤ او ابراهيم او لوط عليهما السلام يو ځای ځانونه سنت كړل چي لوط عليه السلام د دروپينځوسو كالو ؤ او ابراهيم عليه السلام د اتيا كالو ؤ، نو ابراهيم عليه السلام په فلسطين كي واړول چي په منځ كي د شام او مصر واقع دی، چي په فلسطين كي رمله او غزه او عسقلان او نور ځايونه هم داخل دي، او لوط عليه السلام په اردن كي واړول چي شام ته نژدې د يو ځای نوم دی، نو لوط عليه السلام خدی پاک رسول وګرځاوه په ځلورو ښارو كي چي لوی ښار يې سدوم ؤ او دده قوم علاوه پر شرک عمل د خبائثو يعني لواطت كاوه فارسل الله تعالى اليهم ملائكة الاهلاک كما سيئاتي في القرآن العزيز.

فَلَمَّا جَآءَ اٰلَ لُوۡطِ ۣ الۡمُرۡسَلُوۡنَ ﴿۶۱﴾ قَالَ اِنَّكُمۡ قَوۡمٌ مُّنۡكَرُوۡنَ ﴿۶۲﴾
قَالُوۡا بَلۡ جِئۡنٰكَ بِمَا كَانُوۡا فِيۡهِ يَمۡتَرُوۡنَ ﴿۶۳﴾

پس چي ورغلې آل لوط ته يعني كور ته د لوط عليه السلام، نو لوط (عليه السلام) وويل چي په تحقيق تاسي نابلده د قوم واست يعني زما زړه انكار در ځخه كوي، ولي چي پر تاسي د سفر نښې يعني سپېرې پښې مثلاً نه معلومېږي او له اهل ځخه ددې وطن هم نه ياست، نو زه بېربېږم چي ستاسي له خوا ماته يو غم پېښ نسي، ملكو ورته وويل اضراباً عن قوله "انكم آه" بلكې موږ راتګ كړی دی په هغه ځه سره چي ستا قوم په هغه كي شک درلودی يعني عذاب الهي، ستا پر دښمنانو، نو دا ستا د خوشالۍ شی دی او ستا به په دښمنانو زړه سوړ سي.

وَاَتَيۡنٰكَ بِالۡحَقِّ وَاِنَّا لَصٰدِقُوۡنَ ﴿۶۴﴾

او موږ راتګ كړی دی تاته په حق سره يعني په يقيني شي سره چي عذاب الهي دی او موږ رشتيا ويونكي يو في ما اخبرناک.

فَأَسْرِ بِأَهْلِكَ بِقِطْعٍ مِّنَ الَّيْلِ وَاتَّبِعْ أَدْبَارَهُمْ وَلَا يَلْتَفِتْ مِنكُمْ أَحَدٌ

نو بوزه ته د شپې (لکه چي معنی د اسرا ده) اهل ستا په يوه حصه کي د شپې وقيل في اخيره.

سوال: اسرا خو د شپې تگ ته وايي فما فائدة بقطع من الليل؟

ځواب: فائده يې داده چي ټوله شپه اسری ته حاجت نسته او ته تابع او وروسته سه تر دوی ددې لپاره چي په چابک چابک تگ يې امر کوي او حالات ددوی به هم درمعلومېږي او نه دي گوري تر شا له تاسي څخه هيڅ څوک، ولي چي د هر هولناک عذاب پر دوی راځي شايد چي ستاسي زړونه به يې تحمل ونه لري، او يا له دې سببه دي تر شا نه گوري چي د قوم عذاب ويني زړه به يې پر وسوځل سي، نو هغه عذاب به دوی ته هم ورسېږي، او بعض مفسرين رحمهم الله وايي چي تر شا دي له دې سببه نه گوري چي هغه خپل سرايونه او ځايونه چي ويني هجرت على الوطن المالوف به گران ورته تمام سي والله اعلم بمراده في کتابه.

وَامْضُوا حَيْثُ تُؤْمَرُونَ ﴿٦٥﴾

او ولاړ سئ تاسي هغه ځای ته چي تاسي امر کړل سوي ياست يعني د خدای پاک له خوا، ابن عباس رضي الله عنهما وايي چي شام، او قتاده رح وايي غزه او بعض وايي اردن.

وَقَضَيْنَا إِلَيْهِ ذَٰلِكَ الْأَمْرَ أَنَّ دَابِرَ هَٰؤُلَاءِ مَقْطُوعٌ مُّصْبِحِينَ ﴿٦٦﴾

"وقضينا اليه" ای اوحينا الی لوط عليه السلام چونکه قضأ دلته په معنی د وحي ده نو يې له دې سببه متعدي په الی وگرځاوه چي صله د وحي ده.

پوه سه: چي ذالک الامر مبهم دی او "ان دابر آه" يې خبر دی، والمعنی چي دا خبره يعني اصل او بېخ ددغو کسانو چي کافران دي پرې کېږي حاصل دادی چي ټوله به هلاکېږي يو نفر به يې هم نه پاتېږي چي دې ته په عربي ژبه استيصال وايي، او په پښتو بېخ کښنه وايي چي په فارسي بيخ کندن ورته وايي حال کونهم داخلين في الصبح وهو حال من هؤلأ.

فائده: په نيز د نزول عذاب في الدنيا وکذا في يوم القيامة قرابت او نسب او

سبب هیڅ په ښه نه دی، ته فکر ووهه چي د لوط علیه السلام ماینه سره ددې چي د زوجیت سبب یې د لوط علیه السلام سره درلودی څرنګه خدای پاک د آل لوط څخه مستثنی کړه په نیز د نزول د عذاب حیث قال "الا امرئته الآیة" بیت:

بابدان یار گشت همسر لوط .... خاندان نبوتش گم شد

بلکې تر زوجیت اقرب قرابت مثل قرابت نوح مع ابنه کنعان هم سره د کفر فائده نه کوي نه په دنیا کي او نه په اخرت کي، بیت:

پسر نوح بابدان بنشت .... خاندان نبوتش گم شد

ومثل ابراهیم الخلیل علیه السلام وآبیه آذر علی مانص به القرآن حاصل دا چي نسب یا سبب هلته فائده کوي چي ایمان او عمل صالح څه ناڅه ورسره ملګري وي.

وَجَآءَ أَهْلُ الْمَدِينَةِ يَسْتَبْشِرُونَ ﴿٦٧﴾

او راغله اهل د ښار چي سدوم یې نوم ؤ په داسي حال کي چي خوشاله وه په مېلمنو د لوط علیه السلام او دوی به یوه و بل ته ناري وهلې چي رائحئ د لوط په کور کي ښائسته هلکان راغلي دي چي لواطت ورسره وکړو، ولي چي ملکي په صورت کي د غلمانو چي ډېر ښائسته وه د لوط کره ورغلي وي.

قَالَ إِنَّ هَٰٓؤُلَآءِ ضَيْفِى فَلَا تَفْضَحُونِ ﴿٦٨﴾

لوط (علیه السلام) قوم ته وویل چي دده کور ته د ښائسته وو مېلمنو په طلب پسي راغلي وه چي دا کسان زما مېلمانه دي، نو ما مه رسوا کوئ یعني په نورو ځایو کي چي خلګ به وایي چي د لوط د مېلمنو سره دده قوم لواطت وکړی.

وَاتَّقُوا اللَّهَ وَلَا تُخْزُونِ ﴿٦٩﴾

او له خدایه وبېرېږئ په کولو کي د لواطت، او ما مه ذلیل کوئ او مه مي خجالت کوئ په مخ کي د مېلمنو.

قَالُوٓا أَوَلَمْ نَنْهَكَ عَنِ الْعَٰلَمِينَ ﴿٧٠﴾

قوم ورته وویل چي آیا موږ ته نه وې نهي کړی د عالم له خلګو څخه یعني چي ته به پناه نه ورکوې او موږ او خلګ په سره پرېږدې چي موږ لواطت ورسره

کوو، او لوط علیه السلام په قدر د طاقت دوی منع کول له دغه فعل څخه.

فائده: استفهام لپاره د انکار داخل دی پر حرف نهي په قرار د قانون مشهور نفي د نفي اثبات دی یعني منع کړی مو وې د خلګو له پناه ورکولو څخه یا له مهمان نوازۍ څخه.

فائده: وروسته تر همزه د استفهام واو عاطفه پر محذوف عطف دی والتقدیر "انترک هؤلأ ولم نیهک آه.

درویش وایي: چي دا قانون نحوي ما په دې تفسیر کي څو ځایه ذکر کړی دی لپاره د آسانۍ پر طالبانو چي طلب ته یې په دې تفسیر کي د ورقو اړولو ته ضرورت نسي پاته.

قَالَ هٰٓؤُلَآءِ بَنٰتِیٓ اِنۡ كُنۡتُمۡ فٰعِلِيۡنَ ﴿٧١﴾

لوط (علیه السلام) ورته وویل چي دا زمانو لوڼې دي، یعني په نکاح به یې درکړم یعني که تاسي قضأ د شهوت پر کوئ.

پوښتنه: د لوط علیه السلام خو دوې لوڼې وې ایتا او زعورا، او رغلي خلګ خو ډېر وه؟

ځواب: ددې قوم دوه مشران وه چي هغو د لوط علیه السلام لوڼې په نکاح ځني غوښتلې لوط علیه السلام په سبب د خباثت ددوی او د عدم کفائت نه ورکولې له دې سببه نه چي په نکاح نه ورکول د مسلمانې ښځي و کافر ته په شریعت کي د لوط علیه السلام نا روا وه بلکې روا وه، لکن اوس لوط علیه السلام لپاره د ساتنې د مېلمنو په نکاح د لوڼو راضي سو.

فائده: له دې څخه دا معلومه سوه چي اکرام د مېلمنو او مراعات د مسافرانو له اخلاق څخه د انبیاؤ او اولیاؤ دی او دا سبب د ذکر جمیل هم دی.

حافظ شیرازي رحمة الله علیه وایي:

تیمار غریبان سبب ذکر جمیلست ... جانا مگر این قاعده درشهر شمانیست

سعدي رحمة الله علیه وایي:

غریب آشنا باش وسیاح دوست .... که سیاح جلاب نام نکوست

وفي الحدیث من اقام الصلوة وآتی الزکوة وصام رمضان وقری الضیف

(مېلمـه پالنـه) دخـل الجنـة الحـديث" پـه دليـل ددې چـې لـوط عليه السلام چـې لارد خلاصون د مسافرو مېلمنو هيڅ ونه ليدله خپلې لونړې يې دې خبيثانو ته پر طريقه د نكاح پېش كړې كه يې څه هم كفوه نه وه، او هغه خبره چې خازن رحمه الله دلته كړې ده چې لوط عليه السلام چې نكاح د لونړو ودوى ته پېش كړه بشرط الاسلام بې ځايه خبره ده، ولې چې د لوط عليه السلام په شريعت كې د مؤمنه ښځې نكاح و كافر ته روا وه وهكذا نكاح الكافرة مع المؤمن، نو له دې څخه دا معلومه سوه چې پر هر مؤمن متقي لازمه ده چې دروازه د شر او فساد په هر ممكن صورت چې وي بندوي دې.

فائده: له دې آيت څخه دا معلومه سوه چې محل د تمتع او قضأ الشهوة ښځې دي نه نر، لهذا علمأ وايي چې محبت د ښائسته هلک اشد ضراراً دی تر محبت د پېغلې نجلۍ سره، ولې چې نجلۍ ته رسېده په شرع كې ممكن دی يعني بالنكاح بخلاف الامرد فانه لايجوز الاستمتاع به ابداً، سعدي رحمه الله ميگويد:

خرابت كند شاهد خانه كن .... برو خانه آباد گردان بزن

چرا طفل يک روزه هوشش نبرد .... كه درصنع ديدن چه بالغ چه خورد

يعني د يوې ورځې زوكړي هلک باندې تا ولې زړه نه بايلو او عاشق نه سوې كه ستا عشق پر صنع د خدای جل جلاله چې دا هلک ته يې څومره ښائست وركړی دی نو په هغه كې لوی او كوچنی څه فرق لري؟ نو دا معلومه سوه چې د لوی هلک په محبت كې ستا د لواطت عشق دی.

درويش وايي: چې دا ؤيو تفسير د آيت مبارک، او بعض مفسرين وايي چې په قرآن كې مضاف محذوف دی ای بنات قومي چې مراد له قوم څخه اتباع د لوط عليه السلام دي يعني زه به هغه په نكاح دروغوارم.

پوښتنه: لوط عليه السلام ولې بنات د قوم خپل بنات وبللې؟

ځواب: لان كل نبي پلار د امت دی من حيث الشفقة والتربية بدين الاسلام فرجال الامة بنوه ونسائهم بناته.

لَعَمْرُكَ إِنَّهُمْ لَفِي سَكْرَتِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴿٧٢﴾

ستا په حيات مې دې قسم وي، يعني كفار د قوم لوط په خپل غواية او

گمراهي او په سخت غفلت کي دی چي عقول يې زائل سوي او تميز د صواب او خطا نسي کولای او دوی حيران دي نو څرنگه به نصيحت واوري.

سوال: حيات ته عمر بضم العين وايي والواقع ههنا عمر بفتح العين؟

ځواب: هو! لکن چونکه قسم په عمر سره کثير الدوران دی په عربي ژبه کي نو هغه مقتضی د تخفيف دی نو ددې کبله په قرآن کي بفتح العين راغلی والمخاطب هو رسول اللهﷺ. بغوي له ابن عباس رضي الله عنهما څخه روايت کړی دی په واسطه د ابی الجوزا دی وايي ما خلق الله نفساً اکرم عليه من محمدﷺ او خدای پاک د هيڅ چا په حيوٰة قسم نه دی اخستی بېله محمدﷺ.

پوه سه: چي عمه ړوند والی د بصيرت قلبي ده لکه عمي چي ړوند والی د سترگو ته وايي.

پوه سه: چي مظهري رح په يوه روايت نا تائيد شده د ابن عباس رضي الله عنهما وايي چي ضمير د "انهم" راجع و کفارو ته د قريشو دی، او ابن عطيه او نور مفسرين رح دا ډېره بعيده خبره بولي، ولي چي د سياق او سباق دواړو سره منافي ده بلکې صحيح داده چي ضمائر ټوله و اهل ته د بلد لوط عليه السلام راجع دی او "يعمهون" يې په صيغه د مضارع راوړی لپاره د حکايت د حالت ماضيه، او بعض مفسران وايي چي لعمرک قسم دی د ملکو له خوا څخه او مخاطب په عمرک لوط عليه السلام دی لکن روح المعاني وايي چي دا تفسير که څه هم د سوق سره د قصې برابر دی لکن مخالف دی د قول ماثور او مقبول سره د ابن عباس رضي الله عنهما چي بغوي رح يې روايت کړی دی وهو مامر آنفاً ما خلق الله نفساً الحديث، او بل دا خبره ده چي قول ددې مفسر محتاج و تقدير ته يعني قالت الملائكة للوط لعمرک، والتقدير خلاف الاصل وقال صاحب الفرائد انه تقدير بلا ضرورة ومثله لا يجوز او صاحب الفرائد دا خبره ډېره وړده کړې ده.

فَأَخَذَتْهُمُ الصَّيْحَةُ مُشْرِقِينَ ﴿٧٣﴾

نو ونيول قوم لوط يو خوف ناکه آواز د اسمان له خوا څخه، او بعض وايي چي صيحة د جبرئيل وه ولا منافات بينهما په داسي حال کي چي دوی داخليدل

Scanned by CamScanner

په لمر ختو کي، بغوي رحمه الله وايي چي ابتدأ د عذاب له سپېدو څخه شروع سوه او ختم يې پر راختلو د لمر وسوه فلا منافات بين هذه الآية چي مشرقين ېکښي راغلي دي وبين قوله تعالى في موضع آخر من القرآن في قوم لوط ان موعدهم الصبح الآية" وفي موضع آخر ان دابر هؤلاء مقطوع مصبحين.

فَجَعَلْنَا عَالِيَهَا سَافِلَهَا وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ حِجَارَةً مِّن سِجِّيلٍ ﴿٧٤﴾

نو موږ وګرځول يعني جبرئيل په امر زموږ لوړ طرف ته د قرى لوط يعني خلګ پر اوسېدله کښته چي جبرئيل قرى لوط پورته کړې د اسمان پر خوا بيا يې چپه را واړولې، نو موږ اوروليې يعني د اسمان له خوا څخه ډبري (سجيل معرب دى له سنګ ګل څخه د ختو په اور پخې داني)

پوښتنه: مځکه چي پر دوی چپه سوه، نو بيا د ډبرو باران څه عذاب دی د اهل القرى لپاره، ولي چي دوی خو په چپه کولو کي د مځکې مړه او ختم سوه؟

ځواب: په روح المعاني کي وايي چي د ډبرو باران دمخه تر تمام د انقلاب ؤ وهم احيأ في الوقت المذكور فيكون الرمى بالحجارة عذابًا لهم، وعبارته هكذا في تضاعيف الانقلاب قبل تمام الانقلاب، وفي روح المعاني ايضًا في تضاعيف الانقلاب يعني انقلاب پای ته نه ؤ رسېدلی چي د ډبرو باران شروع سو.

درویش وايي: چي مزيد بيان ددې قصې په تفسير کي د سورة هود تېر سو.

إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِّلْمُتَوَسِّمِينَ ﴿٧٥﴾

په تحقيق دی په قصه کي د عذاب د قوم لوط هر آئينه دلائل دي د خدای جل جلاله د قدرت، ابن عباس رضي الله عنهما د "متوسمين" ترجمه په ناظرين سره کړې ده، او قتاده رحمه الله وايي للمعتبرين او مقاتل رحمه الله وايي للمتفكرين (دا ټولې ترجمې يو و بل ته راجع دي)

وَإِنَّهَا لَبِسَبِيلٍ مُّقِيمٍ ﴿٧٦﴾

او دا قرى لوط په لار کي د مسافرينو د شام ثابتي دي يعني آثار يې باقي دي، والمقيم مالم يندرس اثارها.

إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً لِّلْمُؤْمِنِينَ ﴿۷۷﴾

په تحقیق په دې بیان کې د قصه قوم لوط دلیل دی د قدرت عظیمه د خدای او د حقیقت د توحید لپاره د هغو کسانو چې ایمان پر خدای او رسول لري یعني چې دا یې عقیده وي چې دا بیان من عند الله دی بخلاف مشرکی مکة لانهم یرونه من المفتریات.

وَإِن كَانَ أَصْحَٰبُ ٱلْأَيْكَةِ لَظَٰلِمِينَ ﴿۷۸﴾

پوه سه: چې کلمه د "ان" مخفف د مثقل ده او اسم یې ضمیر شان محذوف دی ای انه شان دادی او "لظالمین" یې خبر دی او لام فرق دی په منځ کې د ان نافیه او ان مخففه. والایکة الاشجار المتکاثفة چې په پښتو یې ځنګل بولي، یعني شان دادی چې اصحاب د ځنګله ظالمان وه یعني مشرکان چې پر خپلو ځانو یې ظلم کاوه او ځانونه یې و اور ته پېش کړل او دا کسان قوم د شعیب علیه السلام وه چې په دغو ځنګلو کې اوسېدله. او خدای پاک شعیب علیه السلام دوی ته په نبوت را استولی ؤ او دوی یې تکذیب وکړی.

فَٱنتَقَمْنَا مِنْهُمْ وَإِنَّهُمَا لَبِإِمَامٍ مُّبِينٍ ﴿۷۹﴾

نو کسات د کفر موږ واخستې له دوی څخه، یعني سدوم چې لویه قریه د لوط علیه السلام د قوم وه والایکة چې مسکن د قوم شعیب ؤ په لار کې، ښکاره دی حکمت په دې قصو کې دادی چې چې کفار مکه چې خرابی د مذکوره قومو کافرانو هم په خپلو کې ویني او عبرت نه ځني اخلي چې ایمان راوړي بلکې پر هغه شرک د پلرو ډاډه دي،،، بیت:

پند گیر از مصائب دیگران .... تا نه گیرند دیگران زتو پند

درویش وایي: چې قصه د عذاب ددوی دا وه چې خدای جل جلاله سخته ګرمي پر دوی مسلطه کړه حتی چې دوی له کورو څخه د ګرمی له لاسه نسوای راوتلای وروسته خدای پاک ښه ګڼه وریځ سره د خنک باد پیدا کړه دوی تولـه نر وښځي ډګر ته د وریځي را ووتله او خوشالی یې کولې او دا یې ویله هذا عارض فمطرنا

دا وريځ ده چي پر موږ به باران وه اوروي، خداى ﷻ له وريځي څخه پر دوى ورښت د اور شروع کړى فاحرقتهم عن آخرهم او دي ته عذاب د يوم الظلة وايي.

فائده: شعيب علیه السلام و اصحاب الايکة او د مدين ښارګوټي دواړو ته نبي مبعوث ؤ.

سوال: مدين يې ولي نه کړى ذکر؟

ځواب: مظهري رح وايي چي ذکر د يوه منبه پر هغه بل دى والاوضح ماقال بعضهم ان الايکة کانت عند مدين فکانهما واحد.

فائده: امام په اصل کي ما يؤتم به ته وايي کريمه "اني جاعلک للناس اماما" اى يؤتم ويقتدى بک، او کتاب ته هم امام وايي ولي هرڅه چي په يو کتاب کي وي په هغه پسي اقتدا کړل کيږي، کريمه "يوم ندعوا کل اناس بکتابهم" يعني کتاب الاعمال، او لوح محفوظ ته هم امام وايي کريمه "وکل شيئ احصيناه في امام مبين" يعني اللوح المحفوظ، او لاري ته هم امام وايي کما في هذه الآية لان المسافر يؤتم به، او امام الصلوة ته په دي امام وايي چي مقتديان دده په افعالو پسي اقتدا کوي، اوزيج چي يو تار دى چي د بنايانو سره ورسره وي چي په پښتو يې رجه بولي هم امام وايي او په عربي يې مطمر بولي.

وَلَقَدْ كَذَّبَ أَصْحٰبُ الْحِجْرِ الْمُرْسَلِينَ ﴿٨٠﴾

پوهسه: چي لام موطئه د قسم محذوف دى يعني والله په تحقيق تکذيب وکړى خلګو او ساکنانو د حجر (چي د يوې شېلې نوم دى، په منځ کي د مدينې منورې او د شام چي دا قوم په نامه د ثمود يادېدل) د رسلانو.

فائده: و دوى ته خو رسول صالح علیه السلام را استول سوى ؤ او په قرآن کريم کي يې صيغه د جمع راوړه لان تکذيب رسول واحد تکذيب جميعهم، ولي چي انبيا على نبينا وعليهم السلام په اصولو کي د دين لکه توحيد د خداى عزوجل او ايمان پر ټولو صفاتو جماليه او جلاليه د خداى پاک او بعث بعد الموت وغيرها چي د امنت بالله وملائکته آه مضمون دى سره يو دى البته په بعض فروعو کي يې فرق وي.

وَءَاتَيْنَٰهُمْ ءَايَٰتِنَا فَكَانُوا۟ عَنْهَا مُعْرِضِينَ ﴿٨١﴾

او ورکړې ؤ موږ دوی ته یعني اصحاب الحجر ته آیات د کتاب منزل علی نبیهم صالح علیه السلام، او یا مراد له آیاتو معجزات د صالح علیه السلام دي لکه ناقه او دډې ولد کما سیئاتي في القرآن العزیز عنقریب ان شأ الله تعالی، نو دوی سوه له هغو آیاتو څخه مخ ګرځونکي ایمان یې رانوړی.

وَكَانُوا۟ يَنْحِتُونَ مِنَ ٱلْجِبَالِ بُيُوتًا ءَامِنِينَ ﴿٨٢﴾

او دوی وه چې تراشلې یې او جوړول یې په غرو کې کورونه چې په هغو کورو کې یې بېغه ژوند تېراوه:

پوه سه: چې له دې څخه یا مراد دا دی چې دوی ددغه کورو له نړېدلو څخه او یا د غلو له سوري کولو او یا د دښمنانو له تخریب څخه بېغمه وه لاستحکامها غایة الاستحکام، او یا مراد دادی چې دوی له عذاب څخه د خدای جل جلاله بېغمه وه، ولې چې ددوی دا زعم فاسد ؤ چې دډې غرو کورونه به موږ له عذابه د خدای جل جلاله وساتي.

فَأَخَذَتْهُمُ ٱلصَّيْحَةُ مُصْبِحِينَ ﴿٨٣﴾

نو دوی ونیول یعني هلاک کړل چغې او نارې د جبرئیل علیه السلام چې په یوه ناره سره دوی ټوله هلاک سوه، او بعض مفسرین وایي چې د آسمان له خوا داسې یوا اواز پیدا سو چې په هغه کې دهرې ټکې او د ټولو حیوانانو د مځکې اواز پکښې ؤ، او په سورت اعراف کې وایي "فاخذتهم الرجفة" یعني الزلزلة ولا منافات لان الزلزلة حدثت من الصیحة فافهم.

تاریخ خبري کوي وایي چې صالح علیه السلام وروسته تر هلاک سره د مسلمانانو شام ته ولاړل او په رمله فلسطین کې مقیم سوه، بیا څو زمانه وروسته مکې مکرمې ته ولاړی او هورې وفات سو عمر یې (۵۸) کاله ؤ.

حکایت: ذو النون المصري قدس سره وایي بزبان فارسي روزی دراثنا سفر بدر شهر رسیدم خواستم که دراندرون شهر روم بر درآن شهر کوشکی دیدم

وجوی روان بنزدیک جوی رفتم طهارت کردم چون چشم من بربام کوشک افتاد زنی دیدم استاده درغایت حسن وجمال چون نظر او بمن افتاد گفت ای ذوالنون چون ترا از دور دیدم پنداشتم که مجنونی (ای چابک چابک یوه او بله خواته مائل روان لکه لیونی) وچون طهارت کردی تصور کردم که عالمی (یعني ستا اودس د شریعت د قانون سره برابر ؤ) وچون از طهارت فارغ شدی وپیش آمدی پنداشتم که عارفی (یعني هیئت او جمال دی د عارف ؤ) اکنون محقق شدم که نه مجنونی ونه عالمي ونه عارفي گفتم چرا؟ گفت اگر دیوانه بودی طهارت نمیکردی واگر عالم بودی نظر بخانه بیگانه نمیکردی و اگر عارفی بودی دل تو مائل بما سوی الله نمی شدی آه.

درویش وایي: چي علامه بغدادی رحمة الله علیه وایي چي قوم د صالح علیه السلام په وخت کي د ثابت هلاک سوه او په دې آیت "مصبحین" راغلی؟

ځواب: علامه روم شیخ محمد اسماعیل البرسوي رح ددې سوال و جواب ته په دې الفاظو اشاره کړې ده والصبح یطلق علی الزمان الممتد الی الضحوة في العرف آه.

درویش وایي: چي مفصله قصه د صالح علیه السلام او د اوښې او د جونګي په سورت هود کي سره د تفسیره تېره سوې ده یعني په قرآني آیتو کي لکن چونکه د صالح علیه السلام اوښ په مشرۍ د قذار بن سالف قوم صالح ووژل او جونګی یې ولاړی د هغې دبرې سره چي دده مور ځني راوتلې وه درې نارې یې وکړې او په دبره ننوتلې، نو صالح علیه السلام قوم ته وویل چي ستاسي درې ورځي ژوند پاته دی، اوله ورځ به مو مخان ژړ سي او په دوهمه ورځ به مو موخان سره سي او په دریمه ورځ به مو مخان تور سي څلورمه ورځ چي د یکشنبې ورځ ده بالاستیصال به هلاک سئ وکان کذالک بقدرة الله الملک المعبود، دا وو اجمال د قصې د صالح علیه السلام.

فَمَآ اَغْنٰى عَنْهُمْ مَّا كَانُوْا يَكْسِبُوْنَ ﴿٨٤﴾

نو فائده ونه کړه دوی ته یعني په دفع کي د عذاب د خدای جل جلاله هغه چي دوی یې کسب کړی ؤ یعني په غرو کي یې خونې جوړي کړي وې د خپل اولاد سره او داغه رنګه ډېر اموال یې جمع کول.

فائده: په حدیث شریف کي راغلي دي چي علیه الصلوة والسلام چي د تبوک غزا ته روان ؤ سره د اصحاب کرامو رضی الله عنهم پر وطن د حجر چي ورغلی، نو اصحابو رضی الله عنهم ته یې وویل چي مه ورځئ کنډوالو ته د هغو کسانو چي پر خپلو ځانو یې ظلم کړی ؤ یعني بالکفر وانکار الرسول مگر نه په داسي حالت کي تاسي به ژاړی له ېېري ددې چي تاسي ته ورته عذاب ونه رسېږي، بیا علیه الصلوة والسلام پټو پر سر واچاوه او دابه چي دی پر سپور ؤ چابک یې کړی او د حجر تر شېلې تېر سو.

وَمَا خَلَقْنَا السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَآ اِلَّا بِالْحَقِّ

او نه دي پیدا کړي موږ اسمانونه او ځمکه او چي په منځ کي د اسمانو او ځمکي دي من السحاب والصواعق وغیرهما مگر نه متلبس په حق سره یعني لیکون دلیلاً علی وجود الصانع وتوحیده وقدرته وغیر ذالک من صفاته الجمیلة والجلیلة تاچي د شرک جهالت د خلگو له دماغو څخه وباسي.

وَاِنَّ السَّاعَةَ لَاٰتِيَةٌ فَاصْفَحِ الصَّفْحَ الْجَمِيْلَ ﴿۸۵﴾

او په تحقیق قیامت راتلونکی دی یعني خدای جل جلاله به انتقام واخلي د هغو کسانو چي خدای جل جلاله ته یې شریکان ویله او تکذیب د رسولانو یې کاوه، فو ته اې محمد صلی الله علیه وسلم روی گرداني او اعراض وکړه له دوی څخه په ښه صفح سره یعني تلوار د انتقام له دوی څخه مه کوه.

اِنَّ رَبَّكَ هُوَ الْخَلّٰقُ الْعَلِيْمُ ﴿۸۶﴾

په تحقیق ستا رب ډېر پیدا کونکی دی د دوستانو لکه ته یا رسول الله صلی الله علیه وسلم واتباعک من المؤمنین او ستاسي دښمنان من انواع الکفرة بیده الامر والیه مرجع الامر، او ښه خبر دی په حال د هر چا فیجازي کل واحد منهم علی حسب عمله من الخیر والشر، او یا مراد دادی چي چونکه خدای جل جلاله ستا او ستا د دښمنانو په حال ښه خبر دی، نو باید داده چي ته توکل علی الله وکړې.

درویش وايي: چي په دې آيت كي دليل دى ددې چي سړى يعني مؤمن بايد گذاره او چار چلند وکړي د خلگو سره كه مؤمن او كه كافر وي په ښه اخلاقو، علم، جود او کرم سره، وفي الحديث الشريف وفي السيرة النبوية كان رسول الله ﷺ احسن الناس خلقًا کریمه "وانک لعلى خلق عظيم، وارجح الناس علمًا واعظم الناس عفواً و اسخى الناس يداً، کریمه "خذ العفو وامر بالعرف واعرض عن الجاهلين، وقال العرب الحلم ملح الاخلاق.

تاريخ اسلامي وايي: چي جعفر بن سليمان العباسي د مدينې والي امام مالك رضي الله عنه سخت وواهه حتى چي له مجلس څخه يې بېهوشه يووړی، نو کور ته چي په هوش کي راغلی داسي يې وويل چي زه ببربړم چي له وهلو څخه د والي به مړ سم او ماته حيا رائحي له عليه الصلوة والسلام څخه چي صبا په ورځ د قيامت يو سړی دده له آل څخه يعني اقرباؤ څخه چي عباسي والي ؤ زما د وهلو په سبب اورته ورځي، نو ځکه ده عفوه کړې ده.

درویش وايي: چي وهذا هو الادب العظيم مع رسوله الكريم ﷺ، بيت:

از خدا خواهم توفيق ادب .... بې ادب محروم ماند از فضل رب

درویش میگوید که در تفسیر آورده که هفت کاروان قریش دریکروز بمکه درآمدند بامطاعم بسیار وملابس بېشمار درخاطر مبارک حضرت فکر آمد که کاش این کاروانها برای ما و مسلمانان که درحالت گشنگی زندگی بسر میبرم پس این آیت از حضرت رب العزت جبرئیل آورد.

وَلَقَدْ آتَيْنَاكَ سَبْعًا مِّنَ الْمَثَانِي وَالْقُرْآنَ الْعَظِيمَ ﴿٨٧﴾

يعني که څه هم قريش هفت کاروان بمکه يکجا آورده اند لکن ترا ازان هفت کاروان بهتر چيز داده ايم که سورة فاتحه مبارکه که هفت آيت است.

درويش ميگويد: که اين شان نزول مناسبت ما بعد آيت است که حضور مبارک درآن مخاطب نموده "ولاتمدن الآية" او هغه څه چي واحدي په شان نزول کي ددې آيت راوړي دي چي اووه قافلې وې د بني قريضه و بني النضير من يهود المدينة د بصرې او اذرعات په يوه ورځ مکې مکرمې ته واردي سوې چي په کاروان کي ډېر

خوراکي مواد وه او ملبوسات وغيره هم وه نو مسلمانانو چي په مکه مکرمه کي د فاقې شپې او ورځي تېرولې، دوی وويل چي کاشکي دا قافلې زموږ وای، نو به موږ پر خپلو ځانو نفقه کړي وای او نور زائد به مو في سبيل الله خيرات کړي وای، فانزل الله تعالى هذه الآية، پر هغه شان نزول دا سوال واردېږي چي مخاطب يې وروسته يوازي عليه الصلوة والسلام ولي ګرځاوه ولاتمدن الآية"

والجواب عنه چي په ډېرو آيتو کي قرآن کريم مخاطب يوازي عليه الصلوة والسلام وي لکن مراد ځني امت دی کما لايخفى على من تفحص القرآن الكريم

تفسير الآية: والله په تحقيق موږ درکړی دی تاته يو سورت چي اووه آيته دی.

پوه سه: چي مراد په نېز د جمهورو مفسرينو په دې آيت کي سورت فاتحه ده.

فائده: سورت مذکوره يو سل او درويشت (۱۲۳) حرف دي او (۲۵) کلمې دي او اووه (۷) ايت دي بالاتفاق لکن احناف بسم الله الرحمن الرحيم جزأ د سورت نه بولي او انعمت عليهم پوره آيت بولي، او شافعيان بسم الله جزأ د سورت بولي او انعمت عليهم آيت نه بولي بلکې تر پايه پوري يو آيت بولي كذا قال البيضاوي وروح البيان.

پوه سه: چي مثاني بيان د سبع دی په نېز د روح المعاني، دی وايي په حواله د کشاف چي مثاني جمع د مثنٰى ده په معنى د مکرر، نو وجه تسميه د مثاني داده چي دا سورت مبارک په هر لمانځه کي مکرر ويل کېږي وهذا الوجه روى عن الحسن و ابى عبد الله او بيضاوي رحمه الله عليه چي دا سورت دوه واره نازل سوی دی مرةً بكة ومرةً بمدينة حين تحول القبلة، لکن روح المعاني دا وجه رد کړې ده ولي دا سورت خو اتفاقًا مکي دی او سبع مثاني يې نوم ؤ دمخه تر نزول ثاني بعد الهجرة، او له ابن عباس رضي الله عنهما او مجاهد رح څخه روايت دی چي مثاني يې په دې سبب بولي چي دا سورت خدای جل جلاله استثنأ کړی ؤ يعني ذخيره کړی يې ؤ ددې امت لپاره بل امت ته يې نه دی ورکړی.

پوه سه: چي روح البيان له مثاني څخه قرآن مجيد مراد کړی دی او کلمه د "من" يې لپاره د تبعيض بللې ده يعني سورت فاتحه جزأ د قرآن دی او دا آيت

يې پر هغه آيت چي په سورت زمر کي راغلي دي حمل کړی دی يعني "الله نزل احسن الحديث كتابًا متشابهًا مثاني الآية" او د قرآن وجه د تسميه په مثاني سره يې دا ويلي ده مثاني جمع مثنى لان القرآن ثنى اى كرر فيه الوعد والعيد والامر والنهي والثواب والعقاب والقصص كما في الكواشي.

پوه سه: چي روح البيان وايي چي "والقرآن العظيم" عطف دی پر "سبعًا" او عطف د کل پر جزأ دی، د حسين کاشفي رح عبارت هم پر دې دلالت کوي چي "والقرآن العظيم" عطف دی پر "سبعًا" دی وايي (وديگر داديم ترا قرآن كه تزد ماقدر او بزرگ است و ثواب او بسيار انتهى.

درویش وايي: چي بخاري رح له ابو هريره رضي الله عنه څخه روايت کړی دی قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم ام القرآن هي السبع المثاني والقرآن العظيم انتهى، له دې حديث څخه دا فهمېږي چي قرآن عظيم عين سبع مثاني ده والفرق بالاعتبار، نو نوم د سبع مثاني په سبب د اوو آيتو او د تکرار په لمانځه کي کمامر، او نوم د قرآن عظيم په اعتبار د قرائت او عظمت دی.

فائده: که څه هم مفسرين وايي چي د قرآن لفظ په منځ کي د کل او د جزء سره برابر دی، نو اطلاق پر سورت فاتحه روا دی بل على كل سورة منه، لكن بعض مفسرين وايي چي صرف په مامر آنفًا چي قرآن لفظ مشترک دی سورت فاتحه يې قرآن عزيز په دې آيت کي نه ده بللې، بلکې ددې سببه ټوله معاني د قرآن عظيم په سورت فاتحه کي مجملاً درج دي، بيان د اندراج واورئ لان القرآن العظيم يشتمل على الثنأ على الله تعالى بصفاته الجلالية والجمالية وقد اشير اليه بقوله الحمد لله وعلى الشكر على نعمائه الدنيوية والاخروية وقد اشير اليه بقوله رب العالمين اذ التربيته من اعظم النعم الالهية وعلى الامر بعبادته وحده لاشريک له وقد اشير اليه بقوله اياک نعبد بتقديم المفعول الدال على الحصر كما في كتب النحو والمعاني، وعلى التوكل على الله في كل حال بلاشركة وقد اشير اليه بقوله واياک نستعين بتکرار اياک، وعلى سوال الهداية والرشد والوصول الى المقصد الاقصى اى الرضى الالهي، وقد اشير اليه بقوله

تعالی "اهدنا الصراط المستقیم" وعلی ان ادیان الانبیأ علیهم السلام من لدن آدم علیه السلام الی دین نبینا صلی الله علیه وسلم متحدة وقد اشیر الیه بقوله تعالی "صراط الذین انعمت علیهم" وعلی التجأ من الله ان یحفظنا من الغضب والضلال وعلی تعدد تلک الفرق وقد اشیر الیه بقوله "غیر المغضوب علیهم ولا الضالین"

پوښتنه: تا دا اندراج ټوله په عربي بیان کړی آیا پښتانه به په وپوهېږي کما هو مرام التفسیر الایوبي او که څرنګه؟

ځواب: ښېخي امي بحث که په دې اندراج نه وپوهېږي لکن ادنی فکر والا به ان شأ الله ښه پوره په وپوهېږي ولله الحمد.

درویش وایي: چې د سورت فتحة الکتاب مزید تفصیل او بیان او خواص په تفسیر ایوبي کي ددې سورت په تفسیر کي مطالعه کړه.

لَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ إِلَىٰ مَا مَتَّعْنَا بِهِۦٓ أَزْوَٰجًا مِّنْهُمْ

او مه پورته کوه یا محمد (علیه السلام) سترګي د طمع او د خوښی و هغه شي ته چي ورکړی دی موږ هغه شی یعني له منافع او شهواتو څخه د دنیا و اقسامو ته د کفار ومن المشرکین والیهود والنصاری، ولي نعمتونه د کافرانو حقیر او لږ او رذیل دي نسبت ستا و نعمت ته من السبع المثاني والقرآن العظیم، اسحقا بن راهویه په خپل مسند کي د عبدالله بن عمرو بن العاص رضي الله عنه څخه روایت کړی دی ده وویل چي چاته خدای جل جلاله قرآن ورکړی دی یعني یا حافظ د قرآن او یا عالم د قرآن، نو دده په زړه کي که فکر پیدا سو چي یو چاته به په دنیا کي افضل زما د نعمت ورکړی وي خدای جل جلاله، نو ده لوی نعمت حقیر کړی یعني قرآن چي ده ته ورکړل سوی ؤ او لوی یې وګاڼه حقیر شی چي نورو ته خدای ورکړی ؤ.

پوه سه: چي محي السنة بغوي رحمه الله روایت کړی دی چي سفیان بن عیینة رحمه الله تأویل د هغه حدیث د رسول الله صلی الله علیه وسلم لیس منا من لم یتغن بالقرآن" داسي کړی دی ای لم یستغن به.

درویش وایي: چي ددې حدیث روایت بخاري، احمد، ابو داؤد، ابن حبان او حاکم رحمهم الله کړی دی لکن د اوسني زماني مدرسان ملایان چي خدای جل جلاله علم د

قرآن ورکړی ؤ او نور حافظان د قرآن کریم د روژې په میاشت کي د اغنیاؤ او بې عزته پیډالانو پر کورو ګرځي د زکوة په طمع که څه هم په واقع کي دی په خپله غني وي افسوس د داسي ملایانو او حافظانو پر حال.

نادره: که یو عالم حافظ د یو غني د مسجد ملا امام وي، نو فقط دا عالم لکه ګل آفتاب ګردان چي همېشه د لمر پر طرف یې سر کوږ وي، ددې عالم حافظ هم تر هر شي رضٰی ددغه مقتدي خوښه وي حتی درویش ته په تجربه دا ثابته ده چي په یوه محله کي یو حافظ عالم د یو پیډال په مسجد کي ملا امام ؤ او په دغه محله کي دده استاذ هم ؤ چي کلان سال مدرس ؤ او صاحب د تصانیفو معتبره هم ؤ او خپل په روپو یې یو ښه ښایسته جامع مسجد جوړ کړی ؤ، لکن ددې مدرس عالم او دده شاګرد د پیډال مقتدي تر منځ خو ابدتیا وه معمولي، نو هغه دده د مسجد د ملا چي به یا استاذ له حجره راغلی یا د اخترو په مناسبت دا ستاذ ته نه ورتلی افسوس ددغه ملا پر حال ...... ع

چو کفر از کعبه برخیزد کجا ماند مسلمانیٰ

او بیهقي رح له ابو هریره رضي الله عنه څخه روایت کړی دی چي رسول الله صلی الله علیه وسلم وویل "لاتغبطن (ته کست مه کوه او تمنٰی د حال ددغه جاهل جابر مه کوه) فاجراً بنعمة ان له عندالله قاتلاً لایموت" وهب بن منبه رح وایي چي ما چي پوښتنه د "قاتل لا یموت" وکړه چي دا څه شی دی؟ عبدالله بن مریم رح وویل النار، او احمد، مسلم، ترمذي، ابن ماجه او بغوي رحمة الله علیهم له ابو هریره رضي الله عنه څخه روایت کړی دی قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم انظروا الی من هو اسفل منکم (یعني في الامور الدنیویة ونعیم الدنیا) ولا تنظروا الی من هو فوقکم فهو اجدر ان لا تزدروا نعمت الله علیکم (نو دغه چي تحت ته وګوري لوړ ته نه وګوري ښه تر لائق ده چي تاسي د خدای درکړی خوار نه معلومېږي مثلاً په اوسنی زمانه کي یو سړی دی چي هغه په خپل شخصي موټر کي ګرځي او راګرځي، او ته بیا موټر سائیکل لرې پر هغه سپور آمد او رفت کوې بل سړی بیا پر سائیکل یا پر پښو بازار ته تګ وراتګ کوي، نو ته باید موټر شخصي والا ته ونه ګورې چي خپل خدای درکړی موټر سائیکل خوار ورته معلوم نسي بلکې سائیکل یا پښو والا ته وګوره تاچي پر موټر سائیکل شکر ووایه.

درويش وايي: چي پر دې نور شيان قياس کړه يعني اعلى، اوسط او ادنى في الدور والملبوسات والمطعومات وغير ذالک.

وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَاخْفِضْ جَنَاحَكَ لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿٨٨﴾

ته غم مه کوه پر کفارو چي ايمان ولي نه راوړي، يا پر دې غم مه کوه چي د دنيا په نعمتو کي ولي زه رنګه نه يم.

پوه سه: چي "واخفض آه" کنايه ده له دې څخه چي د مؤمنانو سره ښه په نرمي او رفق او رحم ژوند کوه، اصل يې دادی چي مرغه چي له هوا څخه کښته راځي خپل دواړه وزرونه کښته ايله کړي ...... بيت:

تواضع کند هوشمندی گزين .... نهد شاخ پرمېوه سر برزمين

وَقُلْ إِنِّي أَنَا النَّذِيرُ الْمُبِينُ ﴿٨٩﴾

او ووايه کافرانو ته چي زه بېرونکی يم ستاسي ښکاره يعني دلائل او معجزات د خدای ﷻ هم راسره دي، مقصد دادی چي عذاب د خدای ﷻ به پر تاسي نازل سي که تاسي ايمان نه راوړئ وکان کک کما في بدر وفتح مکة وغير ذالک.

كَمَا أَنْزَلْنَا عَلَى الْمُقْتَسِمِينَ ﴿٩٠﴾

لکه چي موږ نازل کړی دی عذاب پر مقتسمينو.

پوه سه: چي نزول د عذاب که څه هم دمخه نه دی ذکر سوی چي دا نزول ورسره مشابه کړي لکن عذاب د نذير چي وړاندي آنفاً ذکر سو مفعول مقدر دی لان معناه انا النذير المبين بالعذاب کما ذکرنا في تفسيره فصح التشبه، بغوي وايي چي مقتسمين يهود او نصاری دي.

الَّذِينَ جَعَلُوا الْقُرْآنَ عِضِينَ ﴿٩١﴾

هغه کسان چي قرآن يې ټوټه قطعه قطعه يعني پر بعض د قرآن يې ايمان راوړی دی کالقصص المذکورة في القرآن کقصة عاد و ثمود وقصة يوسف، او په بعض سره کفر کړی دی کبقية احکام القرآن، طبراني رح له ابن عباس رضي الله عنهما څخه روايت کړی دی، ابن عباس رضي الله عنهما وويل چي يو سړي سوال وکړی له عليه

الصلوة والسلام څخه ددې آیت په باره کې یعني چې له مقتسمینو څخه څوک مراد دي، قال علیه السلام الیهود والنصاری، قال ما عضین؟ هغه سړي وویل چې د عضین معنا څه ده، قال علیه السلام آمنوا ببعض وکفروا ببعض کمامر عنقریب.

فائده: عضین جمع د عذة ده لکه عدة الفرقة والقطعة کذا في القاموس، نو یهودانو او نصاری وو بعض حصې د قرآن حق بللې چې دا مخالف د تورات او انجیل سره دي.

پوهه: چې اصل د عضة عضوة وړ علی وزن فعلة عرب وايي عضی الشاة اذا جعلها وقطعها عضواً عضواً کذا في روح المعاني والمظهري وروح البیان والقرطبي والبیضاوي، او بعض مفسرین وايي چې دوی استهزاءً ویله یوه به ویل چې سورت بقره زما دی بل به ویل چې سورت آل عمران زما دی وهکذا، او مجاهد رحمه الله وايي چې مراد یهود او نصاری دي چې دوی خپل کتابونه تورات او انجیل ټوټه کړي وه فآمنوا ببعض و کفروا ببعض، او بعض مفسرین وايي چې مراد له مقتسمینو څخه هغه کسان دي چې پر قرآن یې قسم قسم نومان اینښوول بعضو به ویل سحر دی بعضو به ویل شعر دی بعضو به ویل کهانت دی بعضو به ویل اساطیر الاولین دی، او یا یې پر علیه الصلوة والسلام قسم قسم نومان اینښوول بعضو به ویل ساحر دی بعضو به ویل شاعر دی بعضو به ویل کاهن دی او په روح البیان کې وايي او مظهري په نقل د مقاتل رحمه الله وايي چې په مکه مکرمه کې شپاړس کسان د مشرکانو د مکې وه د ولید بن مغیره په مشری چې ده به په وخت کې د حج استول او پر هغو لارو چې حاجیان به مکې ته داخلېدل څو څو کسان به یې کېښنولي وه، نو پر هره لار چې به حاجیان مکې ته دخلېدل دوی به ورته ویل لاتغتروا بهذا الخارج عن دینه الذي یدعی النبوة منا (تاسي خطا نه وځئ یعني په مکه کې ددغه سړي په قول چې د پلار او نیکه له دینه وتلی دی او دعوه د نبوت یې کړې ده په موږ کې، بعضو به حاجیانو ته ویل چې دا سړی لیونی دی بعضو به ویل کاهن دی بعضو به ویل شاعر دی وهکذا، او دې د لارې خلګو به حاجیانو ته ویل چې که زموږ خبره منئ د ولید بن مغیره چې د مکې

چي د مکې نامداره مشر دی او په حرم کي موجود دی پوښتنه وکړئ، نو ولید چي په حرم مکي کي به د حج په ورځو کي همېشه ناست ؤ چي حاجي به پوښتنه ځني وکړه يعني په باره کي د علیه الصلوة والسلام وليد به ورته وويل صدقوا.

تفريع: که چېري مراد له مقتسمينو ځخه يهودانو وي، نو عذاب نازل پر دوی قتل د بني قريضه ؤ او جلا وطن کول د بني نضير دي، او که مراد د وليد به مغيره ډله وي، نو عذاب نازل پر هغو قتل ددوی دی په ورځ د بدر.

درویش وايي: چي مظهري ؒ نور قولونه ډېر راوړي دي چي هيڅ مفسر اشاره نه ده ورته کړې والله اعلم بالصواب.

درویش وايي: چي روح المعاني دغه نومانه د مقتسمينو ذکر کړي دي (۱)وليد بن المغيرة (۲) حنظله بن ابی سفيان (۳) عتبة بن ربيعة (۴) شيبة بن ربيعة (۵) ابوجهل (٦) العاص بن هشام (۷) ابو قيس بن الوليد (۸) قيس بن الفاكة (۹) زهير بن امية (۱۰) هلال بن الاسود (۱۱) السائب بن صيفي (۱۲)النضر بن الحارث (۱۳) ابو البختري بن هشام (۱۴) زمعة بن الحجاج (۱۵) زمعة بن الخلف (١٦) اوس بن المغيرة، ددوی ټولو مشر وليد بن مغيره ؤ.

فَوَرَبِّكَ لَنَسْـَٔلَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ ﴿٩٢﴾ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٩٣﴾

قسم دی په خدای ستا یا محمد (ﷺ) هر آئينه به موږ سوال کوو له دوی ټولو ځخه د هغه اعمالو چي دوی په دنيا کي کړي وه (کلمه د ما موصوله ده عائد يې محذوف دی ای يعملونه) مراد له اعمالو ځخه کفر او معاصي او نسبت د سحر او کذب و قرآن ته کول الی غير ذالک يعني فنجازيهم عليها.

درویش وايي: چي بغوي، خازن، مظهري، روح المعاني، قرطبي، بحر العلوم وغيرهم رحمة الله عليهم وايي چي ځرنگه به جمع او توفيق ددې آيت چي پکښي اثبات د سوال دی د ټولو خلگو ځخه د اعمالو د دنيا او د هغه آيت "فيومئذٍ لايسأل عن ذنبه انس ولاجان؟

ځواب: ابن عباس رضي الله عنهما وايي لايسئلهم هل عملتم لانه تعالی اعلم به منهم ولکن يقول لم عملتم، يعني داسي پوښتنه نه ځني کوي چي تاسي دا کارونه

کړي دي که نه، ولي چي خدای پاک ښه خبر دی په عملو دذوی تر دوی بلکې دا پوښتنه او سوال ځني کوي چي ولي مو کوله، پر دې ځواب قطرب رح اعتماد کړی دی او زیاته کړې یې ده چي سوال دوه قسمه دی یو سوال استعلام دی یعني د ځان د خبرولو لپاره او بل سوال د توبیخ او سرزنش دی، نو هغه آیت فیومئذ لایسأل آه، محمول دی پر سوال د استعلام لپاره وهو محال علی الله تعالیٰ کمامر او دا آیت "ولنسئلنهم آه" محمول دی پر سوال د توبیخ، او بل ځواب عکرمه رح له ابن عباس رضي الله عنهما څخه نقل کړی دی چي بغوي او خازن او نامورو مفسرینو رحمهم الله هم راوړی دی چي جمع ددغو دوو آیتو یې په دې ډول کړې ده چي ورځ د قیامت ډېره طویله ورځ ده، اوپه دې ورځ کي ډېر مواقف سته په بعضې مواقفو کي سوال ځني کېږي او په بعضې مواقفو کي سوال نه ځني کېږي لکه په دې دوو آیتو کي هم ورته توفیق مفسرینو کړی دی یعني قوله تعالی "هذا یوم لاینطقون (ای الکفار) وقوله تعالی ثم انکم یوم القیامة عند ربکم تختصمون" یعني دا دوه آیته هم پر اختلاف د مواقفو د اخرت محمول دي.

درویش وایي: چي بغوي په خپل سند له امام بخاري رح څخه روایت کړی دی قال عدة اهل العلم یعني عن قول لا اله الا الله، روح البیان وایي چي ډېر اهل العلم پر دغه قول دي چي مراد کلمه توحید ده چي کلمه د نجات یې هم بولي، او کلمة الله العلیا هم ده او په صحیح حدیث کي راغلي دي چي که دا کملة التوحید په ورځ د قیامت په یوه پله کي د ترازو کښېښښول سي او اووه اسمانونه او مځکي په بله پله کي د ترازو وضع سي کلمة التوحید به پر درنه وي، نو ځکه علمأ وایي چي په میزان د قیامت کلمة التوحید نه تلل کېږي الا لمن ارد الله مغفرته کما مروي في بعض الاخبار علامه مغربي وایي:

اگرچه آئینه داری از برای رخت .. ولی چه سود کند که داری همېشه آئینه تار
بیا بصیقل توحید زآئینه بردار ... غبار شریک که تاپاک گردد از زنگار

درویش وایي: چي معتمد قول هم همدغه قول دی، ولي چي مثلاً د اوویا کالو مشرک چي دا کلمه توحید لساناً وقلباً ووایي او مثلاً یوه یا دوې ورځي ژوندی وي

بیا وفات سي دا شخص له اهل الجنة څخه دی مع انه لم یعمل کثیر من عمل الخیر.

درويش وايي: چي روح المعاني وايي اخرج ابن جریر وغیره عن ابی العالیة انه قال یعني في تفسیر هذه الآیة انه یسأل العباد کلهم (یعني مسلمانان او کافران) یوم القیامة عن خلتین (یعني له دوو خویونو څخه) عما کانوا یعبدون وعما اجابوا المرسلین" یعني د چا عبادت مو کاوه او رسولانو ته مو څه ځواب ورکړی ؤ، وایضًا في روح المعاني اخرج الترمذي وجماعة عن انس ﷺ عن النبي ﷺ قال یسئلون عن قول لا اله الا الله" او دا حدیث بخاري په خپل تاریخ کي راوړی دی او ترمذي په بل سند له انس ﷺ څخه موقوف راوړی دی وروی هذا ایضًا عن ابن عمر ﷺ و مجاهد ﷺ.

پوه سه: چي تفسیر بحر العلوم د سوال د لا اله الا الله معنی داسي کړې ده یسئلون عن الوفا بلا اله الا الله والتصدیق لمقالها بالاعمال (یعني تصدیق د ویلو ددې کلمه طیبه په عملو سره چي امتثال د اوامرو د خدای دي او انتها له منهیاتو څخه.

درويش وايي: چي پر دې تقدیر سوال ته د ټولو اعمالو دا آیت شامل سو یعني "ولنسئلنهم الآیة".

فائده: په وصف کي ربوبیت مضافًا الی الضمیر الراجع الی النبي ﷺ اظهار د لطف دی په ده مبارک سره، او اعلام د خلګو دی په مرتبه عالیه سره دد مبارک عند الله ﷻ کما لایخفی.

درويش وايي: چي مظهري په تفصیل سره هغه حدیثونه راوړي دي چي په هغو کي سوال د بعضو عملو د خیر په ورځ د قیامت راغلی دی.

درويش وايي: چي نقل د هغو حدیثو په عربي او بیا یې ترجمه په پښتو کول ډېر طویل دی لهذا ما صرف نظر کړه لپاره د مراعات د حال د خوانندګانو د تفسیر ایوبي که څوک اطلاع پر هغهو حدیثو غواړي تفسیر مظهري دي مطالعه کړي.

فائده مهمه: په کشف الظنون کي چي یو په زړه پوري معتبر او معتمد تاریخ

دی داسي يې ليکلي دي معالم التنزيل في التفسير للامام محي السنة ابی محمد حسين بن مسعود الفرأ البغوي الشافعي المذهب المتوفي في سنة (٥١٦ھ)

پوه سه: چي ددې تاريخ له بيان څخه زما مقصد دادی چي که په مذهبي احکامو بغويؒ د حنيفيانو پر خلاف حديث روايت کړي د هغه حديث ځواب دي په کتابو کي د احنافو لکه فتح القدير د ابن الهمام او کتاب شرح معاني الآثار للفقيه ابو جعفر الطحاوي چي اعلم الناس په مذهب د ابوحنيفه رحمه الله علماؤ منلی دی، او يا په کتاب د بدر الدين العيني وغيرها کي دې ولټوي داسي دي نه کوي لکه مظهري رحمه الله چي په بعضې فقهي احکامو د بغوي رحمه الله په متابعت ميل و مذهب ته د شافعي رحمه الله وکړي کما شرحنا ذالک في بعض المواضع لان العلمأ قالوا ان التلفيق بين المذاهب يعني متابعة بعض المذاهب في بعض الاحکام ومتابعة بعض آخر في بعضْ آخر لايجوز ومکروه اشد الکراهة.

فَاصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ

ابن عباس رضي الله عنهما وايي چي دا امر دی و نبي عليه السلام ته، والمعنی اظهر ماتؤمر باظهار دعوة المشرکين الی الدين المبين، له عبدالله بن عبيده څخه مظهريؒ روايت کړی دی چي عليه الصلوة والسلام ځان پټ ساته په دعوت کي يعني احتياط يې کاوه تر څو چي دا آيت نازلېدی "فاعلن هو و اصحابه الدعوة" بغوي وايي چي اخفشؒ وايي چي د آيت معنا داده "افرق بين الحق والباطل" وقال السيبويةؒ اقض بما تؤمر واصل الصدع الفرق، روح البيان وايي چي کلمه د ما موصوله ده عائد يې محذوف دی، والتقدير والمعنی فاجهر بماتؤمر به من الشرائع ای تکلم به جهاراً واظهره وبالفارسية پس اشکارا کن وبظاهر قيام نمای بآنچه به تو فرستاده اند از اوامر ونواهی يقال صدع بالحجة اذا تکلم جهاراً مأخوذ من الصديع وهو الفجر ای الصبح يعني لکه سپېدې چي راوچوي او روز روشن سي ستا دعوت دي ظاهر او روښانه وي، او په قاموس کي وايي الصدع الشق في شيئ صلب کالزجاجة وهذا المعنی ايضًا مناسب في هذا المقام فافهم.

وَأَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ ﴿٩٤﴾

او روى گرداني وكړه له مشركانو څخه يعني باک مه كوه په ازار ددوى كما يدل عليه مابعده من الآية فلا معنى لماقيل انه منسوخ بآية القتال قاله البغوي ورده صاحب تفسير لباب التأويل چې تصنيف دى د امام علامه قدوة الامة وعلم الائمة ناصر الشريعة علاء الدين علي بن محمد بن ابراهيم البغدادي الصوفي چي په سنه (۷۲۵هـ) كي له تصنيف څخه فارغه سوى دى په دې الفاظو قال بعضهم ما للنسخ وجه لان معنى الاعراض ترک المبالات بهم والالتفات اليهم فلا يكون منسوخًا ص ٦٣.

إِنَّا كَفَيْنَاكَ الْمُسْتَهْزِءِينَ ﴿٩٥﴾

ما چاره وكړل ستا د پسخند وهونكو يعني دوى مي هلاک كړل او ته مي ځني خلاص كړې، نو دا آيت گويا دليل دى لقوله فاصدع بما تؤمر آه، والمعنى چي ته اظهار كوه د دين د اسلام او په اوامرو د خداى جل جلاله او ته مه بېرېږه له هيڅ چا څخه غيره تعالى، ولي خداى پاک ستا كافي دى له من عداک څخه كما كفاک المستهزئين قاله البغوي رح.

درويش وايي: چي مستهزئين د عليه الصلوٰة والسلام او د مسلمانانو بېخي ډېر وه بلكې كه څوک ووايي چي ټوله مشركان د مكې وه درواغجن به نه وي لكن په قلت او كثرت كي د استهزأ به يې البته فرق سره وي، په انسان العيون كي وايي چي اسود بن المطلب چي د عليه الصلوٰة والسلام د ماما زوى هم ؤ چي مسلمانان د مكې به يې وليدل د پسخنده به يې ملگرو ته وويل دادي بادشاهان د مځكي او ميراث خواره د كسرىٰ او قيصر راغله، ولي مسلمانانو به زاړه ځيره كالي اغوستي وه، لكن په دې آيت پينځه كسان مخور ډېر متكبرين ډېر په عليه الصلوٰة والسلام پسخند وهونكي مراد دي، دا په پينځه كي حصر نه دي، ولي ابوجهل، ابو لهب، عقبه، حكم بن العاص وغيرهم په دغو كي نسته، ددغو پينځو رئيسانو د قريشو نومان دادي (۱) وليد بن المغيرة المخزومي دا ددغو پينځو كسانو مشر ؤ (۲)

العاص بن وائل السهمي (۳) الاسود بن المطلب بن اسد بن عبد العزى (۴) الاسود بن عبد يغوث بن وهب بن عبدمناف بن زهره (۵) حارث بن قيس بن الضلالة.

درويش وايي: چي ټوله مفسرين پر دغو نومونو متفق دي په سر کي محي السنة بغوي رحمه الله، لکن زه به د ټولو تفاسيرو خلاصه په لنډ ډول بيان کړم، راوي وايي چي دغو پينځو کسانو طواف کاوه جبرئيل عليه السلام راغلی خارج المطاف د عليه الصلوة والسلام څنګ ته ودرېدی او عليه الصلوة والسلام ته يې وويل چي د دغو پينځو کسانو د هلاک خبر په تفصيل تاته دروبښيم، (۱) نو جبرئيل عليه السلام اشاره وکړه و پنډۍ ته د وليد، نو هغه وۍ چي وليد پر يو سړي چي د خزاعه د قبيلې وۍ چي هغه غشي جوړول تېرېدی او د وليد برد يماني پر ورووه او لنګ پسي څکېدی يو غشي د وليد په لنګ پوري بند سو، او ده هم وليدی له ډېره کبره او خياله ورته راکښته نسو چي غشی له لنګه ايسته کړي کرار کرار يې غشی له پنډۍ څخه مبتلی چي يو رګ يې زخمي سو وينه تر ايله سوه او وينه په هيڅ علاج نه درېدله چي ځني مړ سو (۲) عاص بن وائل السهمي چي تېرېدی جبرئيل عليه السلام اشاره وکړه د پښې لاندي ډب ځای ته راوي وايي چي عاص مذکوره پر اوبښ سپور سو او دوه زامن يې ورسره وه صحرا ته راووتی د طبعيت ارائي لپاره، نو له اوبښه چي کښته سو پر يوه ځوز (ازغي) وختی، ځوز يې د لاندي د خوا په پښه جګ سو، ده زامنو ته وويل ده زامنو ته وويل چي يو شي وخوړم يعني لړم وغيره، زامنو چي يې وکتل ورته وه يې ويل چي هيڅ شی خزنده نسته او پښه يې وپړسېدل حتی چي لکه اوبښ غاړه يې دومره سوه، نو ځای پر ځای مړ سو. (۳) اسود بن المطلب چي تېرېدی جبرئيل عليه السلام اشاره وسترګو ته وکړل په دوارو سترګو ړوند سو، ابن عباس رضي الله عنهما وايي چي جبرئيل عليه السلام په يوه شنه بلګ پر سترګو وويشتی سترګي خو يې ورړندې کړې لکن دومره درد يې کاوه چي سر به يې له دېواله وواهه له ډېره درده اخير مړ سو، او کلبي رحمه الله وايي چي دا سړی د يوې درختي په بېخ کي ناست وۍ او دده مريی هم ورسره وۍ، نو جبرئيل عليه السلام دده سر له درختي وواهه او مخ يې له ځوزانو سره، نو ده پر مريي ږغ وکړی چي دا څوک دی

چي زما سر له درختي سره او مخ مي له ځوزانو سره جنګوي مريي ورته وويل چي هيڅ څوک نسته ته يې په خپله جنګوې، نو ده ناري کړې قتلني رب محمد فمات (۴) اسود بن عبد يغوث چي تېرېدی جبرئيل عليه السلام د نبي کريم صلی الله عليه وسلم څخه پوښتنه وکړه چي دا څرنګه سړی دی؟ عليه الصلوة والسلام ورته وويل که څه هم دی زما ماما دی لکن ډېر بد سړی دی، نو جبرئيل عليه السلام يې اشاره و نس ته وکړه نو د استسقأ مرض ورپېښ سو او مړ سو (۵) بيا حارث بن قيس تېرېدی جبرئيل عليه السلام يې اشاره و سر ته وکړه، نو تر پزه يې نوونه رابهېدل حتی مات، دا ؤبيان او تفصيل او تفسير ددې قول د خدای عزوجل "انا کفيناک المستهزئين".

درويش وايي: چي دغه بيان د دغو تفاسيرو حاصل ما رانقل کړی، روح المعاني، تفسير بغوي، تفسير خازن، تفسير قرطبي، تفسير مظهري، تفسير رازي او تفسير روح البيان، لکن روح البيان دا خبره کړې ده چي نوموړي کسان په يوه ورځ مړه سوه بل مفسر دا خبره نه ده کړې.

شکايت: د درويش حاسدان صرف په نامه ملايان دا وايي چي عبيدالله له کتابو څخه خبري غلا کوي، فقير وايي که دا نقل له کتابو څخه تاسي غلا بولئ نو دا نقل خو له عصر نبوي او له صحابه وو او تابعينو او تبع تابعينو وهلم جرا را شروع دی الی يومنا، فقير و حاسد ته وايي چي ته هم مېړه سه ورته غلاوي وکړه چي خلګ آفرين درته ووايي .... بيت:

چشم بد انديش که برکنده باد .... عيب نمايد هنرش درنظر

الَّذِينَ يَجْعَلُونَ مَعَ اللَّهِ إِلَٰهًا آخَرَ ۚ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ ﴿٩٦﴾

هغه مستهزئين چي ګرځوي د خدای سره بل معبود "يعني خدای جل جلاله ته شريک بلکې شريکان وايي يعني الاصنام" ژر دی چي دوی به خبر سي په عاقبة الامر خپل يعني في الدنيا والآخرة.

وَلَقَدْ نَعْلَمُ أَنَّكَ يَضِيقُ صَدْرُكَ بِمَا يَقُولُونَ ﴿٩٧﴾

لام موطئه د قسم محذوف دی يعني والله په تحقيق موږ خبر يو چي ستا سينه تنګېږي په هغو خبرو چي مشرکان يې کوي من الشرک والطعن في القرآن وبما

يقولون لک شاعره او کاهن او مجنون او مفتر الی غیر اقوال الاستهزأ بک وبالمؤمنین.

فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ

نو ته په تسبیح سره د حمد ځان مشغول کړه چي ددې په برکت سره به دي د زړه غیظ او غصه کمه سي او خدای پاک به ستا د دښمنانو کفایت وکړي حتی ستا زړه به په دوی سوړ سي، او ابن عباس رضي الله عنهما وایي چي مراد له سبح بحمد ربک څخه لمونځ دی تعبیراً عن الکل بالجزء، ولي چي لمونځ مشتمل دی پر الحمدلله او پر تسبیحاتو د رکوع او سجدې.

درويش وايي: چي دا قول د ابن عباس رضي الله عنهما موافق دی د هغه حدیث سره چي بخاري او نورو محدثینو یې روایت کړی دی چي آنحضرت صلی الله علیه وسلم چي به یو کار غمجن کړی افتزع الی الصلوة، پناه به یې لمانځه ته وروړه یعني نفلي لمونځ به یې وکړی او هغه غم به یې له زړه څخه لیري سو.

وَكُن مِّنَ السَّاجِدِينَ ﴿٩٨﴾

او وګرځه له ساجدینو څخه، مظهري رح وایي من المتواضعین، او ضحاک رح وایي کن من المصلین بذکر الجزء واراد الکل، روح المعاني په نقل له بل څخه وایي چي دا جزء د لمانځه یعني سجده افضله د اجزاؤ د لمانځه دي، ولي چي په صحیح حدیث کي راغلي دي اقرب ما یکون العبد من ربه اذا کان ساجداً، یعني هغه ډېر ښه وخت د قرب د بنده و خدای جل جلاله ته دادی چي بنده پر سجده وي، چي مراد لمونځ سي، نو له دې سببه علیه الصلوة والسلام وایي "وجعلت قرة عیني في الصلوة" ګرځول سوې ده خنکتیا (سوړ والی) د سترګو زما په لمانځه کي، د سترګو له خنکتیا څخه ډېره خوشالي مراد ده، وهذا محاورة عربیة شائعة او دا حدیث صحیح دی بخاري او مسلم او نورو یې روایت کړی دی لکن فقیر مختصر کړی د مقام په مناسبت.

وَاعْبُدْ رَبَّكَ حَتَّىٰ يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ ﴿٩٩﴾

دوام پر عبادت وکړه ترڅو چي تا ته راځي یقین یعني امر متیقن چي موت

دی وهذا التفسير هو المروي عن ابن عمر والحسن وقتادة وابن زيد ﷺ، مرگ ته يقين په دې وايي په هر ژوندي پوري لحوق دده متيقن دی، او ابن بحر وايي چي مراد د يقين څخه نصرت دی پر کافرانو چي خدای ﷻ يې د عليه الصلوة والسلام سره وعده کړې وه، بغوي رح په خپل سند له جبير بن نضر ﵁ څخه روايت کړی دی چي عليه الصلوة والسلام وويل چي ماته داسي وحي نه دي کړل سوي چي زه مال جمع کړم "و اکون من التاجرين بل اوحي الي فسبح بحمد ربک وکن من الساجدين واعبد ربک حتى يأتيک اليقين".

فائده: بعض علمأ وايي چي "وکن من الساجدين" د سجدې آيت دی لکن جمهور اهل المذاهب الاربعة والقرأ السبعة رحمهم الله وايي چي دا آيت د سجده تلاوت نه دی، په روح المعاني (ص۸۷) کي ددې آيت په تفسير کي وايي چي بعض ملحدين يعني بې دينه کسان چي ځانونه صوفيان بولي وايي چي مراد له "حتى يأتيک اليقين" څخه کشف او شهود دی د خدای پاک، دوی وايي چي بنده چي و درجې ته د کشف او شهود ورسېږي تکليف الهي يعني په هيڅ عبادت مکلف نه دی، ولي چي عبادت خو د اهل حجاب والاوو لپاره دی يعني چي د خدای او ددوی تر منځ حجاب وي، روح المعاني وايي چي په دې خبره دوی له دين اسلام څخه وتلي دي او د دين محمدي ﷺ خلگ نه دي.

درويش وايي: چي روح المعاني ددې مذهب په رد کي ډېري وړدې خبري کړي دي ان شئت فطالعه.

فائده: حب د خدای او د رسول د خدای چي غالب سي پر چا باندي هغه تر هر نعمت چي په وخت د کفر يې درلودی تر هغه تېرېږي د مثال په توگه، له حضرت عمر ﵁ څخه روايت دی چي رسول کريم ﷺ و مصعب بن عمير ﵁ ته وکتل چي دی راروان ؤ او د نر پسه پوست يعني وروسته تر پخېدلو د قميص پر ځای يې اغوستی ؤ او هغه پر تنگ ؤ، نو رسول الله ﷺ وويل "انظروا الى هذا" و گورئ ومصعب ته "الذي قد نور الله قلبه" چي خدای پاک يې زړه روښانه کړی دی يعني بنور الايمان وحب الله ورسوله لقد رئيته بين ابويه" ما دی ليدلی ؤ د مور او پلار

سره يعني په وخت کي دِ کفر چي هغو به ده ته غذأ او نفقه ورکوله باطيب الطعام والشراب ولقد رئيت عليه حلة شراها سأتي درهم" او ما ليدلي وه پر ده حله يعني قميص او پرتوگ چي مور او پلار ده ته رانيولي وه په دوه سوه درهمه "فدعاه حب الله وحب رسوله الی ماترونه" نو محبت د خدای پاک او حب د رسول الله يعني چي مسلمان سو، ودغه حال چي تاسي يې وينئ فرضی الله تعالی عنه.

درويش وايي: چي تفسير د سورة الحجر په توفيق د خدای ﷻ لهذا العبد الجهول العاصي پر پينځه بجې د ورځي د پنجشنبې د مبارکې مياشتي د روژې پر پينځه ويشتمه نېټه (۱۴۲۹ هـ ق) وپای ته ورسېدی، اوس تفسير د سورة النحل شروع کيږي ان شأ الله تعالی.

اللهم وفقني لتفسير سورة النحل على طريق السداد بالصحة والسلامة والعافية واجعله خيراً باقياً الی يوم القيامة ..... بيت:

الهی يا الهی يا الهی .... ندارم جز اميدت تکيه گاهی



سُوۡرَةُ النَّحۡلِ مَكِّيَّةٌ وَّهِيَ مِائَةٌ وَّثَمَانٌ وَّعِشۡرُوۡنَ اٰيَةً وَّسِتَّةَ عَشَرَ رُكُوۡعًا بِسۡمِ اللّٰهِ الرَّحۡمٰنِ الرَّحِيۡمِ

اَتٰۤى اَمۡرُ اللّٰهِ فَلَا تَسۡتَعۡجِلُوۡهُ ؕ

راغلی يعني نژدې سو، نو "اتيان" مجاز دی له قرب څخه، ابن عرفطه وايي چي عرب وايي اتاک الامر فلانی کار راغلی او هغه کار متوقع وي هنوز راغلی نه وي.

درويش وايي: چي په پښتو کي هم ورته مجاز سته، ولي پښتانه وايي چي د برات مياشت را نوې سي دوی وايي چي روژه مبارکه راغله او سره ددې چي تر روژې پوري ډېري ورځي پاته وي، نو مراد ددوی دادی چي رانژدې سوه، او يا "آتی" مجاز دی د وجوب الوقوع څخه، ولي هغه شی چي واجب الوقوع وي که څه هم په مستقبل کي بمنزلة الواقع في الماضي لکونه متيقن وجوده.

پوه سه: چي مراد له امر اللّٰه څخه قيام د قيامت چي موعود ده، قاله الکلبي رحمه الله، نو مراد داده چي د قيامت په راتلو سره يقين وکړي او شک نه پکښي وکړي او ځانونه ورته جمتو کړي بالايمان والاعمال الصالحة او په راتلو کي تلوار مه کوئ چي صبا وبل صبا به وي، ولي په تلوار ستاسي د کفارو فائده نسته، بغوي وايي چي ابن عباس رضي الله عنهما وايي چي دا آيت چي نازل سو "اقتربت الساعة" مشرکانو د مکې يو وبل ته سره وويل چي دا سړی يعني محمد وايي چي قيامت نژدې سو نو تاسي له خپلو بدو کارو څخه صبر وکړئ چي وګورو چي څه پېښېږي نو چي قيامت نه راغلي نو دوی سره وويل مانری مما تخوفنا به بيرته يې خپلو کارو ته دوام ورکړی، بيا دا آيت نازل سو "اقترب للناس حسابهم" نژدې سو و خلګو ته وخت د حساب چي بيا مراد ځني قيامت دی بيا کفارو وبېرېدل، بيا چي ډېري ورځي تېري سوې قيامت نه سو قائم، نو دوی و عليه الصلوة والسلام ته وويل يا محمد ما نری شيئًا مما تخوفنا به بيا چي دا آيت نازل سو "اتی امر اللّٰه" عليه الصلوة والسلام ځني ولاړ سو او خلګو يعني مشرکانو سرونه پورته کړه او ددوی دا خيال سو چي قيامت حقيقةً راغلی، نو دا کلمه نازله سوه "فلا تستعجلوه" دومره تلوار مه کوئ، نو خلګ مطمئن سوه چي هيڅ نسته.

پوه سه: چي استعجال طلب د شي دی دمخه تر وخت، بغوي رحمه الله وايي چي ابن عباس رضي الله عنهما چي رسالت د نبي عليه السلام يو له علاماتو څخه د قرب القيامة دی په حديث شريف كي راغلي دي چي جبرئيل عليه السلام چي ملكو ته د اسمانو وويل چي محمد صلى الله عليه وسلم مبعوث سو، ملكو وويل الله اكبر قامت الساعة ولهذا ورد في الحديث الصحيح الذي رواه المستور بن شداد عن النبي صلى الله عليه وسلم قال بعثت في نفس الساعة فسبقتها كما سبقت هذه هذه واشار باصبعيه السبابة والوسطى، زه خدای پاک را واستولم په ساه كښنوكي د قيامت زه تر دمخه سوم لكه سبابه گوته چي د منځ تر گوته دمخه ده.

درويش وايي: چي بعض اقوام وايي چي مراد په دې آيت عقوبت د مكذبين دی په دې دنيا بالسيف ولي چي نضر بن الحارث به ويله اللهم ان كان هذا هو الحق اى الدعوة الى التوحيد فامطر علينا حجارة من السمآء، ولي موږ توحيد د خدای نه منو او دين د اسلام هم نه منو، نو كه دا حق وي موږ ته عذاب د رجم الحجارة راكړې فنزلت هذه الآية وقتل النضر يوم بدر صبراً (يعني نه په جنگ كي بلكې ژوندی يې ونيوی مړ يې كړی وهذا هو معنى قتل الصبر)

فقير وايي چي دا شان نزول ضعيف دی او د جمهورو محدثينو خلاف دی لكه دمخه چي تېره سوه البته تفسير بحر العلوم يې شان نزول عام بولي يعني عذاب الدنيا بالسيف وقيام الساعة.

سوال: دا سورت خو اكثره مكي دی والعذاب بالسيف كان في بدر وهو بعد الهجرة؟

ځواب: لما كان نصر النبي صلى الله عليه وسلم عن اعدائه سوأ كان في بدر او في غيره من المغازي موعوداً كان آتياً فصح اتى امر الله بمعنى قرب فافهم.

سُبۡحَٰنَهُۥ وَتَعَٰلَىٰ عَمَّا يُشۡرِكُونَ ۝١

پاک دی خدای جل جلاله له شريک څخه او له عجز څخه او له ټولو هغو اوصافو څخه چي منافي د الوهيت سره وي اولوړ دی په اوصافو جليله وو سره تر هغه چي مشركان يې خدای ته نسبت كوي من ان اصنامهم شركائه تعالى في العبادة قاتلهم الله انى يؤفكون.

درویش وایي: چي ټوله اهل نقل او عقل پر دې متفق دي چي اصل د "سبحنه اسبح الله سبحانًا" ؤ والمعنى زه تنزیه او پاکي د ټولو عیوبو او نقائصو وایم خدای ﷻ لره یعني قلبًا ولسانًا، وروسته چونکه تسبیح د خدای ﷻ کثیر الاستعمال وه نو د تخفیف مقتضی وه، نو فعل او فاعل یعني اسبح یې حذف کړی او مفعول مطلق یعني سبحانًا یې مضاف کړی و مفعول ته چي ضمیر راجع دی و خدای ﷻ ته او په معنی کي د ټولې جملې یې ودراوه، وروسته تر اضافت د "سبحانه" ضمیر ته اظهار د فعل روا نه دی یعني داسي نه ده روا اسبح سبحانه علی في الرضی شرح الکافیة وغیره من کتب النحو ودلیل عدم جواز الاظهار مذکور هنالک.

يُنَزِّلُ الْمَلٰٓئِكَةَ بِالرُّوْحِ مِنْ اَمْرِهٖ عَلٰى مَنْ يَّشَآءُ مِنْ عِبَادِهٖٓ

نازلوي یعني را استوي له اسمان څخه ملکي (یعني جبرئیل، فالجمع للتعظیم) په وحي یا په قرآن سره، وقرآن ته یې روح وویل په دې سبب چي قرآن روح دی ژوندي کوي هغه مړه زړونه په کفر او جهل سره له امر څخه د خدای ﷻ (نو من اجلي دی یعني من اجل امره) و هغه چا ته چي د خدای ورته اراده سي له بندګانو څخه دده، ولي چي استعداد او تحمل د اثقالو د نبوت خدای ﷻ ته معلوم دی.

درویش وایي: چي قریشو به ویل لولا انزل القرآن علی رجل من القریتین عظیم یعني ولید بن مغیره په مکه کي او مسعود بن عمرو الثقفي په طائف کي، نو خدای پاک په دې آیت کي پر دوی رد وکړی یعني چي نبوت او وحي الهي په جاه وجلال پوري د دنیا اړه نه لري بلکې په جاه وجلال سره د زړه اړه لري.

اَنْ اَنْذِرُوْٓا اَنَّهٗ لَآ اِلٰهَ اِلَّآ اَنَا فَاتَّقُوْنِ ②

چي خلګ یعني مشرکان وبېروي له عذاب څخه د خدای پاک (نو مفعول د "انذروا" محذوف دی او دمخه تر "ان" با جاره مقدر دی ای بان) شان دادی چي نسته مستحق د عبادت بیله ما نو له ما څخه وبېرېږئ چي ماته شریک وایاست.

پوښتنه: انذروا خو امر دی رسولانو ته او "انه لا اله الخ" خو قول د خدای ﷻ دی او مخاطبه د خدای په خپله ده فکیف الربط بینهما؟

ځواب: بعض مفسرانو په دې الفاظو اشاره وجواب ته د مذكوره سوال رجوع الى مخاطبتهم، والحاصل چې خداى ﷻ دمخه په اسم ظاهر يا ضمير غائب سره خبري كولې اوس يې كفار په خپله تر خطاب لاندي راوستل فافهم.

او بعض مفسرينو تر "انه" دمخه "واعلموا" مقدر بولي اى واعلموا ان لا اله الا انا فاتقون .... بيت:

مرا بندگی کن که دارا منم .... تو از بندگانی و مولا منم
قهار بی منازع و غفار بی ملال .... دیان بی معادل وسلطان بی سپاه
باغیر او اضافت شاهی بود چنانکه .... بریک دوچوب پاره زشطرنج نام شاه

خَلَقَ السَّمٰوٰتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ تَعٰلٰى عَمَّا يُشْرِكُوْنَ ۝۳

پيدا كړي دي خداى (ﷻ) اسمانونه او مځكه متلبس په حق سره يعني الدلالة على وجود الصانع وقدرته كمال القدرة وحكمته، خداى پاک لوړ دى په رتبه كي چي متصف په وجوب الوجود او قدرت تامه او علم كامل وغيرها من الصفات الجلالية والجمالية سره دى تر هغو شيانو چي دوى يې د خداى سره شريک كوي په عبادت كي چي بتان دي لانها في ادنى درجة من الامكان الخاص وهي الجمادية

خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ نُّطْفَةٍ

خداى پيدا كړي دي انسانان يعني عمومي انسانان له نطفې څخه يعني د پلار او مور چي په رحم كي د مور سره يو ځاى سي، او نطفه ذاتاً جماد شى دى لاحس ولا حركة ارادي لها حتى چي سيال ده، او خپل شكل او وضع هم نسي سنبالولاى خير رفته رفته ذي روح وګرځي دى او د رحم له تنګتيا څخه عالم الارض ته راغلى سره د كمال ضعف او ناوسى ثم وثم.

فَإِذَا هُوَ خَصِيْمٌ مُّبِيْنٌ ۝۴

نو ناګاه دغه انسان مخلوق من النطفة چي قوي سو، والمراد الكافر منه خصومت كوي د رسولانو سره په وحدت او قدرت كي د خداى ﷻ على البعث بعد الموت ښكاره او بر ملا خصومت حتى چي وايي "من يحى العظام وهي رميم" او

خلق اول ته خپل نه گوري چي من ما النطفة پيدا سوي دي، بغوي رح چي تفسير يې پر هامش د تفسير خازن موجود دی وايي چي دا آيت په ابی بن خلف الجمعي کي نازل سوی دی چي هغه د بعث بعد الموت څخه لکه نور مشرکان منکر ؤ، نو ده يو خت زوړ او وروسته هډوکی پيدا کړی. نو عليه الصلوة والسلام ته يې وويل اتقول ان الله يحی هذا بعد مارم، ونزل فيه ايضاً وضرب لنا مثلاً ونسي خلقه. والحاصل چي دغه منکر جاهل په دې نه پوهېږي چي دی خدای ﷻ عالم الوجود ته د نطفې له نازک حالت څخه راوستلی دی، نو بيا دی ولي بعيده بولي خلقت مرة اخری او سره ددې چي دی خاوري سي بيا هم خاوري خو تر نطفې په استحکام کي بالا دي.

فائده: دا آيت که څه هم مورد يې خاص دی يعني ابی بن خلف لکن حکم يې عام دی، ولي چي ټوله ډله د مشرکانو د ابی بن خلف همنوا دي.

وَالْاَنْعَامَ خَلَقَهَا لَكُمْ فِيْهَا دِفْءٌ وَّمَنَافِعُ وَمِنْهَا تَاْكُلُوْنَ ۝

پوه سه: چي مراد له "انعام" څخه اوښان، غوايي، پسونه او بزې دي، دا معنا نه ده چي مطلق پر څلورو پښو گرځي لکه بعض امامان چي وايي څهارپايان، ولي چي ټوله مردار خواره خو چارپايان دي که څه هم خالق د هغو خدای ﷻ دی لکن دا مقام د امتنان دی والامتنان بهؤلا.

پوه سه: چي انعام منصوب دی على شريطة التفسير يعني په وروسته خلقها سره. "خلقها" پيدا کړي يې دي ستاسي د فائدې لپاره چي تفصيل د فوائدو يې دادی، تاسي لره په دغو انعامو کي "دفء" سته، په قاموس کي وايي چي "دفء" د تېز يخ ضد ته وايي يعني تاسي ځانونه په تودوئ يعني په اوبارو سره د بعضو (اوبار د اوښانو وړيو ته وايي چي مفرد يې وبر دی) او په اصوافو سره د بعضو چي مفرد يې صوف دی د پسو وړيو ته وايي، او په اشعارو سره د بعضو چي مفرد يې شعر دی د بزو وجغونو ته وايي، يعني خېمې کېږدی ځني جوړوئ او داغه رنگه تلتکان نيالی بلکې د اغوستلو کالي وغير ذالک "ومنافع" او نوري فائدې لکه سپرتيا پر اوښانو او پر غويو کوئ او غوبل کول او شيدې او نسل، او پر اوښانو سپرتيا د دوو درو کساو او بارونه پر وړل او خرڅول نقود لاس ته راوړل الی غير

ذالک "ومنها تاکلون" او د دغو انعامو څخه تاسي خورک کوئ یعني د هغو اجزاؤ ددوی چي خوړل کېږي لکه غوښي د ټولو او وازگي د ټولو او شیدې د ټولو.

فائده: "منها" چي متعلق په "یاکلون" پوري دی تر مقدم یې کړی لپاره د موافقت د اواخرو د آیتو چي قرأ یې رؤس الآی بولي، او یا لپاره د حصر یعني عادةً چي غوښي خوړل کېږي د دغو انعامو او د چرگ غوښي یا د کوتري غوښي یا د نورو مرغانو غوښي به یا د دوا په توگه وي او یا د مېلې لپاره.

مسئله: ددغو انعامو جامې یا پوستینان یا چپنې خو بالاجماع روا دي، او د گیدړو یا د بل حیوان چي غوښي یې مرداري وي وروسته تر دباغت یې هم پوستین او هم د لمانځه مصلی ځني جوړل روا دی، او د امام شافعي رح په نېز د درندگانو له پوسته چپنه یا مصلی جوړل مکروه دی لکه لېوه، پړانگ، زمری وغیره، په حدیث مبارک کي راغلي دي چي علیه الصلوة والسلام یوه چپنه درلودل د "فنک" د پوست چي په اخترو کي به یې اغوستل، په قاموس کي وایي چي "فنک" بالتحریک اسم دابة وفروتها اطیب انواع الفر واشرفها واعدلها صالح لجمیع الامزجة المعتدلة انتهی.

مسئله: په خوراکي حیواناتو کي ذیل الذکر شیان حرام دي (۱) قبل (۲)دبر (۳) ذکر (۴) خثنتین (۵) مرارة (٦) مثانه (۷) عظم (۸) دم مسفوح (۹) غدة مراره تریخی، مثانه سپوخڅه، مسفوح جاري وینه بخلاف ما في اللحم فانه غیر حرام، غدة مرغړی.

وَلَكُمْ فِيهَا جَمَالٌ حِينَ تُرِيحُونَ وَحِينَ تَسْرَحُونَ ۝٦

او تاسي لره په انعامو کي ښائست او زینت دی په هغه وخت چي تاسي دغه انعام راولئ له څر ځایو څخه و کورو ته ځپل او په هغه وخت کي چي تاسي یې باسئ له کورو څخه د څر ځایو پر خوا.

تجربه: مالدارانو ته په تجربه دا ثابته ده چي د اوښانو گله یا د غویو گورم یا د مېږو او بزو رمه چي راځي یا له کوره وځي او دوی یې ویني نهایته لویه خوشالي او فرحت ددوی په زړو کي پیدا کېږي او کور دوی ته په دغه دوه وخته کي ډېر زیبا او قشنگ برېښي.

نکته: "اراحة" یې تر "سرح" دمخه کړی که څه هم په وجود کې "اراحة" تر "سرح" وروسته دی کما هو التجربة له دې سببه چې جمال په اراحة کې ډېر دی تر سرح ولي انعام چې ماښام کور ته راځي نسونه یې ښه ډک وي پوښتی، یې پور ته وي غلانځي یې له شیدو ډکې وي.

وَتَحۡمِلُ أَثۡقَالَكُمۡ إِلَىٰ بَلَدٖ لَّمۡ تَكُونُواْ بَٰلِغِيهِ إِلَّا بِشِقِّ ٱلۡأَنفُسِۚ إِنَّ رَبَّكُمۡ لَرَءُوفٞ رَّحِيمٞ ۝٧

او وړي دغه انعام (یعني انعام چې صالح د حمل وي) درانه بارونه ستاسي ویو لیري ښار او وطن ته چې تاسي په خپله یعني پر پښو نسوای رسیدلای و هغه بلد ته مگر چې ډېر مشقت او تکلیف دې پر ځان تېر کړی نه وای فضل تر دې چې اثقال به دې په شا هغه بلد ته رسولای، په تحقیق ستاسي رب مهربان دی چې تاسي ته یې وسائل د حمل و نقل انعام درکړي دي.

وَٱلۡخَيۡلَ وَٱلۡبِغَالَ وَٱلۡحَمِيرَ لِتَرۡكَبُوهَا وَزِينَةٗۚ

عطف دی پر انعام یعني خداک پیدا کړی دی اسان او غاطري او خره ددې فائدې لپاره چې تاسي پر سپرېږئ یو خوا ته چې ځئ، او بل لپاره د زینت خصوصاً الخیل.

درویش وایي: چې د زمان نزول القرآن زینت هم دغه حیوانات وه ثم وثم حتی چې د زینت نور شیان پیدا کېدله لکه سائیکل، موټر سائیکل، قسم قسم موټران د سپرتیا کم قیمته او درمیانه او د ډېري بیع، او داغه رنگه د حمل او نقل لپاره نوي وسائل پیدا سوه لکه باروړونکي لوی او کوچني موټران لکه چې موږ یې وینو.

فائده: "ترکبوا" یې په صیغه د فعل راوړی او "زینت" یې په اسم، حکمت دادی چې رکوب فعل اختیاري د بندگانو دی او زینت فعل د خالق دی.

فصل: په دغه آیت سره دلیل وایي هغه آئمه چې د اسنانو غوښې حرامي بولي او د بغال او حمیر غوښې حرامي بالاتفاق دي او هغه روایت چې بغوي راوړی دی له خالد بن ولید څخه روایت دی چې علیه الصلوة والسلام د آس، غاطرې او خره

غوښي خوړلي دي، بغوي رح فقط دغه ويلي دي و اسناده ضعيف.

دروېش وايي: چي اسناد يې ښخي هيڅ شی نه دی ولي چي د صحيح احاديثو د بخاري وغيره مخالف دی چي په هغو کي راغلي دي کانوا ياكلون لحوم الخيل على عهد رسول الله ﷺ ونهى عن لحوم البغال والحمير، او دا حديث بغوي هم په خپل سند سره راوړی دی.

پوه سه: چي تحريم د غوښو د آسانو قول د ابن عباس رضي الله عنهما دی او ده په استدلال کي دغه آيت راوړی دی او ابن عباس رضي الله عنهما ويلي دي هذه للركوب، واليه ذهب الحكم، ومالك وابو حنيفه رحمهم الله دوی وايي چي منفعت د خورک اعظم دی تر منفت د سپرتيا لان الاحتياج الى الاكل اكثر من الاحتياج الى الركوب كما لا يخفى، نو چي خدای پاک منفعت د رکوب ذکر کړی او منفت د اکل يې نه کړی ذکر، نو دا معلومه سوه چي خوراک يې حرام دی، ولي که يې اکل روا وای نو هغه اولى بالذكر ؤ، ولي خدای پاک په انعامو کي وويل ومنها تاكلون" او اسان يې په رکوب سره خاص کړل، نو موږ په دې پوه سوو چي آسان درکوب لپاره دي نه د خورک لپاره، او يو جماعت د اهل علم ودې ته تللی دی چي غوښي دآسانو مباح دي وهو قول الحسن البصري وشريح و عطأ وسعيد بن جبير واليه ذهب الامام الشافعي و احمد واسحق رحمهم الله دوی پر اباحت د لحوم الخيل هغه حديث ذکر کوي چي د اسمأ بنت ابى بكر رضي الله عنهما څخه روايت دی "قال نحرنا على عهد رسول الله ﷺ فرسًا فاكلناه" او په بل روايت "قالت ذبحنا على عهد رسول الله ﷺ فرسًا ونحن بالمدينة فاكلناه اخرجه البخاري ومسلم.

او له حضرت جابر رضي الله عنه څخه روايت دی "نهى رسول الله ﷺ عن لحوم الحمر الاهلية (د اهليه په قيد سره هغه د غرو پسونه چي پر شكل د خرو دي چي په فارسي يې گور خر بولي وه ايستل) واذن في الخيل، وفي رواية قال اكلنا زمن خيبر لحوم الخيل وحمر الوحش" موږ وخوړلې په وخت کي د خيبر د غزأ غوښي د اسانو او د وحشي خرو چي دمخه ذکر سوه "ونهى رسول الله ﷺ عن الحمار الاهلي" هذه رواية بخاري ومسلم، وفي رواية ابى داؤد قال يعني جابر رضي الله عنه ذبحنا

يوم خيبر الخيل والبغال والحمير وكنا اصابتنا مخمصة يعني حالت د ډېري لوږي ؤ چي ميتة اكل پکښي روا دی، جابر ﷺ وايي چي وروسته بيا عليه الصلوة والسلام موږ د غاطرو او خرو د غوښو خوړلو څخه نهي کړو "ولم ينهنا عن لحوم الخيل" او هغه کسان چي د آسانو غوښي حلالې بولي د دغه آيت چي پکښي رکوب او زينت ذکر سوی دی او اکل نه دی ذکر سوی ځواب داسي ورکوي بان ذکر الرکوب والزينة پر دې دلالت نه کوي چي د اسانو منفعت حصر په دغو دوو کي دی بلکې ددې لپاره دی چي لوی مقصود په آسانو کي سپرتيا ده کمالا يخفی، دوی وايي چي له دې سببه چي مقصود آه منفعت د حمل الاثقال يې په اسانو کي نه دی ذکر کړی او سره ددې چي اسان خو هم د حمل الاثقال قابل دي، او په انعام کي يې وتحمل اثقالکم ذکر کړی، او بغوي ؒ وايي چي په دې آيت کي مراد تحليل او تحريم نه دی بلکې په دې آيت کي مقصود ښوونه د خدای ﷻ ده بندګانو ته خپل نعمتونه خپل پر دوی او تنبيه ده پر کمال قدرت او حکمت خپل.

درويش وايي: چي دا ؤ تفصيل او بيان د تحليل او تحريم د غوښو د آسانو.

فائده: په هر ځای کي چي پښتانه اوسېږي د آس غوښي نه خوړل کېږي، په کوټه کي بلکې په ټول بلوچستان کي او په جنوبي افغانستان کي د آس د غوښو د خوړلو هيڅ اثر نسته، البته په شمالي افغانستان کي بعض ځايونه د آس غوښي خوري.

فوائد شتی: (۱) خدای ﷻ احسان اچولی دی په څلورو حيواناتو "اوښ، غويی، پسه او بزه، او عليه الصلوة والسلام پر دغو اوښانو سپور سوی دی "الناقة القصوی" چي د غوږ يو طرف يې پرې ؤ "الجدعا" چي يو غوږ يې يکلخته پرې ؤ "والعضبأ" چي يو غوږ يې چاک ؤ، په دې اوښانو کي يو عضبأ اوښه ده چي هيڅ اوښ نسوای پر دمخه کېدلای، يو اعرابي پر يوه اوښه باندي راغلی چي تر عضبأ پر ځغاسته کي دمخه سو، پر مسلمانانو دا دمخه والی سخت واقع سو، نو عليه الصلوة والسلام ورته وويل "ان حقًا على الله ان لا يرفع شيئًا من الدنيا الا وضعه" په تحقيق حق دی پر خدای ﷻ چي يو شی له دنيا څخه نه پورته کوي مګر بيرته

يې کښته کوي، او دا هغه اوښه ده چي د عليه الصلوة والسلام تر وفات وروسته يې نه شی خوړی او نه يې اوبه څښلې حتی ماتت.

درويش وايي: چي دا تاثير ؤ د فراق د عليه الصلوة والسلام پر يو حيوان چي دی مبارک به پر سپرېدی فماکان احوال الصحابة ﷺ الله اعلم بذالک، په حيوة الحيوان کي وايي چي د اوښ وړی وسوځي او پر هغه ټپ يې واچوي چي وينه يې نه درېږي، نو وينه به يې ودرېږي، او د اوښ د غوښو خوړل قوت د جماع زياتوي.

(۲) بقر په حديث کي نه دی ذکر سوی چي د ساتنې لپاره دې عليه الصلوة والسلام مالک سوی وي، البته په حديث کي د بخاري راغلي دي چي آن حضرت ﷺ اضحيه وکړل د ازواجو مطهراتو ؓ له خوا په بقر سره او په حديث صحيح کي راغلي دي "عليکم بالبان البقر واسمانها واياکم ولحومها کان البانها واسمانها دواء ولحومخا داء (تاسي لازم وګرځوئ شدې د غوا او غوړي د غوا او ځان ساتئ له غوښو څخه يې، ولي چي شيدې او غوړي دوا ده او غوښي يې ناجوړي دي.

پوښتنه: که د غوايي غوښه مرض وي نو ولي عليه الصلوة والسلام له ازاواجو مطهراتو ؓ له خوا اضيه په کول؟

ځواب: حليمي رح وايي چي دا حديث مبني دی پر دې چي د حجاز هوا يابس ده او د بقر غوښې هم يابسې دي، نو ځکه په حجاز کي د غوښو خوړل دا ده او شيدې او غوړي يې رطب دي فيناسب هوا الحجاز لانه يدفع يبس هوا الحجاز برطوبة البان البقرة واسمانها انتهی.

درويش وايي: چي اعتبار د غوښو د بقر دا او مرض او په اضحيه کي خو يې هر چاته په يوه کتو ور رسېدلي وي

(۳) له ابو هريره ؓ څخه روايت دی چي عليه الصلوة والسلام شتمنو خلګو ته امر وکړی چي پسونه او مېږي رانسي يعني د شيدو او غوړو او وړيو لپاره او د نس لپاره، او فقراؤ ته يې وويله چي تاسي چرګانې رانسئ د نسل او هګيو لپاره وقال الدجاج غنم الفقرا من امتي والجمعة حج لها، وفي حديث آخر اتخذوا الغنم فانها برکة.

تنبيه: برکت د غنم دادی چي مېږه يا بزه په کال کي يو وار لنګېږي او هغه هم

غالباً یو بچی راوړي او په قصابو کي د ورځي په زرهاو ذبح کېږي او هيڅ کمی نه پکښي راځي بخلاف السباع مثلاً پشي هغه درې څلور پينځه بچيان راوړي که څه هم څوک يې خوري نه ډېر نه ليدل کېږي په يوه کور کي يوه يا دوې پشيانې وي.

(۴) علیه الصلوة والسلام سل پسونه او اووه بزې درلودې چي ام ایمن به ورپېولې.

(۵) خیل یعني آس، تاریخ وايي چي اول چي پر آس سپور سوی اسماعیل علیه السلام دی، د اسماعیل علیه السلام د مخه آسان وحشي وه خدای جل جلاله و اسماعیل علیه السلام ته مسخر کړل، وقصة تسخيرها لاسماعيل علیه السلام د سورت بقره په تفسير کي تېره سوه، وفي الحديث "اركبوا الخيل فانها ميراث ابيكم اسماعيل" او له انس خادم رسول الله صلی الله علیه وسلم څخه روایت دی "لم يكن شيئ احب اليه بعد النسأ من الخيل" او علیه الصلوة والسلام پر اوو آسانو سپور سوی دی.

(٦) البغال جمع بغل وهو مركب من الفرس والحمار، په یوه روایت کي راغلي دي چي د بغل ترکيب د فرس او حمار څخه اول قارون کړی وهذا مردود ولي د حضرت علي کرم الله وجهه څخه روايت دی چي د غاطرو تناسل ؤ لکن دوی اسرع د دواب وي چي لرګي او بوټي يې د نمرود اورته وړل چي د ابراهيم علیه السلام د سوځولو لپاره بلاوه، نو ابراهيم علیه السلام ښېرا ورته وکړه خدای جل جلاله يې نسل قطع کړی او دا خو يقيني خبره ده چي ابراهيم علیه السلام خو تر قارون موسی د مخه ؤ، د بغل په نوع کي صبر د حمار موجود دی او قوت د آس، تاریخ وايي چي بغال مراکب الملوک في اسفارهم او کښتی د مسکنانو په قطعاً کي د حاجاتو.

(۷) آنحضرت صلی الله علیه وسلم شپږ غاطري په ټوله عمر کي درولي دي (۱) غاطره بغله شهبأ يې بلل چي دلدل يې هم باله چي مقوقس د مصر والي په هديه کي ورته را استولې وه يعني چي د مخه تر هرقل يې والي ؤ، علیه الصلوة والسلام پر دغه بغل په مدينه منوره کي او په سفرو کي پر سپرېدی، نو چي د ډېر عمر سول غاښونه يې ورژېدل، نو به يې وربشي ګرګره کړې خوړلې به يې وعاشت بعد النبي صلی الله علیه وسلم حتی چي حضرت عثمان رضي الله عنه هم پر دغه غاطره سپور سوی دی او

علي کرم الله وجهه له خوارجو سره پر دغه قچر جنگ کړی دی، او وروسته تر علي کرم الله وجهه دده زوی حسن رضي الله عنه وروسته حسين رضي الله عنه پر سپرېدی، وروسته بیا محمد بن الحنيفية چي د علي کرم الله وجهه زوی ؤ وروسته تر وفات د فاطمي رضي الله عنها له حنيفيه څخه.

پوښتنه: په کتب کي د ادابو د اهل الله راغلي دي چي تابع لکه شاګرد يا مريد د متبوع کالي نه اغوندي مگر صريح امر متبوع ورکړي ولا يركب دابته الا باذنه ولا يجلس في مكانه الخاص، نو پوښتنه داده چي دغه اصحاب کرام رضي الله عنهم څرنګه د عليه الصلوة والسلام د سپرتيا پر غاطره سپرېدل بدون اجازة رسول الله صلى الله عليه وسلم لانه عليه السلام توفى قبل ذالک؟

ځواب: ددوی سپرتيا لپاره د تبرک وه يعني پر دښمن فتح او ظفر پيدا کولو په توسط د قچر د عليه الصلوة والسلام ددې معنا داده چي دوی بېله غزواتو او وقائع نه پر سپرېدل.

(۲) بله غاطره د عليه الصلوة والسلام فضه يې بلل يعني لکه سپين زر داسي بربښېدل (۳) بله قچره يې ايليه بلل (۴) بله قچره کسرىٰ ملک فارس ورته را استولې وه (۵) بله قچره د دومة الجندل څخه ورته راغلې وه (٦) بله قچره نجاشي ملک الحبشة ورته را استولې وه.

(۸) والحمير: جمع حمار تاريخ وايي چي عليه الصلوة والسلام دوه خره درلودل، يو يې يعفور باله بل عفير، عليه الصلوة والسلام وايي چي يعفور و عليه الصلوة والسلام ته د خيبر په غزا کي لاس ته ورغلی ؤ، راوي وايي چي عليه الصلوة والسلام چي وفات سو او خبر يې شائع سو، يعفور لکه لېونی ځان يې وڅاه ته واچاوه جزعًا على فراق رسول الله صلى الله عليه وسلم، او بلغاً وايي چي حمار ذليل ترين د ومخلوق د خدای جل جلاله دی کما قال الشاعر:

و لا يقيم على ضيم يراد به .... الا الاذلان عير الحی والوقد
هذا على الخسف مربوط برمته .... و ذا يشبح فلا يرثی له احد

والمعنی صبر نه کوي پر ظلم چي مراد ددوی مگر نه دوه ذليله شيان چي يو د کلي والاوو خر دی، او بل موږی دی د خر ذلت دادی چي دی يې تړلی وي په ذلت

سره په يو زاړه تناؤ سره، دی بېچاره ولاړ وي که چا وابنه وغيره ورواچول که نه او موږی چي خلگ يې يو ځای تگوهي پر داسر سر يې وهي او د چا زړه نه پر سوځي.

درویش وايي: چي وهذا من بلاغات البلغا، په صحيح حديث کي راغلي دي من لبس الصوف" که د وړيو ځيږه کالي چا واغوستل او مېږه يې ولوشل او پر خرې سپور سو "فليس في جوفه يعني في قلبه شيئ من الكبر" نو په دې سړي سره هيڅ کبر نسته.

وَيَخۡلُقُ مَا لَا تَعۡلَمُونَ ۝٨

او خدای (جل جلاله) پيدا کوي هغه شيان چي تاسي علم نه پر لرئ، يعني په اسمانو او مځکو کي ډېر مخلوق سته چي تاسي علم نه پر لرئ، ومنها ما اعد للمؤمنين في الجنة وللكافرين في النار مالاعين رئت ولا اذن سمعت ولاخطر على قلب بشر.

وَعَلَى ٱللَّهِ قَصۡدُ ٱلسَّبِيلِ وَمِنۡهَا جَآئِرٞۚ

پر خدای (جل جلاله) لازمه ده يعني ازروی تفضل والاحسان لا بالوجوب العقلي، ولي چي پر خدای جل جلاله عقلاً هيڅ شی لازم نه دی خلافًا للمعتزلة دوی وايي چي اصلح للعبد پر خدای جل جلاله واجب دی عقلاً والدلائل والجوابات لدلائل المعتزلة په شرح عقائد او شرح مقاصد للعلامة التفتازاني رحمة الله عليه وگورئ ولا بالوجوب الشرعي لانه مختص بالمكلفين بيان د صراط مستقيم نو اضافت د قصد و سبيل ته اضافت د صفت و موصوف ته دی ای السبيل القصد يعني بالقصد متوسط بين الافراط والتفريط وهو الصراط المستقيم الموصل للحق.

پوه سه: چي په ترجمه کي فقير بيان لفظ راوړی اشاره ودې ته ده چي تر قصد دمخه مضاف محذوف دی وهو لفظ البيان، او مظهري رح وايي چي مراد له سبيل څخه جنس دی واضافة القصد اليه بمعنى من ای المستقيم من السبيل "ومنها جائر" او بعض له لارو څخه کږه وي د حق او استقامت.

فائده: قصد السبيل يوازي او يوازي دين د اسلام دی، او جائر ټولې لاري د

كفر دي على اختلاف انواعها من الشرک والمجوسية والدهرية وغيرها وقصد السبيل في فرق من اهل اسلام چي درې اوويا (٧٣) طريقه د اهل اسنة والجماعة چي د ناجيه په مبارک نامه له مبارکې خولې څخه د مبارک ذات ﷺ راوتلې ده بخلاف فرق اهل الاهوأ من المعتزلة والكرامية والخوارج وغيرها ، او د تصوف په باب کي قصد السبيل دادی چي نه عقل صرف وي لکه د حکماؤ او نه عشق صرف وي لکه د منصور.

وَلَوْ شَآءَ لَهَدٰىكُمْ اَجْمَعِيْنَ ﴿٩﴾

که د خدای (جل جلاله) اراده وای هدايت بې کړی وای يعني و قصد السبيل ته ستاسي د ټولو.

پوه سه: چي مفعول د "شأ" محذوف دی لدلالة الجواب للشرط عليه، او مراد له هدايت څخه دلته دلالت موصله الى المطلوب مراد دی او له بيان څخه د قصد دلالت دی على ما يوصل الى المطلوب يعني ارائة الطريق وبالفارسية "راه نمائی" او په افغاني لاربنوونه، وبالاردوية "سيدها راسته بتانا" لکن دا مشيت خدای پاک نه دی کړی لان مشيت الله تابعة للحکمة ولا حکمة في تلک المشية ولي چي مدار د تکليف او د ثواب او عقاب اختيار جزي د بندګانو دی کما في کتب العقائد والاصول والتفسير، حافظ شيرازي قدس سره وايي:

مکن بچشم حقارت ملامت من مست
که نيست معصية وزهد بی مشيت او

درويش وايي: چي لار د اختيار د مکلف تر وېښته باريکه ده، نو ډېر بحث نه دی پکښې په کار.

هُوَ الَّذِىْٓ اَنْزَلَ مِنَ السَّمَآءِ مَآءً لَّكُمْ مِّنْهُ شَرَابٌ

خدای (جل جلاله) هغه ذات دی چي نازلي کړي يې دي له اسمان څخه يا له وريځي څخه اوبه چي تاسي لره له هغو اوبو څخه اوبه دي چي تاسي يې څښئ (نو شراب په معنی د مشروب دی)

اعراب: پوه سه! چي "لکم" متعلق دی په "انزل" پوري او يا خبر د شراب دی،

او کلمه د "من" تبعیضي ده او متعلق په "انزل" پوري ده، د تبعیض وجه یې داده چي ټولي اوبه د اسمان خو خلگ نه سي څیښلای بعض حیوانات څیښي.

سوال: "منه" یې تر شراب دمخه کړی دا خو حصر پیدا کوي او سره ددې چي موږ خو گاهي د څاهانو گاهي د چینو اوبه څیښو؟

ځواب: د څاهانو او د چینو اوبه خو هم د اسمان د باران اوبه دي لقوله تعالی "فسلک ینابیع في الارض" قوله تعالی "فاسکناه في الارض"

وَمِنْهُ شَجَرٌ فِيهِ تُسِيمُونَ ۝١٠

او له هغو څخه د اسمان اوبه دي د درختو او ژوند دی د نباتاتو چي په هغه شجر کي تاسي څروئ او پیایاست مواشي خپل.

درویش وایي: چي ما په تفسیر کي د ژوند د نباتاتو زیات کړی بدلالة الشجر علیه، نو دا سوال نه پیدا کېږي چي اوښان که څه هم له درختو څخه خوراک کولای سي لکن مېږي او بزې خو درختو ته نه رسېږي چي خورک ځني وکړي بنأ علی ان الشجر ماله ساق وجه الدفع ظاهر.

يُنۢبِتُ لَكُم بِهِ ٱلزَّرۡعَ وَٱلزَّيۡتُونَ وَٱلنَّخِيلَ وَٱلۡأَعۡنَٰبَ وَمِن كُلِّ ٱلثَّمَرَٰتِۚ

خدای پاک شنه کوي ستاسي د نفع لپاره په هغو اوبو د اسمان کښت که د غنمو وي که د شالیو وي او که د جوارو الی غیر ذالک، او د زیتون درختي او د خورما درختي (نخیل جمع د نخلة ده) او انگور (یعني درختي د انگورو چي تاکان یې بولي) وجه التفسیر ان الاعناب جمع عنب مېوې ته د انگور وایي درختي ته یې کرم وایي.

نکته: نخیل او اعناب یې جمع راوړه لکثرة اقسامها غایة الکثرة کما لایخفی علی المتبع، او د ټولو مېوو څخه لکه انار، اینځر، سېب، شفتالو، کېلې، بېري، شلیل الی غیر ذالک من الثمرات.

فائده: من تبعیضي یې راوړی، ولي چي ټولې مېوې خو په جنت کي دي او په دنیا کي بعض دي علی طریقة مشت نمونه خوار، وورد في الحدیث چي په جنت کي ما لاعین رئت ولا اذن سمعت ولاخطر علی قلب بشر.

إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿۱۱﴾

په تحقیق په مذکوره اشیاؤ کي دلیل واضح دی پر وجود د صانع او پر قدرت او علم او حکمت دده، چونکه مراد له آیت څخه جنس دی چي قلیل او کثیر ته شامل دی، نو دا سوال نه پیدا کېږي چي په مذکوره شیانو کي خو ډېر حجج او دلائل سته، نو آیات ولي وه نه ویل سو؟ لکن دا دلائل د هغه چا لپاره چي په مصنوعاتو کي د خدای پاک فکر ووهي.... سعدي رح وایي:

برگ درختان در نظر هوشیار ..... هر ورقی دفتریست معرفت کردگار

فائده: یو څوک چي فکر ووهي چي یو تخم دانه چي په لنده مځکه کي واقع سي او لندوالی د مځکي دې ته ورسېږي، نو دا تخم لوړي خوا ته چاک پیدا کړي او تر هغه چاک د درختي یا د نبات تنه پیدا سي او کښته هم دا تخم وچوي او له هغه څخه ریښې د درختي یا د نبات پیدا سي بیا یې نما شروع سي، نو بلگونه او گلان او مېوې په بعضې زمانو کي دون بعض، او د هرې درختي خپل شکل سته له بلې درختي څخه جلا او د هري درختي مېوه خپل شکل او خوند او بوی وي، او سره ددې چي ماده او اصل د ټولو مځکه او اوبه دي لیس الا، او نسبت د اسباب علویه لکه لمر او سپوږمی او ستوري وه ټولو سفلیاتو ته برابر دی، فمن این جائت الاختلاف المذکورة آنفًا فلیس تلک الاختلافات الا من صانع خالق قادر یفعل مایشأ ویخلق مایرید بقدرته واختیاره وعلمه وحکمته لاشریک له ولا منازع في خلقه،

درویش وایي! وهذا نبذ قلیل في تفسیر قوله تعالی "ان في ذالک الآیة"

فوائد شتٰی: (۱) شجرة په عرف عام کي هغه نبات ته وایي چي ساق لري او پر ساق ولاړ وي، نو بنأ پر دې د مځکي وابښه او یا نبات د هندوانو، خټکیانو، بادرنگو وغیر ذالک ته شجر نه وای، نو ځکه ما د منه شجر سره نباتات زیات کړه او تفسیر خازن په ص (٦٨) له ابو اسحاق رح څخه روایت کړی دی "کل ما ینبت علی وجه الارض فهو شجر" او دا شعر یې شاهد گرځولی دی:

نطعمها اللبن اذا عز الشجر

"موږ شيدې ورکوو آسانو ته چي مځکه له نباتاتو څخه خالي سي" نو په دغه شعر کي اطلاق د شجر پر ټولو نباتاتو وسو، ولي که له شجر څخه ماله ساق مراد وای، نو ددې په خالي والي فقط اسانو ته د شيدو د ورکړې ضرورت نسته لوجود النباتات بدون الشجر فافهم.

درويش وايي: چي پر تقدير د خازن د منقول تفسير د شجر و زيادت تـه د ما قلنا ضرورت نسته کما لا يخفی.

(۲) پوه سه! چي خدای پاک په بيان کي د حيواناتو تفصيل او اجمال وکړی دغه رنګه په ذکر کي غذائي مواد او مېوو تفصيل او اجمال راوړی نو شروع يې له زرع څخه وکړه چي دانو ته د غنمو، اربشو، جوارو، ورجو الحاصل چي قوت او غذأ د انسانانو وي، ولي په دې غذائي شيانو قوام او ژوند د انسان مربوط دی، وروسته يې زيتون ذکر کړه، ولي چي د زيتون غوړي هم نان خورش دی او هم برکت دی د اعضأ لکه سر وغيره د زيتون په تېلو غوړول فائده ورته کوي، درېيم وار يې نخيل ذکر کړی، ولي چي خورما هم لذيذه غذأ ده هم فاکهه ده، په بخاري شريف کي د سيد تنا ام المؤمنين عائشه رضي الله عنها څخه روايت دی، دا وايي چي پر موږ د آنحضرت ﷺ په حيوة کي داسي وخت راغلی دی چي موږ به درې هلاله يعني د اول سر مياشت وليدلې چي دوې مياشتي به پوره سوې د عليه الصلوة والسلام په يوه کور کي اور نه دی بل سوی، نو راوي پوښتنه ځني وکړه چي نو چي اور نه سي بل نو ټوله مطعومات من الخبز واللحم وغير ذالک خو په اور پوري مربوط دي، نو داسي دا دوې مياشتي څه شي خوړل؟ دې مبارکې ورته وويل زموږ غذأ "الاسودان، الماأ والتمر او کما قال" او پر ذکر د اعنابو يې ختم کړی لانها متشابهة للنخلة في المنفعة من التفکة والغذأ الجيد لبدن الانسان وروسته خدای جل جلاله ذکر د ټولو مېوو وکړی اجمالاً بقوله ومن کل الثمرات تنبيهًا علی عظيم قدرته وامتنانه علی عباده.

وَسَخَّرَ لَكُمُ الَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ

او خدای (جل جلاله) مسخر ګرځولي دي ستاسي د نفع لپاره شپه او ورځ چي په

شپه کي ارام او راحت وکړئ او د ورځي کسب يا تجارت وغيره وکړئ، او لمر او سپوږمی يې مسخر گرځولي دي چي د لمر په رفتار سره ځلور فصله پسرلی، دوبی، منی او ژمی پر تاسي راځي، او د سپوږمی په رفتار سره ستاسي بعض ديني امور مربوط دي لکه روژه، حج وغيرهما.

وَالنُّجُومُ مُسَخَّرٰتٌۢ بِاَمْرِهٖ

او ستوري مسخر دي ستاسي د نفع لپاره په اراده د خدای (ﷻ).

پوه سه: چي "نجوم" مبتدأ ده او "مسخرات" يې خبر دی.

درويش وايي: چي د ستورو فائده داده چي په سفر کي بحر و بر و خلگو ته معلومېږي، او ستوري د مېوو په کار کي لويه ونډه لري، شيخ سعد رح وايي:

آبر وباد ومه وخورشيد و فلک د ر کارند
تاتو نانی بکف آری وبغفلت نخو ر ی
همه از بهر تو سر گشته و فرمان بردار
شرط انصاف نباشد که تو فرمان نه بری

اِنَّ فِيْ ذٰلِكَ لَاٰيٰتٍ لِّقَوْمٍ يَّعْقِلُوْنَ ﴿۱۲﴾

په تحقيق په دغو مذکوره شيانو کي بالاجمال والتفصيل ډېر دلائل دي د وجود د صانع او د توحيد او د قدرت کامله د هغه قوم لپاره چي له عقل سليم څخه کار اخلي، په صحيح حديث کي راغلي دي چي د عليه الصلوة والسلام څخه چا پوښتنه وکړه "من احسن الناس عقلاً؟ قال عليه الصلوة والسلام المسارع لمرضات الله والمجتنب عن محارم الله" هغه څوک ښه عقل لرونکی دی چي تلوار کونکی وي و هغو کارو ته چي خدای ﷻ په راضي کېږي، او پرهېز کونکی وي د هغو عملو څخه چي خدای ﷻ حرام کړي دي.

پوه سه: چي اهل علم له حکماؤ څخه د اسلام وايي چي عقل يو جوهر مضئ دی خلقه الله في الدماغ وجعل نوره في القلب، چي ادراک د غائبو شيانو په وسائطو سره کالحدس وترتيب المقدمات او د محسوساتو المشاهدة.

درویش وایي: چي په دې آیت کي رد دی پر فلاسفه وو چي دوی وایي چي موثر په تکوین کي د نباتاتو حرکات د ستورو دي، وجه ذالک چي که موږ دا هم ومنو مگر تحقیق دادی چي تاثیرات د امورو د افلاکو او د عناصرو مبني پر عادت الهي چي بعض اشیأ وروسته تر بعض اشیاؤ پیدا کوي کالشبع بعد اکل الغذأ والری بعد شرب المأ مثلاً، لکن نسبت د ایجاد او خلق و دغو شیانو ته نه دی صحیح ولي چي ممکنات ټوله معدوم في ذاتها تحتاج الی الموجد فکیف تقتضی وجود غیره کما لایخفی.

وَمَا ذَرَاَ لَكُمْ فِى الْاَرْضِ مُخْتَلِفًا اَلْوَانُهٗ

هغه چي خدای (جل جلاله) پیدا کړي دي ستاسي لپاره په ځمکه کي یعني حیوانات یا د خورک لپاره فقط لکه پسونه وغیره او یا د بار لپاره فقط لکه غاطره، خر وغیر ذالک، او یا د بار او خوراک دواړو لپاره لکه اوښ او غویی، او نباتات یا ستاسي د خورک لپاره یا ستاسي د حیواناتو لپاره، او معدنیات د زیوراتو او نورو فائدو لپاره.

پوه سه: چي کلمه د "ما" عطف ده پر "لیل" باندي ای سخر لکم ما ذرء او "مختلفاً" حال دی له ضمیر مستتر څخه په "ذرء" کي.

درویش وایي: چي چونکه تفاوت د رنگو ظاهر ؤ، نو ځکه یې په "الوانه" وواېه، که څه هم ما ذرء في الارض نوري خواصي هم سره مختلفي لري کالطعم والصغر والکبر الی غیرها من التفاوت، ولهذا فسر الوانه باضافه، وفي بحر العلوم مختلفاً الوانه ای هیئاته من خضرة وبیاض وحمرة وسواد وغیر ذالک.

حکمت: د خدای جل جلاله حکمت په دې اختلاف کي دادی چي له هره صنفه چي د سړي زړه وغواړي خورک وکړي.

اِنَّ فِىْ ذٰلِكَ لَاٰيَةً لِّقَوْمٍ يَّذَّكَّرُوْنَ ﴿۱۳﴾

په تحقیق په دغه اختلاف الالوان کي حتماً یو دلیل او حجت سته پر صنع د صانع حکیم د هغه قوم لپاره چي پند اخلي والاصل یتذکرون.

وَهُوَ الَّذِي سَخَّرَ الْبَحْرَ لِتَأْكُلُوا مِنْهُ لَحْمًا طَرِيًّا

او خدای ﷻ هغه ذات دی چي مسخر یې گرځولی دی دریاب چي خلګ نفع پر اخلي په سپر تیا سره د کښتیو او په غوټه خوړلو کي لپاره د اخراج د لوءلوء والمرجان وغیر ذالک کالتجارة، چي تاسي وخورئ له دریاب څخه غوښي تازه چي مراد څني غوښيَ د ماهیانو دي، بغض مفسرین وایي چي د طراوة مقصد دادی چي چونکه ارطب د ټولو انواعو څخه د غوښو غوښي د ماهي دي، نو باید سرې یې ژر وخوري تاچي فاسدې نه سي لان الرطب یتسارع الیه الفساد باتفاق الاطبأ.

پوښتنه: د ماهي د غوښو تر خوړلو وروسته ولي سړی ژر تږ کېږي؟

ځواب: اطبأ وایي چي طبع د ماهي د غوښو داده چي په کولمو پوري مښلي، نو طبعیت انساني لپاره د دفع د هغه الصاق تطلب المأ.

حکمت: د خدای ﷻ حکمت او قدرت دی چي شیرینې غوښي د ماهي سره ددې چي ماهیان علی الاغلب پر ترخو غلیظو اوبو کي پیدا کېږي، او بعض مفسرین وایي چي د طراوة مقصد دادی چي د ماهي غوښي به وچوي نه، ولي چي طبیبان پر دې متفق دي چي اضر د غوښو قدید د ماهي د غوښو دي، ودلت علیه التجربة ایضاً، په حیوٰة الحیوان کي وایي المذهب المفتي به حل جمیع الحیوانات التي في البحر الا السرطان والضفدع والتمساح یعني چنګاښ او چونګوښه او واګو علی ای صورة کان، وفي الحدیث اکل السمک یذهب بالحسد.

وَتَسْتَخْرِجُوا مِنْهُ حِلْيَةً تَلْبَسُونَهَا

او تاسي راوباسئ له دریاب څخه زېور لکه ملغلرې او مرجان چي تاسي واغوندئ یعني په ځان پوري یې وځړوئ.

سوال: مخاطب خو نر دي! او نران خو په ځان پوري زېور نه ځړوي؟

ځواب: مراد دادی لتلبسوا نسائکم یا په حذف د مضاف یا په اسناد د مجازي لان النسأ من جملة الرجال، او بل دا سبب دی چي ښځي چي په ځان پوري زېور ځړوي مړو ته ځان ښائسته کوي فاسند فعلهن الیهم مجازاً.

وَتَرَى الْفُلْكَ

او ته وینې (ای مخاطب غیر معینه) کښتیانې.

پوه سه: چې لفظ د "فلک" هم جمع راځي هم مفرد فرق يې اعتباري دی که مفرد وي ضمه د فأ يې لکه ضمه د "قفلُ" چې مفر دی، او که جمع وي ضمه د فأ يې لکه ضمه د "اسد" چې جمع د اسد دی، والقرينة على الافراد والجمعية په مسند يا صفت سره لکه دلته مواخر ورته مسند کړی چې صيغه د جمع ده.

فائده: "وترى" عطف دی پر "لتاكلوا" عطفاً بالمعنى لان المعنى ه ولتركبوا الفلک.

مَوَاخِرَ فِيهِ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿١٤﴾

یعنې جاري په درياب کې وقال قتادهؒ مقبلة ومدبرة تجريان بريح واحدة، وقال الحسنؒ مملوة وقال الاخفش والفراؒ تشق الماٴ والمخر شق الماٴ "ولتبتغوا آه" معطوف على قوله لتاكلوا" او چې تاسې طلب وکړئ د رزق د خدای ﷻ په واسطه د سفر په کښتيو کې لپاره د تجارت، او شايد تاسې به شکر د خدای ﷻ وواياست چې تاسې ته يې درياب مسخر کړی دی چې تاسې په رکوب في البحر د کښتيو په ذريعه طلب د رزق د خدای ﷻ وکړی بالتجارة.

علمأ وايي چې تجارت د بحر گټور دی تر تجارت د بر، او دې ته اشاره کړې ده شيخ سعدي قدس سره په دې قول سره:

سود دریا خوش بودی گر نبودی بیم موج
صحبت گل نیک بودی گرنیستی تشویش خار

مسئله: فقهأ رحمهم الله وايي رکوب د بحر روا دی بشرط علم السباحة (يعنې آب بازي يعنې که چېري کښتۍ ته خطره پېښه سي راکب به په ذريعه د آب بازۍ ځان ته نجات ورکړي) وعدم دوران الرأس "او چې سر يې نه پرله گرځي "والا فقد القى نفسه الى التهلكة" يعنې که دا دوه شرطه نه وي، نو ځان يې و هلاک ته پېش کړی، کريمه "ولاتلقوا بايديکم الى التهلكة" وکره رکوب النسأ لان مبني حالهن على الستر وهذا متعسر في السفينة، وهذا مذهب الجمهور انتهى.

درویش وايي: چي دا شرطونه په پخوانيو کښتيو کي ؤ، اوس هغه کښتی په دريابو کي شاذ او نادر دي اوس آب کوټ په دريابو کي چلېږي چي په هغو کي د ښځو ځای جلا دی له نرو ځخه او دوران الرأس يې غالباً نسته او نه په ادا کي د فرائضو لکه لمونځ نقصان راځي بلکې لمونځ په ولاړي په رکوع او سجده سره کېدای سي او خطر يې هم کم دی الا ماشآ الله تعالی.

درویش وايي: چي په لعلکم تشکرون کي اشاره ودې ته ده چي شکر اقوی عبادت دی وروسته تر انعام د خدای ﷻ کريمه "ولئن شکرتم لازيدنکم" او شکر لکه چي سبب د زيادت د نعمت دی سبب د ثواب جزيل په اخرت کي هم دی، نو مؤمن بايد همېشه شاکر وي، ولي چي بنده مسلمان په هيڅ حال د نعم الهيه متکاثره ځخه د خدای ﷻ خالي نه دی واعلی نعم الله تعالی الاسلام ثم القرآن، کريمه " ولئن تعدوا نعمت الله لاتحصوها"

وَأَلْقَىٰ فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَن تَمِيدَ بِكُمْ

او اچولي دي خدای پاک پر مځکه، نو کلمه د "في" په معنی د "علی" ده غرونه محکمه پر ځای ثابت "رواسي" جمع د راسية ده په معنی د ثابتة.

پوه سه: چي ميد اضطراب ته وايي ټوله مفسرين په اتفاق دا وايي چي عبارت قرآني يا په حذف د مضاف دی ای کراهة ان تميد وتتحرک بهم او يا په حذف د لام جاره او لانافيه ده والتقدير لئلا تميد بهم، والحاصل چي مځکه کانت کروية تتحرک بادنی سبب للتحريک، نو چي خدای ﷻ ددې پر مخ غرونه پيدا کړه غرونه په سبب د ثقل خپل مائل و مرکز عالم ته سول او مځکه پر ځای ودرېدله، کذا قال المظهري رحمة الله عليه في تفسيره، نو غرونه په مثال د موږيو د مځکي دي.

فائده: حکمأ وايي چي لوی لوی غرونه پر ربع مسکون کي د مځکي (۶۶۷۳) غرونه دي، او کوچني غرونه چي په عربي يې تلول بولي په دې کي نه دي حساب والله اعلم بالصواب.

وَأَنْهَارًا وَسُبُلًا لَّعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿١٥﴾

او خدای ﷻ پيدا کړي دي په مځکه کي رودونه.

درویش وايي: چي د پښتنو په عرف کي "انهاراً" ویالو ته وايي چي د وطن اوبه خوره څنډي کوي، لکن په عرف کي د عربو او د قرآن کريم دا کوچنۍ ویالو ته جداول وايي او "انهار" لویو رودو ته وايي لکه رود نیل د مصر، فرات، دجله د هلمند رود وغیرها "وسبلاً" او لاري يې پيدا کړي دي په دښتو کي او په غرو کي چي ددې لارو په سبب خلګ و خپلو مقاصدو ته د تجارت وطلب الرزق ورسېږي.

پوه سه: چي "لعل" په معنی د لام دی یعني ددې لپاره چي د دغو قدرتي شيانو چي ذکر سول و معرفت د خالق مقتدر لار پيدا کړي یعني دغه شیان به دلائل د وجود د صانع او د قدرت دده او د علم او حکمت دده وګرځوي.

وَعَلٰمٰتٍ ۚ

او خدای (ﷻ) پيدا کړي دي علامې د لارو لکه غرونه، درختي، ستوري یا بناوي چي په هغو سره قافله وال دلاري درک معلوموﻻی سي.

پوه سه: چي له دې قسمه څخه د اسبابو د امور شرعیه وو کالاوقات الخمسة للصلوة الخمس وشهر رمضان لوجوب الصوم والمال النامي مع حولان الحول لوجوب الزکوٰة وغیر ذالک والسکر في الخمر لحرمة الخمر الی غیر ذالک ومثل ذالک العالم علی الصانع، والمعجزة علی النبوة وسرعة النبض علی الحمی وامثال ذالک کثیرة معلومة.

وَبِالنَّجْمِ هُمْ يَهْتَدُونَ ﴿١٦﴾

او په ستورو سره (نو مراد له ستوري څخه معنا جنس ده چي ډېرو ته هم شامل ده وهو المراد ه) یعني په ستورو سره خلګ لار پيدا کوي د شپې، او بعض مفسرين وايي چي غرونه علامات النهار دی او ستوري علامات اللیل دی، مظهري وايي چي ضمیر د "یهتدون" راجع دی و قریشو ته لانهم کثیراً ماکانوا یسافرون للتجارة باللیل للتجارة، ولي چي بلاد ددوی ډېر ګرم دي او د ورځي سفر يې سخت دی او قریش مشهور وه په لار پيدا کېدلو کي په ستورو سره په خپلو سفرو کي.

درویش وايي: چي ضمیر راجع کول و قریشو ته بېله ذکر ددوی قبلاً اضمار قبل الذکر دی بلکې سیاق د آیاتو سابقه وو عام دی، نو تعمیم د انسب دی،

عمر بن الخطاب رضي الله عنه وايي تعلموا من النجوم ماتهتدون به في طرقكم وقبلتكم ثم كفوا يعني نور تعمق مه پکښي کوه لکه نجوم گران چي د مغيباتو خبرونه له ستورو څخه معلوموي "وتعلموا من الانساب ما تصلون به ارحامکم" بعض سلف وايي چي علوم څلور دي (۱) الفقة للاديان.

درويش وايي: چي مراد له فقهي څخه معنی عامه ده چي متعارف فقه او عقائدو دواړو ته شامل ده لان تخصيص الفقه بالمتعارف مستحدث وفي الزمان القديم يقال للفقه المتعارف الفقه الاصغر وللعقائد الفقه الاکبر، او له هم دې جهته څخه امام اعظم رحمه الله عليه خپل کتاب چي په عقائدو کي يې تصنيف کړی دی په فقه اکبر مسمی کړی دی، نو دا سوال نه واردېږي چي فقه خو يوازي د اديانو لپاره کافي نه ده بل لابد من العقائد ايضًا فتأمل.

(۲) والطب للابدان يعني علم طب زدکړه غواړي لپاره د حفظ صحت موجوده او لپاره د بيرته راگرځولو د صحت زائله (۳) و علم النجوم للازمان يعني علم نجوم دومره دومره قدر زدکړه غواړي چي سړی د مياشتو او د کلو حساب په وکړای سي (۴) علم النحو لللسان او علم نحو زدکړه غواړي چي سړی عربي ژبه په زده کړي او په اعراب او بنأ او په احکامو د اسم او فعل او حرف وغير ذالک وپوهېږي حتی يکون وسيلة الی علم القرآن الکريم والآحاديث الشريفة.

أَفَمَن يَخْلُقُ كَمَن لَّا يَخْلُقُ ۗ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿١٧﴾

آيا کېدای سي هغه څوک چي خلق کولای سي يعني د مخلوق وهو الله الخالق لکه هغه څوک چي خلق نسي کولای چي بتان دي يعني په استحقاق کي د عبادت، نو دا آيت رد دی پر مشرکينو چي دوی خپل بتان هم د عبادت مستحق گڼله، آيا تاسي ايها المشرکون پند د توحيد د مستحق العبادة نه اخلئ چي شرک پرېږدئ او لا اله الا الله ته غاړه کښېږدئ وروسته تر دې چي دلائل او حجج او او بينات د توحيد مو واورېدل.

سوال: په نحو کي وايي چي کلمه د "من" د ذوی العلم لپاره ده، نو په دې قانون سره خو من يخلق صحيح دی، ولې خدای جل جلاله ځني مراد دی چي ذی العلم

دی لکن من لا یخلق څرنګه صحیح کیږي، ولي چي مراد ځني بتان دي چي ذی علم نه دي؟

ځواب: درویش وایي: چي ددې سوال څو ځوابه دي (۱) الو العلم ته یې تغلیب ورکړی پر غیر الو العلم نو په هغو کي یې کلمه د من استعمال کړې ده والتغلیب باب واسع في العربي، کالابوین للاب والام، والقمرین للشمس والقمر وغیر ذالک (۲) اطلاق د کلمه "من" پر بتانو بنأ پر زعم ددوی ده چي دوی بتان آلهه بلل ولابد للمعبود من العلم بمن یعبده بل للعلم بکل شيئ (۳) اطلاق د کلمه "من" پر بتانو مشاکلة ده کما قالوا في قوله تعالی صبغة الله ومن احسن من الله صبغة (۴) او یا په دې کي مبالغه ده په رد کي د مشرکانو چي د بتانو عبادت یې کاوه چي نه یې خلق کولای سواي او نه یې علم پر شي درلودی، نو حاصل د معنی د آیت پر دې تقدیر ده "افمن یخلق کمن لا یخلق من اولی العلم فکیف حال من لا یخلق ولا یعلم وهو الاصنام.

پوه سه: چي همزه لپاره د انکار دی او کلمه د فأ لپاره د تعقیب ده یعني وروسته تردې چي تاسي دلائل واضحه تکاثره پر کمال د قدرت او د علم او د حکمت د خدای ﷻ واورېدل او دا مو هم واورېدل چي خدای ﷻ خالق متفرد بالخلق دی لا معنی للاشراک لمن لا یقدر علی خلق شيئ من الاشیأ بل لا یقدر علی منع الذباب عن وجهه کریمه "وان یسلبهم الذباب شیئًا لا یستنقذوه"

پوه سه: چي بت پرستانو به په خپلو خدایانو پوري ددوی په زعم خوشبو ی عطر موښل، نو موچان چي به پر راټول سول هغه خوشبوی روغن به یې ځني ټولول فمعنی الکریمة که ددې بتانو چي مشرکان یې خدایان بولي حمله کړي مچ یو شی دوی یې نسي ځني اخستلای بیرته.

وَإِن تَعُدُّوا۟ نِعْمَةَ ٱللَّهِ لَا تُحْصُوهَآ ۗ

که تاسي شمېرئ نعمت د خدای (ﷻ) تاسي یې توان د ضبط او حصر نه لرئ فضلاً تر دې چي تاسي بې شکر ادأ کړئ، ولي چي نعمتونه د خدای ﷻ حصر نه دي په ماذکره تعالی بلکې غیر متناهي دي في العدد للعبد.

فائده: لـه دې آیت څخه مقصد دادی چې مطلوب د بندګانو شکر د ټولو نعمتو د خدای نه دی لان هذا الشکر غیر مقدور لهم بلکې مقصود دادی چې په محبت او په ټولو اعضاؤ متوجه و خدای ﷻ ته سئ او په خپل عجز اقرار وکړئ.

إِنَّ اللَّهَ لَغَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿١٨﴾

په تحقیق خدای ﷻ بخښونکی د تقصیر ستاسي دی او مهربان دی چې په سبب د تقصیر او معاصیو قطع د نعمت درڅخه ونه کړي او عذاب پر ناشکری في الحاله درنه کړي...... سعدي رح.

عطایست هر مو ازو برتنم .... چه گونه به هر مویی شکر کنم

ولنعم ماقیل:

لو عشت الف عام في سجدة لربی .... شکراً لفضل یوم لم اقض استظهار

عاصیان از گناه توبه کنند .... عارفان از عبادت استغفار

ولذا ورد لا احصی ثنأ علیک انت کما اثنیت علی نفسک، او سید د طائفه د عارفانو بایزید بسطامي قدس سره وایي:

چار چیز اورده ام شاها که درگنج تو نیست

عاجزی و مسکینی فقر و گناه اورده ام

وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا تُسِرُّونَ وَمَا تُعْلِنُونَ ﴿١٩﴾

خدای ﷻ خبر دی په هغو عملو او عقائدو ستاسي چې تاسي یې پټ ساتئ من القصور عن اداأ الشکر والغفلة والکبر، او تاسي یې ښکاره کوئ من الاعمال الصالحة والفاسدة یعني فیجازیکم ان خیراً فخیر وان شراً فشر.

فائده: کلمه د ما په دواړه ځایه کې موصوله دی او عائد یې محذوف دی ای ماتسرونه وما تعلنونه.

وَالَّذِينَ يَدْعُونَ مِن دُونِ اللَّهِ لَا يَخْلُقُونَ شَيْئًا وَهُمْ يُخْلَقُونَ ﴿٢٠﴾

او هغه شیان چې مشرکان یې عبادت کوي او الهه یې بولي، ماسوی له خدای ﷻ څخه، نه سي پیدا کولای یو حقیر د شیانو لکه مېږی او غوماشه فضلاً عن

الجواهر والاعراض، او چيري ممكن دى شركت ددوى د خدايانو په خلق كي د آسمانو او مځكو فكيف يدعونها الهةً وشركاً لله تعالى، او ددوى بتان مخلوق دي.

پوه سه: چي عاصم او يعقوبؒ له قرأ سبعه وو څخه "يدعون" په يا د غيبت وايي، او باقي قرأ يې په تا د خطاب وايي.

أَمْوَاتٌ غَيْرُ أَحْيَاءٍ ۖ وَمَا يَشْعُرُونَ أَيَّانَ يُبْعَثُونَ ﴿٢١﴾

"اموات آه" خبر د مبتدأ محذوفي دى اى هم اموات نو معنى د اموات داده چي دغه بتان جمادات دي او حيوة دوى ته ورغلى نه دى، نو دا معبودان بتان اخس منزلةً دى تر عابدانو ددوى فكيف يكونوا آلهة، او دا بتان نه دي خبر چي كله بعث كيږي دوى يعني جمع كيږي او ددوى عابدان، ولي چي دا بعث نه ددوى په اختيار كي دى او نه يې په دائره كي د علم ددوى دى بل هو في اختيار الخالق جل مجده في دائرة علمه المحيط بكل ذرةٍ من ذرات العالم.

إِلَٰهُكُمْ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ ۚ

معبود بالحق ستاسي خداى ﷻ دى يو.

سوال: دا دعوه د وحدانيت د معبود بالحق خو دمخه هم تيره سوي ده فما الفائدة في الاعادة؟

ځواب: هو! دا تكرير د مدعى دى بعد اقامة الحجة وهو معمول لاهل المعقول لاينكره احد كقولهم العالم حادث لانه متغير وكل متغير حادث فالعالم حادث.

فَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ قُلُوبُهُم مُّنكِرَةٌ وَهُم مُّسْتَكْبِرُونَ ﴿٢٢﴾

پس هغه كسان چي ايمان پر آخرت نه لري يعني بعث بعد الموت زړونه ددوى منكر دي له هغه نعمتو څخه د خداى ﷻ چي دوى ته يې وركړى دى چي حساب يې نه كيږي او سره د ظهور د هغو نعمتو د خداى ﷻ بالبداهة والبرهان كمامر، ولي په زړو كي ددوى نور د مغفرت الٰهي نسته چي شكر ددي نعمتو ووايي او ايمان راوړي "وهم مستكبرون" او دوى تكبر كوي له عبادت څخه د خداى ﷻ بالتوحيد نه مني بلكي بتان هم ورسره شريک بولي په عبادت كي او

نعم الهيه د خداى ﷻ رحمت او فضل نه بولي بلکې خپل ځانونه مستحق بولي، او له اتباع څخه د رسول د خداى هم انکار کوي او د قرآن مبارک من عند الله بللو څخه هم انکار کوي او وايي "لو لا انزل هذا القرآن على رجل من القريتين عظيم" او وايي لو نشأ لقلنا مثل هذا.

لَا جَرَمَ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ

"لاجرم" درويش وايي: چي په فارسي ددې لفظ ترجمه داده هر آئينه راست است او په عربي يې ترجمه داده لابد او لامحالة او حقًا او په پښتو يې ترجمه داده چي رشتيا ده دا وروسته خبره يعني چي په تحقيق خداى ﷻ خبر دى په هغو عملو ددوى چي دوى يې پټ ساتلي دي چي انکار د نعمتو د خداى ﷻ دي او استحقاق د عبادت دى بالتوحيد او چي ښکاره او برملا وايي چي استکبار د عبادت دى او اتباع الرسول.

فائده: ابو البقأ الکفوي رح په اعراب القرآن کي وايي چي په لاجرم کي څلور قوله دي (۱) لانفي اورد د کلام ماضي دى اى ليس الامر کما زعم الکفار من ان محمد ﷺ ليس برسول وان القرآن ليس بکتاب الله وامثال ذالک وجرم فعل ماض بمعنى کتب وفاعله مستتر فيه راجع الى الله ومابعده يعني ان الله الآية في موضع النصب على انه مفعول به لجرم، فالمعنى خبره داغه سي نه ده لکه مشرکان چي وايي خداى ﷻ دا ليکلې ده چي ان الله الآية (۲) په لاجرم دوې کلمې سره مرکب سوى په ترکيب امتزاجي معنا يې حق حقًا ده او مابعد يې په محل کي رفع دى چي فاعل د حق دى (۳) معنا يې لامحالة ده او مابعد يې يا مرفوع يا منصوب دى يا مجرور فتفکر فيه (۴) د لاجرم معنى په لامنع وروسته په تقدير د من مجرور محلاً دى والتقدير لا منع من ان الله يعلم الآية، او روح المعاني قريب و قول ته د ابو البقأ رح بيان کړى دى.

إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْتَكْبِرِينَ ﴿۲۳﴾

په تحقيق د خداى ﷻ نه دي خوښ متکبر کسان يعني مبغوض به دي، مسلم د ابن مسعود رضي الله عنه روايت کړى دى قال قال رسول الله ﷺ "لايدخل الجنة من کان في قلبه مثقال ذرة من کبر ولا يدخل النار من کان في قلبه مثقال ذرة من ايمان"

يعني اهل د مثال ذرة من "من ايمان" اى من اهل ايمان والمراد التابيد في النار لما ثبت في الاحاديث الصحيحة من دخول بعض عصات المؤمنين النار.

وَإِذَا قِيلَ لَهُم

چي وه به ويل سول و دغو كسانو ته چي پر آخرت به يې ايمان نه درلودى او عليه الصلوة والسلام يې نبي نه باله او قرآن مبارک يې كتاب الله نه باله.

پوه سه: چي خبر د نبوت د محمد ﷺ چي په اقوامو كي د عربو چي له مكې څخه به خارج وه شائع سو، نو اقوامو مذكوره وو خپل يو وفد يعني هيئت به يې په موسم كي د حج مكې مكرمې ته را استاوه چي معلومات ددې مدعي د نبوت او دده د قرآن حال راوړي، د مكې گمراهانو كافرانو قريشو به په موسم كي د حج پر ټولو هغه لارو چي خلگ يعني اطرافي به له هغو لارو څخه به مكې ته داخلېدل خپل نفر يې كښېنولي وه، نو اطرافي خلگ چي به مكې ته لا نه وه داخل سوي، نو د لاري كښېنستو نفرو څخه به يې پوښتنه وكړه.

مَاذَا أَنزَلَ رَبُّكُمْ قَالُوا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ ﴿٢٤﴾

څه شی نازل كړی رب ستاسي يعني پر دغه مدعى النبوة، پوه سه! چي "اساطير" جمع د "اسطر" اسطر جمع د "سطور" ده اخبار كاذبه ته وايي والمعنى د لارې مشركانو د مكې به ورته وويل چي دا د پخوانيو خلگو د دروا‌غو قصې دي يعني من عند الله شی نه دی، نو مقصد يې دا ؤ چي نه محمد ﷺ رسول من عند الله دی او نه يې قرآن صادق من عند الله دی تاچي روزانه د عليه الصلوة والسلام سره ملاقات ونه كړي او ايمان رانه وړي.

لِيَحْمِلُوا أَوْزَارَهُمْ كَامِلَةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ ۙ وَمِنْ أَوْزَارِ الَّذِينَ يُضِلُّونَهُم

پوه سه: چي لام متعلق دی په "قالوا" پوري يعني دا خبره دوی ددې لپاره ورته كول چي دوی پر ځان بار كړي گنهونه د ضلال د خپلو ځانو پوره او كامل په ورځ د قيامت، او بعض گنهونه د هغو كسانو چي دوی يعني اهل مكه به يې گمراه كول هغه كسان.

فائده: من تبعيضي يې راوړی له دې سببه چې بعض گنهونه د هغو خپل شخصي گنهونه وه چې په اهل مکه پورې يې کار نه درلودی د هغو گنهو خو اهل مکه متحمل نه دي بلکې دوی متحمل د اضلال د هغو خلگو دي.

پوه سه: چې مسلم په خپل صحيح کې او اصحابو د سنن اربعه وو يعني ترمذي ابن ماجه، ابو داؤد او نسائي په خپلو کتابو کې له حضرت ابو هريره رضي الله عنه څخه روايت کړی دی چې رسول الله صلى الله عليه وسلم وويل "من دعى الى هدىً كان له من الاجر مثل اجور من تبعه لا ينقص ذالک من اثامهم شيئًا.

بِغَيۡرِ عِلۡمٍۗ

يعنې بېله حجت او دليله، نو دا حال دی له فاعل څخه د "يضلونهم" اى متلبسين هؤلاء المضلين بعدم العلم والحجة، نو جهل عذر د چا نسي کيداى.

أَلَا سَآءَ مَا يَزِرُونَ ﴿٢٥﴾

خبر اوسه چې بد هغه شی (نو کلمه د ما موصوله ده په معنى د شيئ او عائد و ماته محذوف دی او مخصوص بالذم هم محذوف دی) والتقدير بئس شيئًا يزرونه اى يحملونه فعلمهم وهذا هو المخصوص بالذم اى الاضلال.

قَدۡ مَكَرَ ٱلَّذِينَ مِن قَبۡلِهِمۡ

په تحقيق سره مکر او حيله برابر کړې او سنجولې وه هغه کفارو چې تر کفار مکه دمخه وه و خپلو رسولانو ته چې دوی په دعوه کې د رسالت ناکامه کړي او يا يې هلاک کړي، لکه کفارو د مکې چې به په دار الندوة کې د عليه الصلوة والسلام لپاره مکر او حيله سنجولې وه، لکن ټوله مکرونه د کفارو سبب د هلاکت ددوی سوه لا لغيرهم، مقوله مشهوره من حضر لاخيه جبًا وقع فيه منكبًا.

پوه سه: چې بغوي رح دا آيتونه پر تمثيل حمل کړي دي والحق ماقاله صاحب المدارک، و وهب بن منبه رح چې د "الذين من قبلهم" څخه مراد نمرود بن کنعان چې د ابراهيم رح د وخت فرعون ؤ دی لپاره د مقابلې د ابراهيم رح په بابل کې يو مناره جوړه کړه چې اسمان ته وخيژي او د ابراهيم عليه السلام د خدای سره جنگ وکړي،

د منارې جگ والی پينځه زره گزه ؤ او عرض يې دوه فرسخه ؤ، نو خدای ﷻ باد پر راوالوزاوه له بېخه يې وکښل سر يې په درياب کي و مښتی او بېخ او باقي نوره پر نمرود او قوم دده راولوېدی ټوله نر تر لاندي هلاک سوه.

فَأَتَى اللَّهُ بُنْيَانَهُم مِّنَ الْقَوَاعِدِ فَخَرَّ عَلَيْهِمُ السَّقْفُ مِن فَوْقِهِمْ وَأَتَاهُمُ الْعَذَابُ مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٢٦﴾

نو ورغلی امر د خدای (ﷻ) (لان الاتيان على الله محال) لپاره د ابطال د حيلو ددوی، نو آبادي ددوی يې له بېخه وکښل او بام د اباذۍ پر دوی د لوړي خوا راولوېدی او دوی ته راغلی عذاب مهلک له داسي خوا څخه چي ددوی توقع نه وه فصارت تلک الحيل اسبابًا لاهلاکهم، د بغوي رح پر مذهب د آيت ترجمه داسي ده چي د مثال په توگه يو قوم وي چي آبادي لويه د ځانو د ساتنې لپاره جوړه کړي وي چي په دې آبادي کي موږ پر دښمنانو غالب سو، نو اخير د بنيان دېوال ضعيف سو او ونړېدی بام سربېره پر دوی را ايله سو او ټوله يې هلاک کړل، په اخير کي بغوي رح وايي فالکلام وارد على التمثيل او د مدارک او وهب بن منبه پر تقدير ترجمه داسي ده، په تحقيق مکر کړی ؤ هغه کسانو چي تر کفارو د مکې دمخه وه يعني نمرود و قومه چي مناره جوړه کړې وه، نو امر د خدای ﷻ يعني تند باد او بنيان د هغو چي مناره يې له بېخه څخه وکښل، نو د منارې بام يې يعني کښته حصه يې پر دوی راچپه کړل او دوی ټوله يې تر لاندي هلاک کړل او دوی ته هلاکت راغلی له داسي ځايه څخه چي ددوی هيڅ خيال نه ؤ.

ثُمَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يُخْزِيهِمْ

وروسته په ورځ د قيامت خدای ﷻ دوی ذليل گرځوي يعني عذاب د ذلت ورکوي ماسوی له هغه عذاب څخه چي په دنيا کي يې دوی ته ورکړی ؤ کريمه "ربنا انک من تدخل النار فقد اخزيته"

وَيَقُولُ أَيْنَ شُرَكَآءِىَ

او خدای (جل جلاله) ووایه په ژبه د ملکو لپاره د توبیخ (لا بالذات لإن کلام الله نعمةً وهم من اهل النقمة) چیرې دي زما شریکان.

سوال: څرنګه یې شریکان و ځان ته مضاف کړل؟

ځواب: استهزأبهم، او حکایت د قول ددوی یې وکړی چې دوی شرکاً د خدای بلله لزیادة التوبیخ لهم.

الَّذِينَ كُنتُمْ تُشَاقُّونَ فِيهِمْ ۚ

هغه بتان چې تاسي به په دنیا کې اختلاف کاوه د رسول صلی الله علیه وسلم او د مؤمنانو سره ددوی په معبودیت کې.

قَالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ

وه به وایي هغه کسان چې علم یې پر وحدانیت د خدای (جل جلاله) درلودی په دنیا کې چې انبیاً او ملائکه علیهم السلام او مؤمنان دي لپاره د سپکاوي د دغو کافرانو او لپاره د اظهار د خوشالۍ په حال ددوی او لپاره د شکر د نعمت د هدایت د خدای جل جلاله دوی ته په دنیا کې چې کفارو غوندي موږ خدای جل جلاله پر ضلالت ونه ګرځولو.

إِنَّ الْخِزْيَ الْيَوْمَ وَالسُّوءَ عَلَى الْكَافِرِينَ ﴿٢٧﴾

په تحقیق ذلت او سپکاوی ننه ورځ د قیامت او عذاب پر کافرانو دی.

الَّذِينَ تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ ظَالِمِي أَنفُسِهِمْ ۖ

هغه کافران چې دوی ته ورغلې ملکې یعني ملک الموت و اعوانه لپاره د قبض د روحانو ددوی "ظالمي انفسهم" منصوب علی الحال چې دوی ظلم کاوه پر خپلو ځانو یعني چې ځانونه یې و عذاب مخلد ته د خدای جل جلاله وړاندي کړل.

فَأَلْقَوُا السَّلَمَ مَا كُنَّا نَعْمَلُ مِن سُوءٍ ۚ

نو دوی منقاد سي حکم ته د خدای جل جلاله او داسي ووایي، موږ نه ؤ په دنیا کې

چي موږ دي عمل د بدو کړی وي يعني الکفر والمعاصي وعصيان الرسل، نو ملئکة الموت جواب ورکړی.

بَلَىٰٓ إِنَّ ٱللَّهَ عَلِيمُۢ بِمَا كُنتُمۡ تَعۡمَلُونَ ﴿٢٨﴾

"بلی" اثبات د نفي د کفر ددوی دی، په تحقيق خدای (ﷻ) ښه خبر دی (الصيغة للمبالغة) په هغه شي چي تاسي يې عمل کوئ من الکفر والمعاصي په دنيا کي.

فائده: کلمه د ما موصوله ده والعائد محذوف ای تعملونه او يا مصدريه ده ای بعملکم.

فَٱدۡخُلُوٓاْ أَبۡوَٰبَ جَهَنَّمَ خَٰلِدِينَ فِيهَاۖ فَلَبِئۡسَ مَثۡوَى ٱلۡمُتَكَبِّرِينَ ﴿٢٩﴾

نو داخل سئ و دروازو ته د جهنم (يعني طبقاتو ته د دوږخ يعني هر صنف دي خپلې طبقې ته ولاړ سي) چي همېشه به ياست په جهنم کي، پر هر آئينه بد دی حال د اقامت د متکبرانو يعني الکافرين چي په دنيا کي يې کبر کاوه او ايمان ته يې سر نه کښته کاوه، والمعنی بالفارسية: پس هر آئينه بد مقامی وبد آرام گاهيست متکبران را جهنم.

پوه سه: چي جهنم موئنث سماعي دی او "خالدين" حال مقدر دی ای مقدرين الخلود فيها لان الخلود لايکون وقت الدخول.

ښهانه فائده: شيخ علي سمرقندي رحمه الله عليه په خپل تفسير کي چي نوم يې بحر العلوم دی وايي چي تکبر درې قسمه دی (۱) تکبر دی پر خدای ﷻ چي تر خدای پاک ځان لوړ وبلي لکه فرعون، نمرود وغيرهما چي ځانونه يې ربکم الاعلی بلل، وهو اخبث انواع الکبر واقبحها او ددې تکبر منشأ الجهل بالله دی (۲) تکبر دی پر رسولانو د خدای ﷻ يعني زه متابعت څرنگه وکړم د بشر چي مثل د نورو خلگو دی او دا تکبر د مثل د تکبر علی الله دی په ورځ د قيامت في الخلود السرمدي (۳) تکبر علی العباد هغه دادی چي ځان لوړ وبلي تر نورو خلگو او نور خلگ حقير وبلي تر خپل ځان او نه د عالم او نه د واعظ نه د بل چا انقياد کوي، وهو ايضًا قبيح صاحبه جاهل کبير يساهل سخطًا عظيمًا د لوی غضب د خدای ﷻ لائق دی که توبه ونه کاږي، البته تر اولو دوو کم دی او خالد في النار نه دی.

وَقِيلَ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا مَاذَا أَنْزَلَ رَبُّكُمْ

او وويل سول يعني له طرفه څخه د هيئت د قبيلو د عربو و هغو كسانو ته چي ځانونه يې ساتلي وي له ضلال او اضلال څخه چي څه شی نازل کړی دی خدای ستاسي يعني د قرآن عظيم الشان په باره کي چي كفارو دمكې د هغه په باره كي بعض وافدين ته وويل كمامر اساطير الاولين.

قَالُوا خَيْرًا

مؤمنانو به ورته وويل چي نازل کړی دی خدای ﷻ زموږ خير الكلام يعني ما فيه صلاح الدين والدنيا والآخرة.

پوه سه: چي "خيراً" منصوب دی په فعل مقدر سره ای انزل خيراً وانما حذف الفعل للتنبيه على ان المؤمنين لم يتوقفوا في الجواب بل قالوا على الفور خيراً

لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا فِي هَٰذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةٌ

هغو كسانو لره د مؤمنانو چي ښه کړي عقائد او اعمال خپل يعني د شريعت غرأ سره برابر په دې دنيا کي، جار او مجرور يعني في هذه الدنيا متعلق دی په "احسنوا" پوري خصلة حسنة ومثوبة حسنة قال ابن عباس رضي الله عنهما هي تضعيف الاجر الى العشر.

درويش وايي: چي ابن عباس رضي الله عنهما ادنی درجه د تضعيف چي د عموم مسلمان لپاره ده ذكر کړه، كه نه د ځينو خواصو لپاره اوويا (۷۰) ضعفه ثواب سته، بلكې د بعضې خواصو لپاره اووه سوه (۷۰۰) ضعفه ثواب سته بل الى ماشاء الله تعالى، او ضحاک رح وايي هي النصر على الاعداء والفتح لقرى وبلاد الكفرة، او مجاهد رح الى هي الرزق الحسن، او مظهري رح وايي هي الحيوٰة الطيبة في الدنيا بحيث يرتضيه الخالق آه.

وَلَدَارُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ

يعني حيوٰة د دار الآخرة چي قيامت بهتر دی تر ژوند د دنيا يعني متقينو لره، ولي چي په هغه دار الآخرة کي به دوي ثمرات د عملو د دار الدنيا ومومي في كرامةٍ وجنةٍ ابد الآبدين ورضى الرحمن بلا خوف ولامصيبة ولامرض ولا

تكليف بعبادة من العبادات مثل الصوم والصلوة وغير ذالک.

وَلَنِعْمَ دَارُ الْمُتَّقِينَ ﴿٣٠﴾

او ډېر ښه دار د متقينو، حسن بصري رح وايي چي مراد له دار المتقين څخه دار الدنيا ده، ولي چي په دنيا کي دوی زاد الآخرة جمع کړي دي من العبادات الشاقة، لکن اکثره د مفسرينو وايي چي مراد له دار المتقين څخه دار الآخرة دی او مظهري رح وايي چي اضافت د دار و متقينو ته لپاره د جنس يعني نعم دار المتقين ای دار کانت الدنيا والآخرة.

جَنّٰتُ عَدْنٍ

جنتونه دي د اقامت.

الاعراب: جنات مرفوع دی خبر يې محذوف دی ای لهم جنت عدن او يا خبر د مبتدأ محذوفي دی ای هي جنت عدن او دار هم جنت عدن او يا مخصوص بالمدح دی د ولنعم.

يَدْخُلُونَهَا تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهٰرُ لَهُمْ فِيهَا مَا يَشَاءُونَ

دوی به داخليږي ودې جنتو ته چي جاري به وي لاندي تر ماڼيو ددوی څلور ويالې من ماء غير آسن، وعسل مصفى وخمر لافيها غول ولا هم عنها ينزعون، ولبن سائغ للشاربين، او دوی لره به وي هغه شی چي ددوی هوا او اشتها ورته کيږي.

فائده: "فيها" يې تر "مايشاؤن" دمخه کړی تنبيهًا على ان الانسان لايجد جميع ما يشتهيه الا في الجنة رزقنا الله بفضله وکرمه تلک النعمة العظمی في تلک الدار.

كَذٰلِكَ يَجْزِي اللّٰهُ الْمُتَّقِينَ ﴿٣١﴾

پر دغه ډول يعني لکه تاسي چي واورېدل په مخني آيت کي جزأ او ثواب ورکوي خدای ﷻ متقينو ته يعني چي ځانونه له شرک او ګنهو څخه وساتي.

درويش وايي: چي اوس خدای ﷻ بيرته احوال د متقينو بيانوي.

الَّذِينَ تَتَوَفَّىٰهُمُ الْمَلَٰٓئِكَةُ طَيِّبِينَ

هغه کسان دي متقین چي ملک الموت او اعوان د هغه د قبض روح لپاره وده ته راسي په داسي حال کي چي دوی پاک وي قال البغوي في تفسير "طيبين" مؤمنين طاهرين من الشرک، وقال مجاهد زاكية افعالهم و اقوالهم چي پاک وي افعال ددوی او اقوال ددوی یعني ممايخالف الشريعة الغرأ، او بعض مفسرين وايي وفاتهم تقع طيبة سهلة په سبب د زړي د ملکو دوی ته د جنت قال المولوي المعنوي جلال الدين الرومي قدس سره في بيان هؤلأ المبشرين بالجنة.

هم چنین باد اجل با عارفان ..... نرم وخوش همچون نسیم یوسفان[1]
بس رجال از نقل عالم شادمان ..... و ز بقایش شادمان این کودکان

يَقُولُونَ سَلَٰمٌ عَلَيْكُمُ ادْخُلُوا الْجَنَّةَ بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٣٢﴾

ملکې ورته وایي دوی ته سلام دی پر تاسي یا اخبار دی یا دعا، داخل سئ وجنت ته په سبب د هغه چي تاسي يې عمل کاوه په دنیا کي.

فائده: کلمه د "ما" يا موصوله ده فالعائد محذوف اى تعملونه، او يا مصدريه ده اى بعملکم في الدنيا، والمراد حين تبعثون في الآخرة ولي چي جنت تاسي لره اراسته دی بالسبب المذكور في الآية، او بعض مفسرين وايي چي سلام عليکم په وخت کي د وفات ورته وايي، او د قيامت په ورځ ورته وايي "ادخل الجنة الآية"

فائده: روح المعاني وايي سلام عليکم لا يلحقونکم بعده مکروه آه، او قرطبي رح وايي چي بيهقي د محمد بن کعب القرظي رح روايت کړی دی "اذا استدعيت نفس المؤمن" چي وغوښتل سي نفس د مسلمان یعني د روح د قبض وخت يې راسي جائه ملک الموت عليه السلام فقال السلام عليک يا ولي الله ان الله يقرء عليک السلام وبشره بالجنة انتهی.

پوښتنه: په دې آیت کي يې اعمال صالحه سبب د دخول د جنت ګرځولي دي،

(1) اشارة الى ماقال يعقوب عليه السلام اني لاجد ريح يوسف آه والجمع للسجع فافهم.

او په حديث صحيح کي چي روايت يې مسلم او بخاري کړی دی راغلي دي "لن يدخل احدکم الجنة بعمله الحديث" فتعارض هذه الآية والحديث المذکور.

ځواب: درويش وايي: چي محي الدين النووي رح په شرح کي د مسلم په يوه وړده بيان سره جواب ورکړی دی او سيد محمد آلوسي رح په روح المعاني کي په لنډه وجه ځواب ورکړی دی، دی وايي چي کلمه د بأ په آيت مبارک کي لپاره د سببيت عادي ده يعني عادت د خدای پاک په دې سره جاري دی چي مؤمنان متقين وه جنت ته داخلوي په محض فضل او کرم سره، او په حديث کي بأ لپاره د سبب حقيقي ده ولا يجب على الله شيئ" فلا منافات، ولي سبب عادي موجود دی کما في الآية، او سببيت حقيقي يعني الوجوب على الله معدوم دی کما في الحديث، او معتزله وايي خذلهم الله چي ثواب د مطيع او عقاب د عاصي پر خدای واجب دی، والتفصيل في کتب العقائد، نو دوی عمل په آيت کوي او حديث مذکور يې کان لم يکن شيئًا مذکوراً ګرځولی دی، او بعض مفسرين په اخصر وجه د سوال مذکور ځواب داسي ورکوي چي مراد په آيت کي دخول د منازلو او مراتبو او قصورو د جنت دی د هغو سبب اعمال المتقين دی، او مراد په حديث کي نفس دخول ذ جنت دی وذالک بمحض فضل الله وکرمه لادخل للعمل فيه.

درويش وايي: چي دا هم جواب معقول موافق د احاديثو شريفه وو سره دی والله جل جلاله اعلم بالصواب واليه المرجع والمآب وهذا في وسع الفقير غفرله.

هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّآ أَنْ تَأْتِيَهُمُ الْمَلٰٓئِكَةُ أَوْ يَأْتِيَ أَمْرُ رَبِّكَ ؕ

الاستفهام للانکار ای ما ينتظرون هؤلاء الکفار والذين مر ذکرهم في الآيات السابقة شيئًا، نو استثنا مفرغ ده، مګر ودوی ته چي راسي ددوی ملکې يعني ملک الموت واعوانه لپاره د قبض د روحانو ددوی، او يا راځي امر د خدای جل جلاله يعني ما امر به چي قيامت دی يا عذاب د استيصال دی في الدنيا.

كَذٰلِكَ فَعَلَ الَّذِيْنَ مِنْ قَبْلِهِمْ ؕ

"کذالک" يعني مثل ددغه فعل چي کفار موجودين يې کوي من الشرک وتکذيب الرسل" فعل کاوه هغه کافرانو چي تر دوی دمخه وه يعني هغو ته عذاب د

دنیا بالاستیصال ورسېدی یعني موجودینو ته به هم ورسېږي ... سعدي رحمه الله میگوید

پند گیر از مصائب دیگران .... تا نه گیرند دیگران زتو پند
نرود مرغ سوی دانه فراز .... چو دیگر مرغ بیند اندر بند

وَمَا ظَلَمَهُمُ اللَّهُ وَلَٰكِن كَانُوا أَنفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٣٣﴾

خدای جل جلاله ظلم نه دی کړی پر هغو بعذاب الاستیصال، لکن وه دوی چي پر خپلو ځانو یې ظلم کاوه په سبب د کفر او معاصیو چي هغه ورسول دوی عذاب استیصال ته.

فَأَصَابَهُمْ سَيِّئَاتُ مَا عَمِلُوا وَحَاقَ بِهِم مَّا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ ﴿٣٤﴾

نو ورسېدله دوی ته جزأ د سیئات عملو ددوی (یامضال محذوف دی وهو لفظ الجزأ او یا یې جزأ د سیئاتو په نامه د سیئاتو مسمی کړی د تسمیة المسبب باسم السبب مجاذاً مرسلاً) او احاطه وکړه پر دوی هغه شي چي دوی پسخند په واهه یعني العذاب چي رسولانو به دوی بېرول دوی به د پسخنده وویل لولا یعذبنا الله بما تقول یعني ولي خدای پاک نه په عذابوي موږ په قول زموږ چي موږ وایو چي بتان د خدای شریکان دي.

وَقَالَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا عَبَدْنَا مِن دُونِهِ مِن شَيْءٍ نَّحْنُ وَلَا آبَاؤُنَا

او وایي هغه کسان چي شرک کوي که چېري د خدای جل جلاله اراده وای موږ به عبادت نه کولای ماسوای له خدای جل جلاله څخه د هیڅ شي نه موږ او نه زموږ پلرو.

(پوه سه: چي راگرځول د "نحن" لپاره د تاکید د ضمیر "عبدنا" دی.

سوال: لپاره د تاکید د ضمیر متصل د عطف لپاره خو فصل هم کافي ؤ والفصل ههنا موجود بقوله من دونه من شیئ آه؟

ځواب: غرض ددوی مبالغه ده)

وَلَا حَرَّمْنَا مِن دُونِهِ مِن شَيْءٍ

او نه به حرام گڼلای بېله خدایه یعني بېله ارادي د خدای جل جلاله یو شی لکه

سائبه، بحیره، حام وغیرها کمامر تفسیر هذه الاشیاْ.

پوه سه: چي دا قول ددوی یا استهزاْ ده او یا یې غرض دادی چي ارسال الرسول ته حاجت نسته او نه و کتاب ته، په دې دلیل ان ماشاْ الله کان ومالم یشاْلم یکن" نو څه فائده ده د رسول او د کتاب را استولو ته، نو ددوی د کلام حاصل دادیٔ چي زموږ شرک یا تحریم د ناموږو حیواناتو قبیح نه دی او خدای په راضي دی، ولي که راضي نه وای، زموږ څخه به یې ددغو کارو مشیت نه کولای.

درویش وایي: چي ددوی جاهلانو په فاسد گمان مشیت د خدای ﷻ او رضی د خدای ﷻ سره لازم او ملزوم دي ولیس کذالک.

پوه سه: چي زموږ بعض جاهلان مسلمانان چي په یوه گناه اخته وي او یو عالم ودوی ته نصیحت کوي چي دا کار گناه ده مه یې کوئ، هم داغه دلیل د مشرکانو وایي، نو پر عالم ناصح لازمه ده چي په ښه فصیح ژبه دوی ته د مشیت د خدای ﷻ او د رضی د خدای فرق بیان کړي لان الفرق بینهما دقیق لایفهمه العوام بالسهولة مثلاً داسي دي ورته وایي چي د یو سړي زوی خپل پلار ته ووایي چي ماته یو لوی مبلغ نقود راکړه زه د شمالي کوریا مثلاً تجارت په کومه د پلار یې رضی نه وي یا په سبب ددې چي زوی مي بې تجربې دی د لوی کار وبار قابل نه دی او یا ددې سببه چي ځوان دی د کافرانو په مملکت کي به په زنی مثلاً یا شراب خوري مثلاً اخته سي، لکن زوی ورته ټینگ سي چي خامخا زه دغه تجارت کوم نو پلار نقود ورکړي او تجارت ته د کوریا مثلاً ولاړسي، نو دغه ورکړه د روپو په اراده د پلار ده، لکن په راضي نه دی، وهذا المثال ینبغي ان یکتب بمداد الذهب علی قراطیس الاذهان او ددې فرق لپاره نور ډېر مثالونه هم سته لو لامخافة الطول الموجب لملال خواطر المتعلمین لآتیت بها.

كَذَٰلِكَ فَعَلَ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ ۚ فَهَلْ عَلَى الرُّسُلِ إِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ ﴿٣٥﴾

پوه سه: چي فعل په دې آیت کي په معنی د قول دی لان لفظ الفعل عام،

والمعنى په مثل د قول د دغو مشركانو ويلي دي هغه كسانو چي تر دوى د مخه وه، نو نسته پر رسولانو (نو استفهام انكاري په معنى د نفي دى په دليل د استثنا) مگر نه تبليغ د اوامرو او نواهيو د خداى ﷻ په واضح او ښكاره ډول يعني پر رسولانو هدايت موصله نسته فانها بيد الله تعالى ومشيته بلكې د دوى په ذمه كي هدايت په معنى د ارائة الطريق دى وبس فافهم الفرق بين الهدايتين.

وَلَقَدْ بَعَثْنَا فِي كُلِّ أُمَّةٍ رَّسُولًا أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ وَاجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَ

اى والله په تحقيق مونږ استولى ؤ هر امت ته يو رسول چي تاسي (بحذف البا اى بان) به عبادت كوئ د خداى ﷻ يعني بالتوحيد من الشرك، او ځان به ساتئ له متابعت څخه د طاغوت يعني الطغيان والمراد منه الشيطان.

فَمِنْهُم مَّنْ هَدَى اللَّهُ وَمِنْهُم مَّنْ حَقَّتْ عَلَيْهِ الضَّلَالَةُ

نو بعض له هغو كسانو څخه چي رسول ور استول سوى ؤ هغه كسان وه هدايت ورته وكړى خداى ﷻ اى شأ هدايتهم او توفيق يې وركړى د ايمان په ارشاد او لارښوونه سره د رسول د هغه امت، او بعض له هغو كسانو څخه حق او ثابت پاته سوه پر دي گمراهي او كفر نو دوى ته توفيق نه وركړل سو د ايمان او اراده د خداى ﷻ د دوى د هدايت نه وه، يعني نو خداى پاک هغه ټوله هلاک كړل پر كفر او كورونه د هغو يې خالي پرېښوول، لكه د فرعونيانو كورونه د دوى په غرق سره خالي پاته سوه وبني اسرائيلو ته وهكذا نمرود وقومه.

فَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ ﴿٣٦﴾

نو تاسي سفر وكړئ يا معشر قريش په مځكه كي او بيا وگورئ يعني په نظر د عبرت چي څرنگه ؤ آخر كار د هغو كسانو چي تكذيب د رسولانو يې كړى ؤ يعني كورونه د عاديانو او د ثموديانو او د قوم لوط او اصحاب الايكة چي ستاسي د اسفارو په دوران كي دغه څو ځايونه په مخه درسي.

پند گير از مصائب ديگران .... تا نه گيرند ديگران ز تو پند
نرود مرغ سوى دانه فراز .... چو ديگر مرغ بيند اندر بند

پوه سه: چي په دې آيت کي اشاره ده ورد ته د هغه قول د مشرکانو چي مشيت الهي او رضى د خداى ﷻ سره لازم او ملزوم بولي کما في الآية السابقة وقال الذين اشرکوا الآية" په دې معنى که مشيت او رضاً سره لازم او ملزوم واى لکه دوى چي ويل، نو دا کفايه ولي په عذاب هلاک کول او دا هلاک بالاتفاق په مشيت د خداى ﷻ وه.

تنبيه: په وروستني آيت کي خداى پاک و عليه الصلوة والسلام دا بيان کوي چي دا کفار قريش حقت عليهم الضلالة دي، نو ته حرص پر هدايت د دوى مه کوه او مه يې پر ځان ډېروه او مه غمجن کېږه په ايمان نه راوړلو سره ددوى.

إِنْ تَحْرِصْ عَلٰى هُدٰىهُمْ فَإِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِىْ مَنْ يُّضِلُّ

که ته حرص وکړې پر هدايت د کفارو د قريشو.

درويش وايي: چي اصل جزاً محذوفه ده يعني لافائدة في حرصک و اغتمامک بعدم قبول قولک فان الله آه دا دليل دى د جزاً محذوفي.

ولي چي خداى ﷻ هدايت يې معنى د ايصال الى الحق نه کوي و هغه چاته چي خداى ﷻ گمراه کړي دي يعني په سبب د اختيار د هغه، الکفر والضلال على الهدى والايمان هکذا ينبغي ان يفهم هذا المقام ليحصل الخلاص من مذهب الجبرية فتدبر.

وَمَا لَهُمْ مِّنْ نّٰصِرِيْنَ ﴿۳۷﴾

او نسته دوى لره مرسته کونکى چي دوى له عذاب څخه د خداى ﷻ خلاص کړي، او يا مشيت الهي دي له دوى څخه رد کړي.

درويش وايي: چي صاحب د روح البيان يوه ډېره زيباً او په زړه پوري او د جبريه وو دندان شکنه ترجمه ددغه آيت "فان الله لايهدى من يضل" کړې ده حيث قال فاعلم ان الله لايخلق الهداية جبراً وقهراً فيمن يخلق فيه الضلالة بسوٴ اخيتاره، او دا ترجمه موافق ده د هغې ترجمې سره چي سابقًا فقير وکړه فافهم.

شان نزول: ابن جرير او ابن ابى حاتم له ابو العاليه رح څخه روايت کړى دى کما في روح البيان وتفسير المظهري، چي د يوه مسلمان پر يو مشرک پور

باندي ؤ مسلمان ورته راغلی او خپل پور يې غوښتی، نو مسلمان په دوران کي د خبرو ورته وويل چي زما دي قسم وي په هغه خدای ﷻ چي زه اميد ورته لرم د بعث بعد الموت آه، مشرک ورته وويل چي ستا خيال دی چي وروسته تر مرگ ته بعث کيږي؟ مسلمان ورته وويل هو! مشرک ډېر سخت قسم واخستی لايبعث الله من يموت فانزل الله ﷻ هذه الآية.

وَأَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ لَا يَبْعَثُ اللَّهُ مَن يَمُوتُ

پوه سه: چي دا آيت عطف دی پر هغه آيت "وقال الذين اشركوا آه" لپاره د اعلام په دې سره چي مشركين لکه د توحيد څخه چي منکر دي له بعث بعد الموت څخه هم منکر دي او دوی قسم اخلي په خدای ﷻ سره په سخت د قسمو سره ددوی چي نه ژوندي کوي خدای هغه کسان چي مړه سي يعني په قيامت، ثواب او عقاب هيڅ نسته، خدای ﷻ په ځواب کي ددوی وايي:

بَلَىٰ وَعْدًا عَلَيْهِ حَقًّا وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٨﴾

"بلی" يعني يبعث الله بعد الموت.

پوه سه: چي لفظ د "بلی" وروسته تر نفي اثبات د منفي دی کما تقرر في کتب النحاة "وعداً" مفعول مطلق دی د فعل محذوف ای وعد بذالک وعداً "عليه" ای ثابتاً عليه انجازه، ولي چي خلاف په وعده کي د خدای ﷻ محال دی کما ثبت في علم الکلام "حقاً" ای حق بصيغة المجهول حقاً، نو دا هم مفعول مطلق دی.

لِيُبَيِّنَ لَهُمُ الَّذِي يَخْتَلِفُونَ فِيهِ

("ليبين لهم" لام متعلق دی په يبعثون پوري چي "بلی" دلالت پر وکړی او ضمير د "هم" راجع دی "ومن يموت" ته په اعتبار د معنی که يې څه هم لفظ مفرد دی او دا ضمير شامل دی و مسلمانانو او کافرانو ته، ولي چي من يموت خو دواړي ډلې دي) هغه شی چي مسلمانان او کافران پکښي په اختلاف کي دي يعني البعث بعد الموت نو د "ليبين" معنی داده چي خدای ﷻ ښکاره کړي و مسلمانانو او کافرانو ته هغه اختلافي موضوع حتی چي دا واضح سي چي

مسلمانان حق په جانب دي.

وَلِيَعْلَمَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّهُمْ كَانُوا كَاذِبِينَ ﴿٣٩﴾

او چي معلومه سي و هغو كسانو ته چي كفر يې كاوه چي په تحقيق موږ درواغ ويونكي وو في ان لابعث بعد الموت، په دې ايت كي اشاره وحكمت الهي ته ده په بعث بعد الموت يعني چي فرق راسي د محق او مبطل او د حق او د باطل او ثواب و عقاب موعودان معرض ته د ظهور راسي.

إِنَّمَا قَوْلُنَا لِشَيْءٍ إِذَا أَرَدْنَاهُ أَنْ نَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ﴿٤٠﴾

نه دی قول زموږ مګر دادي چي يو شي ته زموږ اراده يعني د وجود وسي، موږ وايو هغه ته چي موجود سه، نو هغه موجود سي.

پوه سه: چي "قلنا" مبتدأ ده او خبر يې "ان نقول آه" دی او يكون په رفع سره په حذف د مبتدأ ای فهو يكون، او "شئ" عام دی كه له امورو څخه د دنيا او كه د آخرت وي.

سوال: له دې آيت څخه خو دا فهمېږي چي معدوم قبل الوجود هم شی دی لانه تعالى سماه قبل الوجود شيئًا؟

ځواب: "شئ" چي يې وباله په اعتبار د ماسيكون شيئًا عند تعلق ارادته تعالى بايجاده كما في قوله تعالى في سورة يوسف "اني اراني اعصر خمراً" اى عنبًا يكون خمراً باعتبار المآل، او يا شی دلته په معنى د موجود نه دی بلكې په معنى د مايمكن ان يعلم ويخبر عنه والشيئ بهذا المعنى يشمل للموجود والمعدوم بل المحال ايضًا لانه يصح ان يقال اجتماع النقيضين محال وتحقيق ذالک في كتاب سلم العلوم للمحقق البهاري رحمه الله وشرحه للمولوي حمد الله رحمه الله.

درويش وايي: چي شيخ ابراهيم الكوراني رحمه الله وايي چي اطلاق د "شئ" پر معدوم روا دی لكه پر موجود چي روا دی يعني پر دواړو يې حقيقةً اطلاق روا دی، په دې مسئله كي ده يوه رساله جليله تصنيف كړې ده چي نوم يې جلاً الفهوم پر ايبنی دی، ددې رسالې له تحقيق څخه دا معلومه سوه چي اطلاق د شي پر معدوم خاص په معتزله وو سره نه دی كما هو المشهور.

پوه سه: چي بخاري له ابو هريره ﷺ څخه روايت کړی دی چي رسول الله ﷺ وويل چي خدای ﷻ وفرمايل چي زما تکذيب کوي زما بنده (چي مراد څني مشرکان دي) او ده لره نه ؤ مناسب دا شی "وشتمني عبدي ولم يکن له ذالک" او ماته ښکنځل او بد نسبت کوي زما بنده او ده لره دانه وه مناسب.

درويش وايي: چي مراد له دې بنده څخه مشرکان دي چي ملائکه بنات الله بولي کريمه "الکم الذکر وله الانثی تلک اذاً قسمة ضيزي" او يهودان چي عزير ابن الله بولي او نصاری چي عيسی ابن الله بولي، فاما تکذيبه فقوله لن يعيدني کما بدؤني وليس اول الخلق باهون علي من اعادته هر چي تکذيب د بنده دی هغه دادی چي دی وايي ما بيرته خدای نسي ژوندی کولای لکه چي اول يې پيدا کړی يم او نه دی اول خلق اسانه پر ما تر اعاده بعد الموت، واما شتمه اياي فقوله اتخذ الله ولداً وانا الاحد الصمد الذي لم الد ولم اولد ولم يکن لي کفواً احد او ښکنځل د بنده ماته دا قول د بنده دی چي خدای ﷻ لره ولد سته کما يقول المشرکون الملايکة بنات الله واليهود عزير ابن الله والنصاری عيسی ابن الله او سره ددې چي زه يو يم، يعني شريک في الملک والعبادة نه لرم او صمد يعني بې نياز او بې احتياج يم و چاته، هغه رب يم چي له ما څخه څوک زېږېدلی نه دی او نه زه له چا څخه زېږېدلی يم او نه سته ما لره مثل او مقابل هيڅ څوک.

فائده: في تحقيق قوله تعالی کن فيکون" روح البيان وايي وهذا الکلام مجاز عن سرعة الايجاد وسهولته علی الله تعالی وتمثيل الغائب وهو تاثير قدرته تعالی في المراد بالشاهد وهو امر المطاع للمطيع في حصول المامور به من غير امتناع وتوقف ولا افتقار الی مزاولة العمل واستعمال آلة وليس هناک قول ولا مقول له ولا آمر ولا مأمور حتی يقال انه يلزم احد الامرين اما خطاب المعدوم (ان کان المخلوق معدوماً) او تحصيل الحاصل ان کان موجود او المعنی ان ايجاد کل مقدور علی الله تعالی بهذه السهولة فکيف يمتنع البعث بعد الموت الذي هو بعض المقدورات،، قال الشاعر:

انکه پيش از وجود جان بخشد .... هم تواند که بعد ازان بخشد
چون د ر آرد از عدم بوجود .... چی عجب باز اگر کند موجود

او مظهري رحمه الله دې ته نږدې تحقیق کړی دی یعني تمثیل ته نږدې خبري یې کړي دي، او روح المعاني وايي هذا تمثيل لسهولة تاتى المقدورات بعد تعلق مشيته تعالى وتصوير لسرعة حدوثها بما هو علم في ذالک من طاعة المأمور المطيع لامر الآمر المطاع انتهى.

درويش وايي: چي وروسته روح المعاني ډېري وږدې خبري کړي دي او فخر الاسلام او نور علمأ وايي چي حقيقةً کلام د "کن فيکون" مراد دی او محمول پر عادت د خدای جل جلاله دی آه، او روح المعاني دا قول د فخر الاسلام په قيل سره راوړی دی او تر سخت تنقيد لاندي يې نيولی دی ان شئت فارجع اليه.

وَالَّذِيْنَ هَاجَرُوْا فِى اللّٰهِ مِنْۢ بَعْدِ مَا ظُلِمُوْا

او هغه کسان چي هجرت يې کړی وي له مکې څخه و مدينې ته "في الله" يعني في سبيل الله ولوجه الله ولرضائه" وروسته تر دې د کفار مکې لخوا پر دوی ظلمونه کړل سوي وه، ابن عباس رضي الله عنهما وايي چي دا آيت په ابی جندل بن سهيل رضي الله عنه کي نازل سوی دی، او بغوي رحمه الله وايي چي دا آيت په بلال، صهيب، خباب بن الارت، عمار بن ياسر، عائش بن جبير او ابو جندل بن سهيل رضي الله عنهم يعني ددې ټولو مذکوره کسانو په باره کي نازل سوی دی چي مشرکانو د مکې دوی نيولي وه او قسم قسم سخت عذابونه يې ورکول، او ابن المنذر او ابن ابی حاتم او عبيد بن حميد رحمة الله عليهم په روايت د قتاده رحمه الله وايي چي دا آيت په باره کي د ټولو صحابه کرامو رضي الله عنهم چي په مکه کي وه نازل سوی دی چي د مکې د کفارو له خوا څخه د ظلمو له کبله دوی د خپل تاټوبي او کورونو څخه جبراً ووتل يعني حبشې ته مهاجر سوه، وروسته خدای پاک دوی ټوله په دار الهجرة المدينة المنورة کي سره جمع کړل، او انصار د مدينې رضي الله عنهم ددې مهاجرينو د اکل او شرب او مسکن ذمه وار خدای جل جلاله وګرځول، وفي الحديث الصحيح من فر بدينه من ارض الى ارض وان کان شبراً استوجب له الجنة الحديث"

ژباړه: که څوک فرار وکړي په سبب د دين خپل له يوې مځکي څخه بلې مځکي ته که څه هم يوه لوېشت وي، واجب يې کړی د ځان لپاره جنت.

لَنُبَوِّئَنَّهُمْ فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَلَأَجْرُ الْآخِرَةِ أَكْبَرُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ﴿٤١﴾

هر آئينه موږ به دوی نازل کړو يعني ځای به ورکړو حسنه يعني ښه ځای، چي مدينه منوره ده، او هر آئينه ثواب د آخرت پر هجرت ډېر بالا دی يعني هر هغه څه چي موږ دنيا دوی ته ورکوو، بغوي رح وايي چي عمر بن الخطاب رضي الله عنه چي خليفه سو او د مهاجرينو تنخواه به يې ورکول، نو داسي به يې ورته وويل "خذوا بارک الله فيه هذا ماوعدک الله في الدنيا" او هغه چي ذخيره گرځولي دي خدای جل جلاله تاسي لره هغه تر دې افضله ده، نو بيا دا آيت د دليل په ډول عمر رضي الله عنه تلاوت کړی.

پوه سه: چي ضمير د "لوکانوا" و کفارو ته د مکې راجع دی، يعني که کفار خبر وای چي خدای جل جلاله و مهاجرينو ته دواړه دار الدنيا والآخرة ورکوي نو به يې ظلم نه پر کولای او هجرت ته به يې نه مجبوره کولای، او يا ضمير و مهاجرينو ته راجع دی، يعني که مهاجرين خبر وای چي موږ ته ثواب د دارينو خدای جل جلاله راکوي، نو ډېر کوشش به يې کولای په هجرت کي او صبر به يې کولای پر جلا وطنۍ باندي "لان حب الوطن من الايمان"

الَّذِينَ صَبَرُوا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ﴿٤٢﴾

هغه کسان دي چي صبر يې کړی وي پر ازار د کفارو، دوی لره او پر جلا وطنۍ او خاص پر خدای جل جلاله يې توکل وي يعني تفويض د ټولو امورو و خدای جل جلاله ته کوي.

الاعراب: نحات په ورته ځايو کي وايي چي د "الذين" لفظ مرفوع على المدح دی په حذف د مبتدأ ای هم الذين، يا منصوب على المدح دی په حذف د فعل او فاعل ای اعني، لکن رفع او نصب دواړه محلي دي فافهم، وتفصيل ذالک في شرح العلامة الجامي على الكافية.

فائده: جلا وطني يو دومره لوی مصيبت دی چي حجاج بن يوسف هغه شخص ظالم سفاک چي دنياوال ټوله دده په ظلم اعظم خبر دي، وايي چي که د

مهاجر دا امید نه وای چي صبا به ولاړ سم، یا میاشت وروسته یا کال وروسته خپل وطن ته، نو ما خلګ نه وژل بلکې له وطنه مي مهاجر کول، ولي چي د وژلو درد یو ګړی دی او د هجرت درد او غم دائمي دی.

تجربه: زه په خپله سره د اهل وعیاله د روسانو د تسلط په سبب پر افغانستان له وطن محبوب افغانستان خصوصاً له قندهار څخه و همسایه وطن پاکستان ته مهاجر سوم، اوس اته ویشت (۲۸) کاله کېږي چي تر اوسه مي غم د افغانستان له زړه څخه نه دی وتلی سره ددې چي د مالي ژوندانه چاري مي په پاکستان کي په کسب او تجارت د زامنو ډېري پر مخ تللي دي حتی چي په قندهار کي مي د بل امامت کاوه او د مقتدیانو زکوٰة ته په انتظاروم، او هم دا اوس شکر دي وي خدای ﷻ لره چي دوه چته پوخ په سیخ او کانګرېټو سره ډېر زیبا جامع مسجد مي جوړ کړی دی په غالیو فرش، نه د چا زکوٰة ته اړیم او نه یې اخلم او زامن مي خپل د سپرتیا لپاره موټران لري، لکن ددې ټولو نعمتو سره سره مي محبت د افغانستان خصوصاً د قندهار له زړه څخه نه دی وتلی.

سوال: شوروي‌یان "روسان" خو د وخته له افغانستان څخه وتلي دي، نو ولي خپل وطن ته نه تلې؟

ځواب: تر هغه وروسته د حزبو د مشرانو تر منځ کشمکش او جنګ ؤ.

سوال: هغه خو بیا ختم سو او قدرت و مجاهدینو طالبانو ته نقل سو، نو ولي نه تلې؟

ځواب: چي موږ ځان سره ښوراوه لوی ښامار د دنیا یعني امریکا ځان جوړ کړی و قبضې ته د افغانستان، دا بیت واوره او له دې څخه یې قیاس کړه:

په سرینا کي د ډالرو باران اوري ...... پر افغان اولس د وینو څاڅکي اوري

هغه لږ وخت وروسته امریکایانو د طالبانو حکومت ړنګ کړی او د افغانستان حکومت یې په خپله قبضه کي واخستی، او برای نام یو رئیس جمهور تش په نامه یې مقرر کړی.

والله المستعان اللهم دمر الامریکین وزلزلهم زلزالاً شدیداً ومزقهم کل ممزق واخرجهم بقدرتک من بلاد افغانستان واعط زمام حکومة افغانستان بید رجل مؤمن قوي عدل لیجری قانون الاسلام في جمیع افغانستان.

پوه سه: چي د قريشو كفارو له نبوت ځخه د عليه الصلوة والسلام په دې سبب انكار كاوه دوی به ويل الله اعظم من ان يكون رسوله بشراً فهلا بعث الينا ملكًا فنزل هذه الآية.

وَمَآ أَرۡسَلۡنَا مِن قَبۡلِكَ إِلَّا رِجَالٗا

موږ نه دي استولي يعني په نبوت سره مگر نه رجال يعني دون الملائكة.

فائده: له دې آيت ځخه دا معلوه سوه چي نبوت په نرو پوري خاص دی ښځه نبي نسي كېدای ولي چي نبي به په اعلان او په محافلو كي كافرنو ته تبليغ كوي، او بناً د حال د ښځي پر ستر ده.

نُّوحِيٓ إِلَيۡهِمۡۖ فَسۡـَٔلُوٓاْ أَهۡلَ ٱلذِّكۡرِ إِن كُنتُمۡ لَا تَعۡلَمُونَ ﴿٤٣﴾

موږ وحي كوو پر ژبه د ملكو و دوی ته يعني كه تاسي په شك كي ياست چي خدای ﷻ نه دي را استولي الا الرجال دون الملائكة، نو تاسي پوښتنه وكړئ له اهل علم ځخه بالكتب السابقة من اليهود والنصارى، يعني چي موسى او عيسى او نور له انبياؤ عليهم السلام ځخه د بني اسرائيلو رجال وه او كه ملكې، وهكذا من قبلهم، ابراهيم و نوح الى آدم عليهم السلام ، اهل كتاب به تاسي ته اطمنان دركړي چي دا ټوله رجال وه، كه تاسي ياست چي علم نه لرئ.

فائده: له دې آيت ځخه دا معلومه سوه چي پر جاهلانو په مختلف فيه مسئلو كي واجب ده چي علماؤ ته به رجوع كوي، او دا هم معلومه سوه چي اخبار مفيد د علم دی كه چېري مخبر ثقه او معتمد عليه وي.

بِٱلۡبَيِّنَٰتِ وَٱلزُّبُرِۗ

دا متعلق دی بقوله "ارسلنا" والتقدير ما ارسلنا بالبينات اى المعجزات الظاهرات والزبر اى الكتب من الزبر وهو الكتابة الا رجالاً.

وَأَنزَلۡنَآ إِلَيۡكَ ٱلذِّكۡرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيۡهِمۡ وَلَعَلَّهُمۡ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٤٤﴾

او نازل كړی دی موږ وتاته يا محمد ذكر يعني القرآن، چونكه قرآن مبارك موعظة دی، نو ځكه يې ذكر بولي چي ته بيان كړې و خلگو ته هغه څه چي نازل

سوي دي و دوی تـه پـه واسطه د قـرآن مـن العقائـد والاحكـام مـن الحـرام والحـلال
والوعد والوعيد والشرائع الي غير ذالك، شايد دوی به فكر ووهي او لـه ژور نظر
څخه به كار واخلي، مطلب دادی چي بعض احكام د شرعي بېلـه بيانـه د شارع سړي
ته په فكر سليم هم ور معلومېږي، دمثال پـه تو گـه خدای ﷻ وايي "نسائكم حرث
لكم فأتوا حرثكم انی شئتم" يعني ستاسي مـايني د كښت ځای دی چي تخم د
نطفې پكښي وپاشئ حاصل د ولد به خدای ﷻ دركړي، لـه دې څخه دا معلومېږي
چي په لږ فكر سره چي مراد اتيان و مايني ته دی په فرج كي، ولي چي ددې لـه اتيان
څخه ولد زېږي نه پـه دبره كي، ولي چي لـه اتيـان څخه ولد نـه پيدا كېږي، بلكې
نطفه ضائع گرځي، وهكذا قال الله تعالى "المطلقات يتربصن بانفسهن ثلثـة قـروء"
طلاقي سوي ښځي به انتظار كوي يعني بل مېړه بـه كوي تر درې قـروء وروسته،
كه څه هم قروء مشترک دی په منځ كي د طهر او د حيض لكه چي سړی فكر ووهي
په دې به وپوهېږي چي په آيت كي مراد حيض دی، ولي چي طلاق سني مشروع پـه
طهر كي دی نو كه مراد په آيت كي طهر وای نـو پـه طهر كي سړی مـاينې تـه طلاق
وركړي، نو دغه طهر كه په عدت كي شمار سي، نو خو عده ددې دوه طهـره كامـل او
يو طهر ناقص سو، درې طهره كامل پوره نه سوه، او كه د طلاق طهر نسي حساب
نور درې طهـره كامـل غـواړي، نـو ددې عـده درې طهـره ده، او بعـض د طهـر طـلاق
سوه، يعني تر دې طهر څه بالا سوه مع ان لفظ ثلاث نص دی پـه درو كـي، يعني نـه
به بالا وي او نه كم، نو دا معلومه سوه چي له قروء څخه حيض مراد دی فتدبر.

اَفَاَمِنَ الَّذِيْنَ مَكَرُوا السَّيِّاٰتِ

آيا په امن كي دي يعني بېغمه دي هغه كسان چي مراد ځني كفار د مكې دي
چي دوی چمونـه كـوي مكـرات السيئات يعنـي بـد مكرونـه چـي هغـه كسـان د
قريشو وه چي په دار الندوة كي چي ددوی د قـومي مشـورې سرای ؤ چي د عليـه
الصلوة والسلام په باره كي يې په دې كي مشوره كول چي بعضو به ويـل قتـل بـه
يې كړو او بعضو به ويل چي بندي به يې كړو او بعضو ويل له وطنه بـه يې وشړو
وقد مر القصة بالتفصيل في هذا التفسير في موضعه.

أَنْ يَّخْسِفَ اللهُ بِهِمُ الْأَرْضَ أَوْ يَأْتِيَهُمُ الْعَذَابُ مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٤٥﴾

چي كښته به بوزي مځكه متلبس په دوی سره (يعني په مځكه به يې ننباسي لكه قارون چي يې خسف كړی يعني بېغمه بايد نسي) او يا دی عذاب نابېره پر دوی له داسي جهته څخه چي ددوی گمان نه كېدی لكه پر قوم لوط چي يې د ډبرو باران وكړی، او پر نورو كفارو يې قسم قسم عذاب مسلط كړی چي ددوی به گمان نه ؤ.

أَوْ يَأْخُذَهُمْ فِي تَقَلُّبِهِمْ فَمَا هُمْ بِمُعْجِزِينَ ﴿٤٦﴾

او يا دوی ونسي په عذاب سره په گرځېدو راگرځېدو سره يعني په سفروكي ددوی نو دوی نه سي عاجزه كولای خدای ﷻ له دغو عذابو څخه.

أَوْ يَأْخُذَهُمْ عَلَىٰ تَخَوُّفٍ

في القاموس تخوف الشيئ تنقصه ومنه قوله تعالى او يأخذهم على تخوف انتهى، نو معنى دلته داده چي دوی ته به خدای ﷻ كم والى وركوي په انفس او اموالو كي شيئًا بعد شئ حتى يهلكوا جميعًا ولا يهلكوهم في حالة واحدة، نو مراد د "اويأتيهم العذاب الآية" عذاب د استيصال دی مرةً واحدةً.

فائده: دا درې حاله چي خدای پاک ذكر كړه مقصود پكښې دادی چي خدای قادر دی پر هر هلاک ددوی من الانواع الثلثة لا الحصر في هذه الثلثة.

فَإِنَّ رَبَّكُمْ لَرَءُوفٌ رَّحِيمٌ ﴿٤٧﴾

په تحقيق خدای ستاسي بخښونكی او مهربان دی چي تلوار په عقوبت كي ستاسي نه كوي مع استحقاقكم لها فهذا من الله امهال لا اهمال.

درويش وايي: چي بايد مؤمن په توالي د نعمتو د خدای ﷻ سره د معصيت ذده غره نسي لان الله كما هو غفور رحيم كذالک هو عزوجل قهار منتقم فينبغي له ان يرعى الادب ظاهراً وباطنًا مع الرب العزيز الجبار .... بيت:

از خدا خواهيم توفيق ادب .... بى ادب محروم ماند از فضل رب

روايت دی چي رويم رح و ابن الخفيف رح ته وويل "اجعل عملک ملحًا وادبک دقيقًا .... بيت:

بی ادب تنها نه خودرا داشت بد .... بلکه آتش درهمه آفاق زد

أَوَلَمْ يَرَوْا

پوه سه: چي جمهور د قراؤ دا کلمه په یا د غیبت وايي، نو ضمیر راجع دی و "الذين مكروا السيئات" ته، نو دا قرائت موافق دی له دمخه آیتو سره چي ټول په یا د غیبت وه، او کسائي يې په تأ د خطاب وايي چي خطاب هم هغو کسانو ته دی، نو په دې آیت کي علی قرائت الکسائي التفات دی له غیبت څخه و خطاب ته او استفهام لپاره د انکار دی، او نفي د نفي اثبات دی یعني قدرؤا ذالک.

إِلَىٰ مَا خَلَقَ اللَّهُ مِن شَيْءٍ

و هغه ته چي خدای (جل جلاله) پیدا کړي یو شی د اشیأ که څه هم حقیر صغیر وي، نو مراد دادی چي ولي دوی وکمال قدرت ته د خدای نه گوري چي ایمان راوړي، او له عذابه د خدای نه بېربېږي چي هنوز پر شرک ډاډه دي.. سعدي رح:

برگ درختان در نظر هوشیار ..... هر ورقی دفتریست معرفت کردگار

يَتَفَيَّأُ ظِلَالُهُ عَنِ الْيَمِينِ وَالشَّمَائِلِ

چي میل کوي په ارتفاع د شمس او په انحدار د شمس، سایې د دغو کسانو و راسته او چپه خواته ددوی.

پوه سه: چي مراد له دغو شیانو څخه هغه اجسام مراد دي چي سایې لري.

فائده: مراد خو جانبین د هغه ذي الظل دي لکن اطلاق د یمین او شمال پر کول استعاره ده له یمین او له شمال څخه د انسان.

فائده: یمین يې مفرد راوړی او شمال يې جمع کړی، الاول نظراً الی لفظ ما، والثاني نظر الی معناه لکه مفرد راوړل د ضمیر د ظلاله او جمع کول ددې لفظ یعني شمائل.

سُجَّدًا لِّلَّهِ وَهُمْ دَاخِرُونَ ﴿٤٨﴾

خضوع کونکي و خدای جل جلاله ته، مظهري رح وایي چي مراد له سجود څخه انقیاد دی د امر د خدای جل جلاله یا طبعاً کما یقال سجدت النخلة یعني مالت بسبب

كثرة الحمل يعني ميوه او اختياراً كما يقال سجد البعير چي دی به چوک سو په اختيار سره لپاره د سپرتيا.

پوه سه: چي "سجداً لله" او "وهم داخرون" دواړه حال دي له ضمير څخه د "ظلاله" والمعنى او دوى يعني اصحاب الظلال داخرون او مذلل دي د امر د خدای ﷻ.

سوال: ضمير د "ظلاله" خو مضاف اليه دی او حال على ماتقرر في النحو مايبين هيئة الفاعل، او المفعول به؟

ځواب: روح المعاني وايي لان المضاف اليه كالجزء من المضاف او مضاف چي "ظلال" دی فاعل دی د "يتفيؤا".

پوښتنه: ضمير د هم او صيغه د داخرون خو په ذوى العقول پوري خاصه وه، نو د اصحاب الظلال چي درختي او ډبري او غرونه دي څرنګه اطلاق پر صحيح دی؟

ځواب: روح المعاني وايي يا دا اطلاق استعارةً دی او يا له دې سببه چي په اصحاب الظلال كي خو ذوى العقول يعني انسانان هم داخل دي، نو په ضمير او صيغه كي يې تغليب ذوى العقول ته وركړى، او روح البيان هم ورته ځواب ذكر كړی دی، او مظهري رحمة الله عليه هم اجمالي اشار ودغه ځواب ته كړې ده.

درويش وايي: چي دا تحقيق ما خاص د طالبانو او د بعضو ملايانو لپاره وكړی، عوامو لره په دې تحقيق كي هيڅ فائده نسته لكن چونكه د فقير تفسير يوازي د عوامو لپاره نه دی بلكې د عوامو او خواصو لپاره دی، نو له دې سببه بعضي مطالب په خواصو پوري مربوط دي ماپكښي راوړي دي، البته د تفسير ژبه پښتو ده، نو هيڅ څوک دي ګله نه كوي.

وَلِلّٰهِ يَسْجُدُ مَا فِى السَّمٰوٰتِ وَمَا فِى الْاَرْضِ مِنْ دَآبَّةٍ

او خدای ﷻ لره خاص دي منقاد او مذلل نه د غير د خدای ﷻ لا انفراداً ولا اشتراكاً، ويدل على الحصر والخصوص تقديم الجار والمجرور على عامله.

فائده: كلمه د "ما" عامه ده ذوى العقول او غير ذوى العقول لره كما حققه الجامي رح في شرح الكافيه، او پر تقدير ددې چي كلمه د ما خاص په غير ذوى

العقول پوري سي كما هو المشهور، نو بيا يې تغليب غير ذوى العقول ته په اعتبار د كثرت د افرادو پر ذوى العقول وركړى دى، يعني هغه شيان چي په اسمانو كي دي او هغه چي په مځكه كي دي.

فائده: مراد له مافي السموات څخه ټوله علويات دي چي لمر، سپوږمى، ستوري او ملكو ته شامل دي، او له مافي الارض څخه ټوله سفليات نه دي مراد بلكې من دابة بيان د مافي الارض والدبيب الحركة على الارض، ويدل عليه قوله تعالى "والله خلق كل دابة من ماء" لان ما في السماء كالملائكة لايكون خلقهم بالتولد وليس لهم دبيب بل لهم اجنحة يطيرون فيها.

وَالْمَلَٰٓئِكَةُ وَهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ ﴿٤٩﴾

او ملائكه كبر له عبادت او له انقياد څخه د خداى نه كوي، "والملائكة" عطف دى پر ما في السموات، او تخصيص بعد التعميم دى لان ما في السموات شامل للملائكة كمامر، وجه د تخصيص يې شرف د ملكو دى لكه عطف د جبرئيل پر ملكو په بل آيت كي.

يَخَافُونَ رَبَّهُم مِّن فَوْقِهِمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ ﴿٥٠﴾ ع السجدة

پوه سه: چي دا جمله حال دى له ضمير مستكن څخه د "لايستكبرون" او دوى ډېرېږي له خداى ﷻ څخه د لوړي خوا يعني چي پر موږ عذاب نازل نه كړي د لوړي خوا، او يا معنى داده چي دوى ډېرېږي له خداى ﷻ څخه په داسي حال كي چي خداى ﷻ فوق دى يعني په قهر او غلبه سره پر دوى، كريمه "وهو القاهر فوق عباده، او دوى هغه كار كوي چي د خداى ﷻ له خوا څخه په امر كړل كېږي.

پوه سه: چي كلمه د ما موصوله ده او عائد يې محذوف دى اى مايؤمرون به.

فائده: مراد د مايأمرون طاعت د خداى ﷻ دى، او هغه كار چي د حال سره ددوى لائق وي.

درويش وايي: چي په مناسبت ددې مقام دا بيتونه لپاره د بخښنې د گنهو او بلكې د هر حاجت لپاره من حاجات الدنيا والآخرة او لپاره د اظهار د عجز او د

نفي الکبر والاستکبار ډېر مجرب دی په شپه کي سره له طهارته دري دري واره وايي تر هغو چي مطلب يې حاصلېږي، او که يې هره شپه يو يو وار وايي ډېر به ښه وي، ابيات دادي:

يا من يری مافي الضمير ويسمع .... انت المعد لکل ما يتوقع
يا من يرجی للشدائد کلها .... يا من اليه المشتکی والمفزع
يامن خزائن رزقه في قول کن .... امنن فان الخير عندک اجمع
مالی سوی قرعی لبابک حيلة .... فلين رددت فای باب اقرع
مالی سوی فقری اليک وسيلة .... فبالافتقار اليک فقری ادفع
ومن ذا الذي ادعوا واهتف باسمه .... ان کان فضلک عن فقيرک يمنع
حاشا لجودک ان تقنط عاصيًا .... الفضل اجزل والمواهب اوسع
ثم الصلوة علی النبي وآله .... خير الانام ومن به يتشفع
لبست ثوب الرجاأوالناس قدر قدوا .... وبت اشکو الی مولای ماجد
وقلت يا املی في کل نائبة .... ويا من عليه لکشف الضراعتمد
وقد مددت يدی مفتقرًا .... اليک يا خير من مدت اليه يد
اشکوا اليک امورًا انت تعلمها .... مالي علی حملها صبر ولاجلد

پای ته ورسېدل ابيات د شيخ المشائخ حضرت ميان فقير الله قدس سره.

درویش وايي: چي هر مطلب چي د سړي وي هغه دي په زړه کي تر تمام د وينا دا ابيات وايي يعني غوښتنه دي کوي.

وَقَالَ اللّٰهُ لَا تَتَّخِذُوٓا اِلٰهَيۡنِ اثۡنَيۡنِ ۚ

او ويلي دي خدای ﷻ چي تاسي مه اخلئ يعني عقيده او عبادت مه کوئ د خدايانو دوو.

پوښتنه: "الهين" خو تثنيه ده پر دوه واري دلالت کوي نو په ذکر کي اثنين څه فائده ده؟

ځواب: لپاره د دلالت پر دې چي مقصود په نهي سره د "اثنين" دی نه نفس معبوديت، ولي چي معبوديت د خدای ﷻ پر ځای دی او لازم دی.

فائده: که څه هم کفارو د مکې درې سوه شپېته (۳۶۰) خدایان درلودل، نو اقل د مراتبو د عدد چې دوه دي منهي عنه دی نو بالا تر هغه په طریق اولی ممنوع دی کما لایخفی.

إِنَّمَا هُوَ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ

معبود بالحق یو دی.

پوه سه: چې په دې آیت کې که څه هم "اله" پر وحدت دلالت کاوه لکن د وحدت قید یې ددې لپاره ذکر کړی چې مقصود بالاثبات وحدت دی دون الالوهیة لان المشرکین لاینکرون الوهیة تعالی بل یشرکون في معبودیته الاصنام.

فَإِيَّايَ فَارْهَبُونِ ﴿۵۱﴾

نو خاص له ما څخه وېرېږئ په دې آیت التفات دی له غیبت څخه و خطاب ته.

پوه سه: چې ایراد د فا لپاره د جزا ده یعني ان ترهبون شیئًا فارهبوني وتقدیم المفعول علی شریطة التفسیر للمبالغة او کسره د نون لپاره د دلالت پر ما محذوفه دی لکه یعقوب رح په اثبات د یا وایي فارهبوني ففي الآیة مبالغة في الدعوة الی التوحید کما لایخفی فافهم.

وَلَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ

او خدای ﷻ لره دي خاص هغه شیان چې په اسمانو کې دي من الملائکة والشمس والقمر والنجوم وغیرها مما لایعلمه الا الله تعالی او هغه شیان چې په مځکه کې دي من الحیوانات والنباتات والمعدنیات وغیرها از روی خلق فلا یمکن خلق شيئ من غیره تعالی خلافًا للمعتزلة، دوی وایي چې خالق د افعالو د بندګانو بندګان دي، اهل سنت وایي چې خالق د افعالو د بندګانو خدای ﷻ دی بنده صرف کاسب دی والفرق بین الخق والکسب دقیق مذکور في کتب علم العقائد والکلام وملکًا فلا یتصور الظلم في حقه تعالی لان الظلم هو التصرف في ملک غیره بغیر اذنه او مخلوق نه دی دا تصرف په شي د اشیاؤ بېله اجازې د خدای ﷻ.

ما

وَلَهُ الدِّيْنُ وَاصِبًا

او خدای ﷻ لره دی دین او اخلاص دائمًا ثابتًا او دا طاعت له بنده څخه نه ساقطیږي په هیڅ حال کي لانه هو الله وحده، نو بنده لره په کار ده چي له خدای ﷻ څخه دي بېرېږي او عبادت دي د خدای ﷻ کوي په ټولو احوالو کي که غني وي که فقیر او اقتدا ؑ په ملائکه پسي کوي چي خدای پاک ددوی په شان کي وایي "لایعصون الله ما امرهم ویفعلون ما یوٴمرون" او په مقابل کي د طاعت د خدای دي د بل چا طاعت ته دي سر نه کښته کوي، قال رسول الله ﷺ لاطاعة لمخلوق في معصية الخالق، او دا صحیح حدیث دی چي په مختلفو روایاتو او متقاربو الفاظو د علیه الصلوة والسلام څخه مروي دی.

پوه سه: چي بعض مفسرین ددې آیت وله الدین واصبًا تفسیر داسي کړی دی چي دین په معنی د جزا دی پر اعمال د بندګانو دائمًا لاینقطع ثوابه لمن آمن ولاینقطع عذابه لمن کفر وقیل غیر ذالک والله اعلم بمراده في کتابه.

اَفَغَيْرَ اللّٰهِ تَتَّقُوْنَ ﴿٥٢﴾

آیا له غیر څخه د خدای ﷻ تاسي بېرېږئ والاستفهام للانکار یعني له ماسوی څخه د خدای ﷻ تاسي خوف مه کوئ اذ لاضار سواه کما لانافع غیره تعالی.

وَمَا بِكُمْ مِّنْ نِّعْمَةٍ فَمِنَ اللّٰهِ

کلمه د ما شرطیه ده یا موصوله د متضمن معنی لره د شرط ده او فمن الله جزا ده، والمعنی هر نعمت چي په تاسي پوري ملحق او متصل وي هغه له جانب څخه د خدای ﷻ دی فیجب علیکم شکره تعالی "کریمه "لئن شکرتم لازیدنکم او مراد په نعمت سره عام دی من الصحة والعافیة في اعضاٴ البدن والرزق والغنی والاولاد والمتاع، کریمه "وان تعدوا نعمة الله لاتحصوها.

پوښتنه: په قاعده د نحاتو خو جزا تر شرط وروسته وي نحو ان جائک زید فاکرمه یعني امر بالاکرام خو تر مجئ د زید وروسته دی وهھنا لیس کک، ولي چي استقرار د نعمت خو تر من الله وروسته دی، واجاب عنه الآلوسي في روح المعاني

والبروسوي في روح البيان والمظهري في تفسيره بان معنى الشرط والجزا باعتبار الاخبار دون الحصول فان استقرار النعمة بهم يكون سببًا للاخبار بانه من الله لاغيره لاحصولها منه تعالى فانه مقدم على الاستقرار فتدبر غاية التدبر فانه دقيق.

ثُمَّ إِذَا مَسَّكُمُ الضُّرُّ فَإِلَيْهِ تَجْـَٔرُونَ ﴿۵۳﴾

وروسته چي تاسي ته ورسيږي يو ضرر في المال من فقر او يا په بدن کي لکه ناجوړي او يا جدب او قحط درباندي راسي نو خاص الخاص و خدای ﷻ ته تاسي تضرع او زاری کوئ لا الى غيره لکه ستاسي بتان.

پوه سه: چي جوار پورته کول د اواز دی او استغاثه په دفعه کي د ضر واقع بکم.

ثُمَّ إِذَا كَشَفَ الضُّرَّ عَنكُمْ إِذَا فَرِيقٌ مِّنكُم بِرَبِّهِمْ يُشْرِكُونَ ﴿۵۴﴾

بيا چي خدای ﷻ ستاسي د عجز او زاريو په سبب ضر واقع پورته کړي له تاسي څخه، نو ناڅاپه يوه ډله له تاسي څخه په رب کي ددوی شريک بولي د خدای سره يعني خپل بتان په عبادت کي.

پوه سه: که خطاب عام وي نو کلمه د من تبعيضي ده، ولي مؤمنانو خو داغسي نه وي، او که خطاب خاص په کافرانو پوري سي کما هو الظاهر من السياق، نو کلمه لپاره د بيان ده، والمعنى ففريق وهم انتم ايها الكفار.

لِيَكْفُرُوا بِمَا آتَيْنَاهُمْ ۚ فَتَمَتَّعُوا ۖ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ ﴿۵۵﴾

تاچي دوی کفر وکړي په هغو نعمتو چي موږ دوی ته ورکړي خصوصًا نعمت د كشف الضر عنهم بتضرعهم، نو لام لپاره د عاقبت دی او امر د "تمتعوا" لپاره د تهديد دی، ژر دی چي تاسي به پوه سئ په اغلظ عذاب اليم د خدای ﷻ ولي تاسي نعمتونه زما وغير ته چي ستاسي اصنام دي منسوب کړه او عبادت د غير الله ته مو دوام ورکړی.

تنبيه: پوه سه! چي په حديث صحيح کي راغلي دي قال عليه الصلوة والسلام ما عبد اله ابغض على الله من الهوى ثم قال عليه السلام انما هو اله واحد، وهذا الحديث کانه تفسير لقوله تعالى "افرئيت من اتخذ الهه هواه" د هوی تفسير ما

بميل اليه الطبع وتهواه النفس للاشتها من غير دليل شرعي من الآية والحديث واجتهاد مجتهد كشرب الخمر والزنى وغير ذالک من المنهيات.

وَيَجْعَلُونَ لِمَا لَا يَعْلَمُونَ

او گرځوي مشرکين د هغه شي لپاره چي هغه هيڅ علم نه لري بلکې جمادات دي چي مراد ځني بتان دي، نو ضمير د جمع په "لايعلمون" کي راجع دی و "وما" کلمه ته که څه هم مفرد دی لفظاً لکن جمع ده معنًى، ولي چي بتان خوډېر دي، او بعض مفسرين وايي چي د "يجعلون" او د "يعلمون" ضمير دواړه راجع دی و مشرکينو ته او له "ما" څخه مراد بتان دي، او کلمه د "ما" موصوله ده عائد يې محذوف دی، والتقدير لما لايعلمونها، يعني مشرکان پر دې علم نه لري چي دغه بتان الهه دي او مستحق د عبادت دي او ضار او نافع دي بلکې جهلاً وتقليداً لآبائهم وايي چي دغه اصنام الهه دي تضر وتنفع وتشفع.

نَصِيبًا مِّمَّا رَزَقْنٰهُمْ

يوه برخه له هغه مال څخه چي موږ په رزق ورکړي دي.

پوه سه: چي "نصيباً" مفعول به د "يجعلون" دی، دوی په حرث او انعام کي داسي ويله، کريمه "فقالوا هذا لله بزعمهم وهذا لشركائنا.

تَاللّٰهِ لَتُسْـَٔلُنَّ عَمَّا كُنْتُمْ تَفْتَرُوْنَ ﴿۵۶﴾

قسم په خدای دی چي هر آئينه به ستاسي څخه سوال کېږي يعني په ورځ د قيامت د هغه شي چي تاسي پر خدای ﷻ دروغ ويله يعني ان الاصنام شركائه تعالى هذا وعيد شديد لهم، وفي الآية التفات من الغيبة الى الخطاب وهو من محسنات العربية كما في كتب المعاني والبيان والبديع.

وَيَجْعَلُوْنَ لِلّٰهِ الْبَنٰتِ سُبْحٰنَهٗ ۙ

او دوی گرځوي يعني حکم کوي په ثبوت د لوڼو خدای ﷻ لره چي خزاعة او کنانه دوه قوه وه چي دوی په ويل چي ملائکه بنات الله دي او امهاتهم بنات سروات الجن "سبحٰنه" خدای ﷻ پاک دی له نفس ولد څخه که زوی وي او که لور.

پوه سه: چي کېدای سي چي "سبحٰنه" دي لپاره د تعجب وي لقولهم هذا لان العرب يستعملون هذا اللفظ للتعجب ايضًا.

وَلَهُمْ مَّا يَشْتَهُوْنَ ﴿٥٧﴾

او دوی لره هغه اولاد دي چي ددوی خوښه وي يعني البنين، زامن.

پوه سه: چي کلمه د "ما" مرفوع محلاً ده او لهم يې خبر مقدم دی.

وَاِذَا بُشِّرَ اَحَدُهُمْ بِالْاُنْثٰى ظَلَّ وَجْهُهٗ مُسْوَدًّا وَّهُوَ كَظِيْمٌ ﴿٥٨﴾

او چي زېری وکړل سي و يوه ته ددوی په ولادت د لور، وګرځي مخ دده تور له ورځ، ولي په ورځ کي خلګ پېغور ورکوي چي فلانيه لور دي زو کړې ده، او بل دا چي ورځ د غم او خوشالی وخت دی په سبب د اختلاط د خلګو سره او شپه زمانه د خوب او غفلت ده "مسوداً" تور له حياً څخه د خلګو.

پوه سه: چي اسواد الوجه کنايه ده له ډېره غمه څخه که څه هم ظاهراً تور نه وي "وهو کظيم" او دی د غم او غصې ډک وي که يې څه هم اظهار نه کوي، په شرعه کي چي د فقهي يو کتاب دی وايي چي مؤمن لره په کار ده چي په لور دي ډېره خوشالي ښکاره کوي مخالفةً لاهل الجاهلية.

درويش وايي: چي په اوسنی زمانه کي دا مشکله ده الا لخواص اهل الله.

حکايت: خليفة المسلمين هارون الرشيد يوه شپه خوب ليدلی ؤ چي مخ يې تک تور وي، سهار چي راويښ سو له ډېره غمه مغموم او فکرجن ؤ، نو ملايان يې راوغوښتل چي ددې خوب څه تعبير دی ملايان هم فکرجن سوه لکن د خليفه د زړه د ارام لپاره بعضو ورته وويل چي دا خوب يو ګډوډ خوب دی بعضو ورته وويل چي دا خوب د شيطان له خوا څخه دی چي صرف مطلب يې دادی چي تا په غم کي واچوي، بعضو ورته وويل چي ښه خلګ چي داسي خوب ويني ترجمه يې بالعکس ده، لکن د هارون الرشيد زړه اطمنان نه کاوه، ولي چي په دې پوه سو چي دا مراعاتي تعبيرونه دي، او رئيس المفسرين و المعبرين في عصره يعني علامه ابن سرين رح يې طلب کړی علمأ دلته ناست وه، ابن سيرين رح ته يې خوب ووايه، نو

هغه ورته وويل چي دا هيڅ مشکل خوب نه دی، تاته به خدای ﷻ لور درکړي، د مجلس علماؤ ورته وويل چي دا تعبير تا له څه درکه وکړی؟ ابن سيرينؒ ورته وويل چي د هغه آيت له درکه "واذا بشر احدهم بالانثی ظل وجهه سوداً وهو کظيم" دی په داغه بحث کي اخته ؤ چي له حرم سرايه د هارون الرشيد قاصد راغلی چي زيری مي درباندي لور دي پيدا سوه، د هارون الرشيد تېوله غم او غصه دفعه سوه، او حاضرين علمأ د ابن سيرينؒ پر تعبير احسنت احسنت باران وکړی، او هارون شل زره طلاوي ابن سيرينؒ ته په طور د انعام ورکړې انتهی.

يَتَوَارٰى مِنَ الْقَوْمِ مِنْ سُوْٓءِ مَا بُشِّرَ بِهٖ ۭ اَيُمْسِكُهٗ عَلٰى هُوْنٍ

دا د لور خاوند ځان پټ ساتي له خپل قوم څخه د حيأ او د پېغور له کبله، له سببه د بدوالي د هغه شي چي ده ته زيری په وکړل سو يعني لور، په دې کي متردد وي چي ژوندۍ يې پرېږدم د اهانت او سپکاوي پر حال.

پوه سه: چي ضمير د "يمسکه" راجع دی و "ما" ته باعتبار اللفظ لانه مذکر دون المعنی لانه انثی، بغويؒ وايي چي قوم د مضر، کنانه او خزاعه دا عادت درلودی چي لوڼې به يې ژوندۍ په خاورو کي ښخولې چي دې ته په عربي وأد البنات وايي، يعني زنده درگور کردن "خوفاً من الفقر عليهن، او له جهت څخه د غير کفو په دوی کي او که سړی د دغو عربو چي لور به يې وزېږېدل او ده به اراده وکړه چي ژوندۍ به يې پرېږدم، نو يو قميص د وړيو يا د وجغونو چي لږ به لو سوه نو به يې پسونه په څړول په صحرا کي، وذالک معنی قوله تعالی "ايمسکه عن هون" ای حالت الزلة.

اَمْ يَدُسُّهٗ فِى التُّرَابِ ۭ

که يې پټه کړي ژوندۍ په خاورو کي، نو اراده د قتل به يې وه، نو چي لور به يې د شپږو کالو سوه، نو مور ته به يې وويل چي په لور دي ښه کالي واغونده او سترگې يې ورتوري کړه چي د عزيزانو کور ته يې بيايم، او پلار به دمخه لا د ځاه غوندي ځای جوړ کړی ؤ په صحرا کي، لور چي به يې هغه ځاه ته وروړ رسول پلار به يې ورته

وویل چي ته په دې ځاه کي وګوره، هغې چي به ورته وکتل ده به پسي ورپوري وهل، ځاه ته چي به ور ولوېدل خاوري به يې پسي ورواچولې پټه به يې کړل.

درويش وايي: چي عجيب زړونه وه ددغو جاهليت والاوو چي تر زړو د حيواناتو بد تره وه، هيڅ حيوان د خپل اولاد سره ورته کار نه کوي.

فائده: دا د عليه الصلوة والسلام معجزه ده او د قرآن عزيز برکت دی چي داسي جاهل قوم يې مهذب کړی دی چي په نړۍ کي د عربو مثل اوس نه ليدل کيږي.

أَلَا سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ ﴿٥٩﴾

آګاه اوسه چي بد دی هغه شی چي کفار د جاهليت په ښه سره حکم کاوه، يعني چي خدای ﷻ چي متعال دی د نفس ولد څخه يعني که نر وي او که ښځه دوی و هغه خدای ﷻ ته د اسؤ الفريقين يعني نران او ښځي دي، او هغه خوار شی چي لونړ ده ته يې نسبت کاوه او د خپل ځانو لپاره يې هغه اسؤ الفريقين نه ؤخوښ کما قال الله تعالى في موضع من القرآن الكريم "الكم الذكر وله الانثى تلک اذا قسمة ضيزى"

لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ مَثَلُ السَّوْءِ ۖ وَلِلَّهِ الْمَثَلُ الْأَعْلَىٰ ۚ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٦٠﴾

لپاره د هغو کسانو چي ايمان پر اخرت نه لري چي هغه کسان دي چي خدای ته بنات منسوبوي، صفت دی بد چي حاجت و ولد ته دی خصوصًا الذکور لبقاً النسل بعد موته وکراهية الاناث و وأد البنات خشية الفقر، او خدای ﷻ لره دی صفت اعلى چي وجوب الوجود دی او غني مطلق دی وانه لا اله الا هو، او خدای موصوف دی په صفاتو د جمال او کمال او په صفاتو د جلال کالعلم الشامل والقدرة الكاملة وغيرهما، او منزه دی د صفاتو د مخلوق والحدوث والاحتياج والغنأ والعجز وغير ذالک، او خدای ﷻ په کمال غلبه سره موصوف دی او کمال حکمت دده ويارړ دی.

وَلَوْ يُؤَاخِذُ اللَّهُ النَّاسَ بِظُلْمِهِم مَّا تَرَكَ عَلَيْهَا مِن دَابَّةٍ

او خدای (ﷻ) ونسي خلگ په ظلم سره ددوی يعني عاجل عقوبت او عذاب پر نازل کړي.

پوهه: چي الف ولام په الناس کي لپاره د عهد دی بقرينة المواخذة واضافة الظلم چي معنی دلته کفر دی او عصيان "ماترک عليها آه" دا آيت جزا د "لو" ده يعني نه به وای پرې ايښی خدای ﷻ پر مځکه باندي يو دابة، والدابة مايدب على الارض ای يتحرک فيها.

سوال: لفظ د ارض خو دمخه نه دی ذکر سوی، نو ارجاع وضمير و ارض ته به اضمار قبل نه وي؟

ځواب: لا ولي چي ذکر د مرجع عام دی که لفظًا او که دلالةً وي، دلته لفظ الناس پر مځکه دلالت کوي لانهم من سکان الارض.

پوهه: چي مراد د "دابة" ظالمه ده يعني الکفار رواه صاحب تفسير المدارک عن ابن عباس رضي الله عنهما او يا مراد له دابة څخه من دواب الارض يعني غير المؤمنين الصالحين، ولي مسئله داده چي نه ده روا چي خدای ﷻ دي هلاک کړي مؤمنان په ظلم او کفر د ظالمانو، البته که مؤمنانو امربالمعروف او نهي عن المنكر نه کاوه او عذاب د خدای ﷻ لکه قحط او وبا نازل سو، بيا مؤمنانو او ظالمانو دواړو ته رسيږي لرضا المؤمنين بذنوب الظالمين وترکهم ماوجب عليهم من الامر بالمعروف والنهي عن المنكر کما قال رسول الله ﷺ ان الناس (ای المؤمنون) اذا رؤا منكراً فلم يغيره اوشک (قريب ده) ان يعمهم الله وبعقابه، رواه ابن ماجه والترمذي، او بعض مفسرين وايي چي مراد په آيت تولو دواب د مځکي دي سوی المؤمنين الصالحين څخه، ولي وجود د نورو دوابو تبع دی د انسانانو ولي چي نفع ددوی ته راجع ده، کريمه "خلق لکم مافي الارض جميعًا" قتاده وايي قد فعل الله ذالک في زمن نوح عليه السلام فهلک من على الارض الا من کان في سفينة نوح عليه السلام.

پوهه: چي بيهقي رح له ابو هريره رضي الله عنه څخه روايت کړی دی چي يو سړي د ابو هريره رضي الله عنه په مخ کي وويل چي ظالم ضرر نه رسوي مگر خپل ځان ته، ابو

هريره رضي الله عنه ورته وويل "بلی والله" يعني ضرر يې بل چاته هم رسېږي "حتی الحبارى لتموت في وكرها هزلاً بظلم الظالم يعني بقحوط المطر فلا ينبت نبات.

وَّلٰكِنْ يُّؤَخِّرُهُمْ اِلٰٓى اَجَلٍ مُّسَمًّى

لکن مهلت ورکوي خدای جل جلاله په خپل علم سره، تر هغه اجل پوري چي معين دی په علم کي د خدای جل جلاله.

فَاِذَا جَآءَ اَجَلُهُمْ لَا يَسْتَاْخِرُوْنَ سَاعَةً وَّلَا يَسْتَقْدِمُوْنَ ﴿٦١﴾

نو چي راسي اجل موعود او مسمی ددوی نه ځنډول کېږي دوی تر اجل وروسته یو ګړی، او نه دمخه کېږي تر اجل.

درویش وایي: چي په دې آيت کي يو سوال مشهور سته، هغه دا چي "ولا يستقدمون" خو عطف دی پر "لا يستأخرون" باندي، نو تقدير د آيت داسي کېږي "اذا جاء اجلهم لا يستقدمون" وهذا ممتنع يعني د اجل تر راتلو وروسته دوی دمخه سي مثلاً د يو سړي د اجل ورځ د جمعې ورځ وي، نو چي جمعې ته راورسېږي، نو څرنګه به دی د پنجشنبې په ورځ مړ سي، ولي تر بنجشنبې خو دی ژوندی راتېر سوی دی، ددې سوال په ځواب کي بعض مفسران وايي چي "لا يستقدمون" پر "لا يستأخرون" عطف نه دی حتی يلزم المحال المذكور بلکي پر مجموع شرطيه، فتقدير الآية ولكن يؤخرهم الى اجل مسمى لا يستقدمون، فلا محذور فافهم، والى هذا الجواب ذهب جمهور المفسرين، او روح البيان په دغه عبارت ځواب ورکړی دی وانما تعرض لذكره يعني "لا يستقدمون" مع انه لا يتصور الاستقدام عند مجئ الاجل (كما ذكرت في المثال المذكور آنفا) مبالغةً في عدم الاستيخار بنظمه في سلك ما يمتنع فتدبر غاية التدبر هداك الله الى فهم الدقائق والله المستعان.

وَيَجْعَلُوْنَ لِلّٰهِ مَا يَكْرَهُوْنَ

او دوی ګرځوي خدای جل جلاله لره هغه شی چي دوی يې بد بولي د خپل ځان لپاره، يعني البنات والشركاء في الرياسة والاستخفاف برسلهم.

پوه سه: چي مراد له جعل څخه جعل په معنی معروفه سره نه دی، بلکې جعل په معنی د حکم او عقيدې دی.

وَتَصِفُ أَلْسِنَتُهُمُ الْكَذِبَ أَنَّ لَهُمُ الْحُسْنَىٰ

او وايي ژبې ددوی درواغ سره د ماقبل "ان لهم الحسنی" دا بدل ده له کذب څخه چي دوی لره خصلت حسنی سته، يمان رح وايي چي مراد ددې جنت دی په قيامت کي.

پوښتنه: دوی يعني مشرکان خو له بعث بعد الموت او له جنت او دوږخ څخه منکر وه، نو دوی څرنگه وايي چي موږ لره جنت سته؟

ځواب: دوی دا خبره على الفرض والتقدير کوله حيث كانوا يقولون نحن في الجنة ان كان محمد صادقًا في البعث بعد الموت.

لَا جَرَمَ

ای لامحالة، نو پر دې تقدير "لاجرم" مجموع يوه کلمه ده په معنی د حقًا ده، بغوي رح وايي چي د "لاجرم" معنی د ابن عباس رضي الله عنهما په نيز "بلی" ده چي مخصوص په ځواب پوري د نفي دی.

درويش وايي: چي پر دې تقدير "لاجرم" دوې کلمې دی، نو لا نفي دی د کلام سابق "ان لهم الحسنی" ولي د هغه معنی خو داوه چي موږ اور ته نه داخليږو، نو خدای پاک پر دوی رد وکړی په لا سره او جرم په معنی د "حقًا" ده نو حاصل يې "بلی" حقًا" سوه، او زجاج وايي چي لا رد د کلام سابق دی کما مر عنقريب وجرم بمعنی کسب دی وان لهم آه، او قطرب وايي چي لار ددې د کلام سابق ددوی يعني ان لهم الحسنی او جرم په معنی د ثبت و وجب دی وان لهم آه محلاً مرفوع دی فاعل د جرم دی.

أَنَّ لَهُمُ النَّارَ وَأَنَّهُم مُّفْرَطُونَ ﴿٦٢﴾

په تحقيق دوی لره اور دی په عوض کي د ماقالوا ان لهم الحسنی آه او په تحقيق دوی، په قاموس کي وايي د "مفرطون" په معنی کي ای منسيون متروكون في النار

او مقدمون معلجون اليها، قال البغوي رحمه الله قال ابن عباس رضي الله عنهما منسيون في النار، وقال مقاتل رحمه الله متروكون في النار، وقال قتاده رحمه الله معجلون في النار.

درویش وايي: چي دا ټولې معانې يو له بل سره نژدې دي، وكلها صحيحة.

تَاللّٰهِ لَقَدْ اَرْسَلْنَآ اِلٰٓى اُمَمٍ مِّنْ قَبْلِكَ

قسم په خدای جل جلاله دی چي په تحقيق ما استولی ؤ خلگو ته (يعني رسلاً فالمفعول محذوف) و جماعاتو ته د خلگو يعني لكه ته چي استولی يې ودې امت ته يعني رسالت د بشر و انسانانو ته كوم نوی شی نه دی حتی يقولون ابعث بشراً رسولاً بلكې رسالت يو قديم عادت او نعمت د خدای جل جلاله و انسانانو ليخرجونهم من الظلمات الى النور ومن الاشراک الى التوحيد.

فَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطٰنُ اَعْمَالَهُمْ

نو ښائسته كړه دوی ته يعني الامم شيطان عملونه ددوی چي عبادة د غير الله دی، يعني شيطان ددوی په زړو كي دا ورواچول چي عبادت د بتانو كوئ.

درویش وايي: چي مراد اكثر الامم دي ولي په هر امت كي مؤمنان هم پيدا سوي وه وان كانوا قليلون.

فَهُوَ وَلِيُّهُمُ الْيَوْمَ

نو شيطان ولي د دوی دی يعني قرين، والمعنى شيطان ددوی ملگری دی يعني ودوی ته اعمال خبيثه ددوی چي اعلی يې شرک دی ودوی ته ښائسته كوي، مظهري رحمه الله وايي چي ضمير د "هم" راجع دی و كفارو ته د قريشو، ولي چي سوق د كلام په دوی كي دی، له "اليوم" څخه مراد موجوده زمانه ده يعني لماكان مزيناً لمن كان قبلكم من الامم يعني شيطان د هغو له اضلال څخه و اضلال د كفار قريش فارغ سو، او دا هم روا ده چي ضمير د "لهم" و امم سابقه وو ته راجع دی، نو دا حكايت د حال ماضيه دی، يعني كان الشيطان ولي الامم السابقة في الدنيا فزين لهم الكفر والمعاصي، او دا هم روا ده چي مراد له يوم څخه دي ورځ د قيامت وي، نو پر دې تقدير آيت حكايت دی د حال آتيه، فالمعنى ان الشيطان

قرين يوم القيامة مع التابعين له په وسپنو کي سره تړل، او يا معنى داده چي شيطان ناصر ددوی دی په ورځ د قيامت يعني لاناصر لهم غير الشيطان وهو عاجز عن نصر نفسه فكيف ينصرهم.

وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٦٣﴾

يعني في يوم القيامة دوی لره عذاب درد ورکونکی، نو "اليم" چي وزن يې د فعيل دی په معنى د مولم دی چي اسم فاعل له بابه د افعال دی، او بيضاوي رح هغه شعر ددې شاهد گرځولی دی.

امن ريحانة الداعي السميع (ای مسمع) .... يورقني واصحابي هجوع

وَمَا أَنزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ إِلَّا لِتُبَيِّنَ لَهُمُ الَّذِي اخْتَلَفُوا فِيهِ ۙ وَهُدًى وَرَحْمَةً لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٦٤﴾

او ما نه دی نازل کړی پر تا يا محمد (ﷺ) کتاب يعني القرآن العزيز مگر نه ددې لپاره چي ته بيان کړې خلگو ته (يعني خصوصًا و عمومًا) هغه مسئله چي خلگو اختلاف درلودی په هغه مسئله کي من التوحيد والبعث بعد الموت والجنة للابرار والنار للاشرار وغير ذالک من العقائد والاحکام الاشرعية، او دا کتاب هدايت او رحمت دی د مؤمنانو لپاره.

پوه سه: چي هدی او رحمت دواړه مصدرونه دي او حمل يې پر کتاب مبالغةً دی نحو زيد عدل او تخصيص د مؤمنين چي يې وکړی، ولي چي مؤمنانو پر قرآن نفع واخستل چي ايمان يې پر راوړی او مستحق د رحمت الهي وگرځېدل وان کان هدايت القرآن بمعنى ارائة الطريق عامة لجميع الناس ولذا ورد في وصف القرآن هدًى للناس.

فائده: هدًى ورحمةً دواړه مفعول له دي او عطف دي پر محل د "التبين" كما في قولهم مررت بزيد وعمراً، او دغه دواړه فعل دي د فاعل د انزلنا لکه دا هم شرط نحوي د مفعول له چي فاعل د مفعول له دی او د فعل معلل به به سره يو وي چي په دې ځای کي فاعل خدای ﷻ دی بخلاف لتبين لانه فعل المخاطب

وهو رسو الله ﷺ كذا في روح البيان وتفسير المظهري وروح المعاني الا ان صاحب روح المعاني قد اطال الكلام بايراد السؤال والجواب وكذا قال الحلبي ؒ والخازن، فتأمل.

وَاللَّهُ أَنزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا

بيان دى د نعمت اخرى للناس او اظهار د قدرت عظمى خپل دى، خداى پاک اورولي د اسمان څخه يا له وريځي څخه (لان كل ما علاک سمأ) اوبه يعني باران (تنوين د مأ لپاره د بعضيت دى، ولي چي ټولي اوبه په يوه وار نه اوري) نو يې ژوندى کړې ده په هغو اوبو سره مځکه.

پوه سه: چي حيوٰة د مځكي دادى چي نباتات پر شنه سي او سر سبز و شاداب وګرځي وروسته تر مرګ د مځکي.

پوه سه: چي مرګ د مځكي كنايه ده له دې څخه چي روح نباتي ځني سلب سي لكه په موسم كي د ژمي چي مځكه سپېره وي.

إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً لِّقَوْمٍ يَسْمَعُونَ ﴿٦٥﴾

په تحقيق په دې احيأ كي د مځكي وروسته تر مرګ ددې دليل واضح او حجة عظيم دى پر بعث بعد الموت باندي هغه كسانو لره چي په سماع د فكر عميق قرآن مبارک اوري.

وَإِنَّ لَكُمْ فِي الْأَنْعَامِ لَعِبْرَةً نُّسْقِيكُم مِّمَّا فِي بُطُونِهِ

او تاسي لره په انعامو كي يعني الابل والبقر والغنم هر آئينه عبرت سته (يعني دلالت سته چي تاسي له جهل څخه د شرک و علم ته د توحيد راباسي) موږ څښنو په تاسي له هغو شيانو چي په نسو كي د دوى دي.

پوه سه: چي "نسقيكم" جمله مستأنفه ده لپاره د بيان د عبرت.

سوال: ضمير د "بطونه" مذكر يې ولي مذكر او مفرد راوړى، او سره ددې چي راجع و انعام ته دى؟

ځواب: نظر ولفظ ته د والانعام ولي چي انعام اسم جمع دى لفظ يې مفرد دى

معنى يې جمع ده، ځکه يې سورت المؤمنين په مونث راوړی دی نظر و معنی ته سيبويه رح د انعام لفظ په مفرداتو کي راوړی دی چي پر لفظ د افعال جوړ دی کاخلاق كذا قال الفرأ، وقال ابو عبيدة والاخفش رح ان النعم والانعام واحد چي مذكر او مونث دواړه مستعملېږي، چي مؤنث مستعمل سي په لحاظ د معنى او څوک چي يې مذکر مستعمل کړي په اعتبار د لفظ دی، او کسائي رح ضمير راجع بولي و ما ته يعني في بطون ماذكرناه، او بعض مفسرين وايي چي افراد په اعتبار د جنس دی.

پوه سه: چي کلمه د "من" په مما کي لپاره د تبعيض ده لان اللبن بعض مافي البطون دی ولي چي په بطن کي انعام خو نور شيان هم سته، او ضمير د بطونه راجع دی و بعض ته د انعامو وهو الاناث لان اللبن لايكون للذكور.

مِنۢ بَيۡنِ فَرۡثٖ

کلمه د "من" ابتدائيه ده متعلق په "نسقيكم" پوري ده.

پوه سه: چي فرث خوشيو ته وايي چي د حيوان په کرش کي چي لکه معده د انسان جمع وي، او چي تر دبره د حيون ووتل بيا يې فرث نه بولي.

وَّدَمٖ لَّبَنًا خَالِصٗا

يعني په منځ کي د فرث او وينو خدای جل جلاله په خپل قدرت سره پيدا کوي شيدې خالصې چي نه د فرث بوی ورسره وي نه د وينو رنګ پکښې وي مع كون اللبن متولداً بينهما.

سَآئِغٗا لِّلشَّٰرِبِينَ ٦٦

چي ښه په اسانۍ سره تر حلق تېرېږي يعني څوک شيدې په ساه نه وهي لکه اوبه چي بعض وخت څوک په ساه ووهي.

فضيلت اللبن: عليه الصلوة والسلام ويلي دي چي ډوډۍ يا غوښې وغيره خوري، نو داسي دعأ دي کوي اللهم بارک لنا فيه واطعمنا خيراً منه، او که يې شيدې وڅښلې، نو داسي دعأ دي کوي "اللهم بارک لنا فيه وزدنا منه" عليه الصلوة والسلام فرمايي فاني لا اعلم شيئاً انفع منه اى اللبن.

درویش وايي: چي هم دا سبب دی چي طبیبان یا ډاکټران په هیڅ مرض کي له شیدو څخه پرهېز نه ورکوي، او ډاکټران وايي چي څورلس ویټامینه چي په غذائي موادو کي منقسم دي، ټوله دغه ویټامینونه په هیڅ غذأ کي جمع نه دي بېله شیدو، او د شیدو دا فضیلت بس دی چي که څا په خوب ولیدل چي ما شیدو وڅیښلې ټوله معبران یې تعبیر په علم سره کوي چي اشرف د صفاتو د بشر دی کریمه "وقل رب زدني علماً".

فائده: درویش وايي: چي په اصطلاح کي د قرآن او احادیثو شریفه وو څو لبن شیدو ته وايي لکن عرب اوس اوس یو عرف حادث لري چي لبن شلومبو ته وايي او شیدو ته حلیب وايي.

قصه: درویش وايي: چي زه یو کال حج ته تللی وم ډېر پخوا چي په مینا کي د ټوکرانو خیمې وې، نو موږ یو څو کسه حاجیان انډیوالان وو چي د شکریې د پسه له ذبح څخه تر انډیوالانو دمخه خیمې ته راغلم، یو عرب ناري وهي لبن لبن. نو زما خو د شیدو خیال سو، نو مي یو څو قرشه ورکړه هغه اعرابي ډېري شیدې زما په ګمان راکړې ما تعجب وکړی چي دا شیدې یې څرنګه ارزانه راکړې نو مي ستوپ ولګاوه لږ اوبه مي ورواچولې چي هغه وه ایشېدلې چای مي ورواچولې او بوره مي هم ور واچول پخې مي کړې د لبن په اچولو سره، زما دا خیال ؤ چي انډیوالان راسي دا شیرچای به وخورو خیر انډیوالان راورسېدل ماته یې وویل چي مولوي صاحبه څه شي دي باندي کړي دي ما ورته وویل چي شیر چای دي، خیر دوی کوپونه راواخستل ما شیر چای ورتوی کړې، دوی چي یو غړپ څني وکړی، نو یې وویل چي مولوي صاحب دا خو دي شلومبو ته چای او بوره اچولي دي، ما چي یې خوند وکتی رشتیا هم شلومبې وې، دا ؤ تبدیل د اصطلاحي غلطیا، اوس بیرته د آیت د تفسیر پر خوا.

په تفسیر کواشي کي وايي خلق الله اللبن في مکان وسط بین الفرث والدم، ولي چي حیوان چي په خپل کرش کي واښه وغیره پاخه کړي یعني هضم یې کړي، نو په کښته حضه کي د کرش فرث پیدا سي او په منځ کي یې لبن خالص

پیدا سي چي بل شی په ګډ نه وي، او په لوړه حصه کي يې وينه پیدا سي او په منځ کي ددغو درو چي په لون، بوی او غوند سره مخالف دي قدرت د خدای ﷻ مانع وي چي يو له بله سره ګډ يږي نه په خوند، نه په بوی او نه په رنګ کي مع شدة الاتصال بينهما، بيا هينه چي کبد يې بولي پر مسلط کړل سي پر دې درې وصفو باندي، نو هينه وينه و رګو ته د بدن واستوي او شيدې و غولانځي ته د حيوان ولېږي او فرث په کرش کي باقي وي څو کښته تر دبره د حيوان وځي.

سوال: مونږ ځيني وخت حيوان ذبح کړو، نو په کرش کي نه شيدې وي او نه وينه، نو دا خبره څرنګه صحيح ده چي په کرش کي د حيوان وينه، شيدې او فرث درې سره وي؟

ځواب: د کواشي رح مطلب دادی چي په کښته حصه کي د کرش ماده د فرث ده او په منځ کي د ماده د لبن ده، او په اعلاٰ کي يې ماده د دم ده، فالمنحدر الى الضرع مادة اللبن فيصير هناک لبنًا، د علامه زمخشري رح له بلاغاتو څخه دا شعر دی:

كما يحدث بين الخبيثين ابن لا يؤبن ...... الفرث والدم يخرج بينهما لبن

لکه چي پيدا کېږي په منځ کي د پلار او مور چي دواړه خبيث يعني کافران وي، زوی چي نه وي دده سره ګډ نه خباثت د پلار اونه مور يعني مؤمن طاهر وي داغسي دي فرث او دم چي په منځ کي د لبن پيدا کېږي چي نه خباثت د وينو پکښې سته چي رنګ دی او نه خباثت د فرث چي بد بويي ده.

سوال: ځيني وختونه د حيوان له غولانځې څخه وينه راسي، نو څرنګه صحيح ده چي ضرع ته لبن ورځي؟

ځواب: په سبب د يو آفت په غولانځه کي هغه شيدې وينه وګرځي، له شقيق البلخي قدس سره څخه چا پوښتنه وکړه چي اخلاص په عبادت کي د خدای ﷻ څه شی دی؟ ده ورته وويل تمييز العمل من العيوب كتمييز اللبن من بين دم وفرث.

وَمِنْ ثَمَرَٰتِ ٱلنَّخِيلِ وَٱلْأَعْنَٰبِ تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكَرًا وَرِزْقًا حَسَنًا

كلمة من متعلقة بمحذوف اى ونسقيكم من آه، حسين كاشفي رح وايي: وی

آشا مانيم شمارا ارگونه ميوهاى درختان خرما ودرختان انگورها، نو مراد له نخيل څخه چي جمع د نخل ده د خورما درختي دي، او مراد له اعناب څخه چي جمع د عنب ده د انگور درختي دي.

پوه سه: چي ضمير د منه راجع دی و عصير مخذوف ته، والمعنى تاسي جوړوئ له هغه عصير څخه او لفظ مصدر دی مراد ځني خمر دی او مراد له رزق حسن څخه خورما او دوښا او له انگورو څخه وڅکي او رُب او سرکه ده، نو پر دې تقدير دا آيت دمخه تر تحريم د خمر دی، او په دې آيت کي اشاره وکراهت ته د خمر قبل التحريم، ولي د سکر مقابل رزق حسن راوړی، او مقابل د حسن خو حسن نه وي نو ادنى مرتبه يې کراهت دی کذا في روح البيان.

فائده: تتخذون جمله مستأنفه ده د بيان د کيفيت د استقا چي محذوف ؤ.

إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٦٧﴾

په تحقيق په دغه مذکوره في الآية السابقة کي دليل د قدرت د خداى جل جلاله دی هغه قوم لره چي دوی له عقل سليم څخه کار اخلي او د خداى عزوجل په منزله آياتو کي د قرآن عزيز فکر وهي.

وَأَوْحَىٰ رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ

او الهام کړی او په زړه کي ور اچولی رب ستا و مچمچۍ ته.

أَنِ اتَّخِذِي مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا وَمِنَ الشَّجَرِ وَمِمَّا يَعْرِشُونَ ﴿٦٨﴾

چي ته جوړوه (ان مفسرة دی که څه هم ان مفسره ورروسته تر قول راځي لکن په "وحي" کي معنى د قول سته) له غرو څخه يعني په غرو کي خوني يعني چرگنۍ او په درختو کي او په بامو کي د خلگو.

پوه سه: چي کلمه د من درې سره ځايه د تبعيض لپاره ده لان النحل لا يبنى في کل جبل وکل شجرة او ددې و چرگني ته يې بيوت وويل تشبيهاً ببناء الانسان البيت للسکونة.

درويش وايي: چي "نحل" له عجائبو څخه د مخلوق د خداى جل جلاله ده (١) له

خولې شخه عسل راباسي او له نېښنه شخه زهر (۲) وکفی للنحل شرفاً قوله تعالی و اوحی ربک (۳) وکل ذباب في النار الاذباب العسل (۴) په عجائب المخلوقات کې وايي چې د کوچني اختر ورځې ته يوم الرحمة وايي، او په دغه ورځ کې خدای ﷻ و نحل ته يعني مچمچۍ ته صنعة العسل الهام کړی دی (۵) په حيوٰة الحيوان کې وايي چې د نحل خوړل حرام دی که څه هم عسل يې حلال دي لکه د ښځې شيدې کوچني ته که خپل وي او که بېګانه وي حلالې دي او غوښې يې حرامې دي (٦) د نحل قتل ناروا دی لانه قطع مادة العسل الذي فيه شفأ کما سيئاتي (۷) د نحل خرڅول چې دوی ټولې په خپل شرګنې کې وي او يا خلګو چې صندوقان ورته اېښې وي روا ده، او که دوی نه وي پکښې بلکې په اکل الثمرات پسې تللې وي نه ده روا لانه بيع الغائب کذا في التتمة، او امام اعظم رحمه الله عليه وايي چې د نحل بيع لکه د نورو حشراتو داسي ده يعني نه ده روا (۷) نحل د خپل ځان لپاره بيوت مسدسه جوړوي يعني چې شپږ ضلع لري او دا شپږ ضلع داسي سره برابري وي بې پرکاره چې حاذقان د مهندسانو بېله الاتو نسي جوړولای.

ثُمَّ كُلِي مِنْ كُلِّ الثَّمَرٰتِ

بيا خورک کوي له ټولو مېوو څخه چې ستاسي اشتهأ ورته کېږي او که تاسي ته ميسر سي که خوږې وي او که ترخې وي.

پوه سه: چې لام په الثمرات کې لپاره د جنس دی د استغراق لپاره نه دی لان کل الثمرات على الاستغراق غير ممكن لهن کما لايخفی.

فَاسْلُكِي سُبُلَ رَبِّكِ ذُلُلًا

دا ځواب د شرط محذوف دی ای اذا اکلت الثمار في مواضع بعيدة من بيوتکم يعني چې شاوخوا د بيوتو ستاسي په قحط کې مېوې او ګلان نه وه، نو تاسي داخلېږئ يعني ولاړ سئ په لارو کې د خدای ﷻ يعني خدای پاک تاسي د هغه لارو د مواضع بعيده وو الهام کړی دی، نو چې مېوې مو وخوړلې په مواضع بعيده وو کې بيرته خپلو کورو ته که د غرو په چاکو کې وي او که په درختو کې وي او که په بامو کې وي او که چا صندقان ورته اېښې وي د عسلو جمع کولو

لپاره كما في الدور الحاضر او برابر په الهام د خداى ﷻ به خپلو كورو ته راستانه سئ او لار به هم نه درڅخه وركېږي وهذا من عجائب قدرته تعالى.

پوه سه: چي "ذللاً" جمع د ذلول ده حال دى له "سبل" څخه يعني دغه لاري په هوا كي خداى ﷻ و تاسي ته مذلل او اسانه كړي چي مانع نه درپېښېږي ذهاباً وايابا.

يَخْرُجُ مِنْۢ بُطُوْنِهَا

راوځي له نسو څخه د نحل.

پوه سه: چي په دې آيت كي التفات دى له خطاب څخه د نحل، گويا خداى پاک خلګو ته وايي يخرج الخ، ولي چي عسل خو د خلګو لپاره نعمت دى نه د مچمچى لپاره، او حكمت د خداى پاک په خلق د نحل انتفاع د خلګو ده في العسل الخارج من بطونها.

شَرَابٌ مُّخْتَلِفٌ اَلْوَانُهٗ فِيْهِ شِفَآءٌ لِّلنَّاسِ ؕ

مشروب چي مختلف دي رنګونه د هغو چي سپين، سره، ژړ او شنه رنګونه يې دي، په عسلو كي شفأ ده د خلګو د مرضو لپاره.

پوه سه: چي نحل دغه د قي په ذريعه په خپلو بيوتو كي تويوي يعني ددې لپاره چي كه مي بيا هوا ورته وسوه بيرته به يې وخورم لكن هغه قى په قدرت د خداى ﷻ عسل وګرځي.

فائده: د عسلو ډېر نومان دي، يو نوم يې حافظ امين دى، ولي هغه شى چي پكښي كښېښوه سي له فساد څخه بې عسل ساتي، حتى علمأ وايي چي كه سړى مړى سر تر نوكه مخ وشا او ټوله اندامونه په عسلو طلا كړي، نو دا مړى ابداً نه خرابېږي نه بد بويه كېږي او نه ورستېږي، او غوښي دړې مياشتي له فساد څخه ساتي، او فواكه لكه منه (سېب) يا بهي يا نارنج يا مالته يا كېله وغيره شپږ مياشتي ساتي، او هغه چي ژر ورستېږي او خرابېږي لكه غوښي چي په عسلو كي كښېږدي تر ډېره وخته باقي وي، وفي الحديث اول نعمة ترفع من الارض العسل، وفي الحديث الصحيح كان رسول الله ﷺ يحب الحلوأ والعسل مراد له حلوأ څخه مطلق خوږ شى دى، او عطف د عسل عطف دى د خاص پر عام

اظهاراً لشرف العسل لکه عطف د جبرئيل علیه السلام پر ملکو.

مسئله: خوراک د لذيذ الاطعمة والطيبات من الرزق منافي د زهد او صوفي گرت نه دی.

فائده: اختلاف د عسلو د رنگو: بعض وخت په سبب د اختلاف د رنگو د خوراکي موادو د نحل وي، مثلاً سپين کشمش انگور یې خوړلي وه یا سره انگور یا تور انگور یا ژړ انگور الی غير ذالک من الماکولات، او بعض علماً ويي چي په عمر پوري د نحل مربوط دی، نو سپين عسل د ځوان نحل دي، او ژړ عسل د ميانه عمر نحل دي او سره یا زرغونه یا تور د عمر رسيده نحل دي، والله اعلم، له ابن عمر رضي الله عنهما څخه روايت دی چي مؤمن بايد لکه نحل داسي وي چي طيب شی وخوري او طيب عمل وکړي لکه نحل.

پوښته: چي په حيوٰة الحيوان کي وايي چي ددې "فيه شفأ للناس" معنا داده چي عسل له ادوية مشهوره وو څخه دي چي نافع د ډېرو امراضو دي لکه نوري مشهوري دواګانې دی علمأ او حکمأ وايي چي دا آيت لايقتضي العموم لكل علة ومرض في كل انسان لانه نكرة في سياق الاثبات وهي لاتقتضى العموم كما تقرر في النحو، او ابن مسعود او ابن عمر رضي الله عنهما دا آيت پر عموم حمل کوي په اعتبار د عقيدې د مريض، او بيضاوي وايي چي فيه شفأ للناس" يا يوازي شرب العسل لکه په امراض بلغمي ؤ کي او يا سره د نوري دوا لکه د نورو امراضو لپاره، بيضاوي رح وايي چي قلما معجون الاطبأ الا والعسل جزء منه، په حديث صحيح کي راغلي دي چي يو سړی و عليه الصلوة والسلام ته راغلی ورته وې ويل چي زما د ورور استطلاق البطن يعني اسهال ناجوړي ده، عليه الصلوة والسلام ورته وويل اسقه عسلاً، نو هغه سړي مريض ورور ته عسل ورکړه لکن استطلاق يې نور ډېر سو، هغه سړی بيا و عليه الصلوة والسلام ته راغلی فذکر له حال المريض عليه الصلوة والسلام ورته وويل اسقه عسلاً، هغه سړي چي دوهم وار عسل ورکړه استطلاق يې تر دمخه ډېر سو، دريم وار بيا هغه سړی و عليه الصلوة والسلام ته راغلی او د مريض حال يې ورته بيان کړی، عليه الصلوة والسلام ورته

وویل اذهب فاسقه عسلاً فقد صدق الله (یعني في قوله فیه شفأ للناس) وکذب بطن اخیک، هغه سړي چي دریم وار عسل ورکړه ورور یې روغ رمټ سو، وفي الحدیث الصحیح ان الله جعل الشفأ (ای الشفأ السریع او الکامل) في اربعة الحبة السودأ (دا یې عربي نوم دی او په عربي یې شونیز هم بولي او په فارسي یې سیاه دانه بولي، او په اردو یې کلونجي بولي او په پښتو یې توروانجه بولي چي د هر یوناني طبیب په دکان کي خرڅېږي) والحجامة (وینه کښل په مختلفو ځایو کي د مختلفو مرضو لپاره) والعسل (چي بیان یې تېر سو) ومأ السمأ، کریمه" انا انزلناه من السمأ مأ مبارکًا.

روایت دی چي یو سړی و حضرت علي کرم الله وجهه ته راغلی او شکایت د سوء الحفظ یې ورته وکړی، علي کرم الله وجهه ورته وویل چي ماینه لرې چي ولور دي ورکړی وي؟ هغه ورته وویل نعم، علي کرم الله وجهه ورته وویل چي له ماینې څخه دي دوه درهمه وغواړه د ولور له روپو څخه لکن په طیب نفس نه په زور، او په هغه دوه درهمه عسل او شیدې رانسه، او هغه دواړه وڅښه سره د باران د اوبو په نهاره ترزق حفظًا کاملاً، د حسن بن فضل رح څخه چا پوښتنه وکړه چي علي رضي الله عنه دا څور شیه له څه درکه وروښوول؟ حسن رح ورته وویل من آیات القرآن (۱) وانزلنا من السمأ مأ مبارکًا (۲) وفي اللبن خالصًا سائغًا للشاربین (۳) وفي العسل فیه شفأ للناس (۴) وفي المهر فکلوه هنیئًا مریئًا.

إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٦٩﴾

یعني په بیان کي د احوال عجیبه وو د نحل یعني تولـه مامر د نحل په قصه کي آیت عظیمه پر قدرت جلیله د خدای جل جلاله چي دومره کوچني حیوان ته یې دومره الهامات کړي دي چي عقل ورته حیران گرځي، اما دا آیت او حجت د قدرت معبود بالحق لپاره د هغو کسانو دی چي په دقائقو کي د صنعت الهي په غور سره فکر وهي.

وَاللَّهُ خَلَقَكُمْ ثُمَّ يَتَوَفَّاكُمْ

او خدای (جل جلاله) تاسي پیدا کړي یاست له مور څخه، وروسته بیا تاسي وژنئ

يعني يا په کوچنوالي په سن کي او يا د ځوانۍ په عمر کي او يا چي ګړوبنتي
سي يا د شيخوخت په عمر کي.

وَمِنكُم مَّن يُرَدُّ إِلَىٰٓ أَرۡذَلِ ٱلۡعُمُرِ

او بعض ستاسي تر دا ځلور سنه چي د قوت في الجملة سنونه وه تېر سي او
رد کړل سي او اخس او بېکاره ته د عمر چي دي ته په عربي کي هرم وايي چي
ټول اعضاً حتى العاقلة قوت يې صفر وګرځي، قتاده رح وايي چي ارزل العمر د
نيوي (۹۰) کالو سن دی او، او علي کرم الله وجهه وايي چي ارزل العمر سن پينځه اوويا
دی او بعض وايي چي اتيا کاله دی.

پوه سه: چي عليه الصلوة والسلام به دا دعاً کوله اللهم اني اعوذبک من ان
ارد الى ارزل العمر كذا في البخاري ومسلم وغيرهما.

لِكَيۡ لَا يَعۡلَمَ بَعۡدَ عِلۡمٍ شَيۡـًٔاۚ

پوه سه: چي لام لپاره د عاقبت دی يعني عاقبة الامر داسي سړی په دغه سن
کي جوړ سي چي معلومات يې ټول هېر سي، داسي دی چي په نورو اسنانو دی د
علم خاوند ؤ، نو باره حال دده حال د اطفالو وګرځي في عدم وسوء الفهم قال
عكرمه رح من قرء القرآن (يعني لفظًا و معنًا) لم يصير بهذه الحالة.

درويش وايي: چي په روح البيان کي وايي چي ارزل العمر حد معين نه لري،
ولي بعض کسان چي شپېته کاله ته ورسېږي د ارزل العمر دوره پر راسي، او
بعض کسان سل کاله ته ورسېږي لکن د ارزل العمر په دام کي نه وي لوېدلی.

درويش وايي: چي په اوسني حال کي فقير دا تفسير نوشته کوي عمر يې دري
نيوي (۹۳) کاله دی وذالک فضل الله يؤتيه من يشأ والله ذوالفضل العظيم اللهم
ابقني على الحالة الموجودة الى اتمام هذه التفسير الى اخيره بالخير والصحة
والعافية واجعله لي خيراً باقيًا الى يوم القيامة وهذا دعائي منذ شرعت في هذا
التفسير مدى الليالي والايام وليس لي تمنى غير هذه النعمة العظمى والله اعلم.

فائده: محمد بن علي الواسطي رح د ځان لپاره دا دعاً کوله:

يارب لا تحيني الى زمن .... اکون فيه کلاً على احد
وخذ بيدى قبل ان اقول لمن .... القاه عند القيام خذ بيدى

درويش وايي: چي بحمده تعالى زه هيڅکله پر زامنو نه يم ګرځېدلى بلکې دوی ماته محتاج دي في خدمة البيت او چاته مي نه دي ويلي چي ما تر لاس ونسه ولو في ذمن الحج والعمرة.

حکايت: حجاج بن يوسف يو ډېر سپين ږيري ته وويل کيف طعمک؟ خورک دي څرنګه دی؟ هغه ورته وويل چي خورک وکړم دروند سم د ولاړو نه يم او که يې نه خورم ضعيف سم هم د ولاړو نه يم، حجاج ورته وويل کيف نومک؟ خوب دي څرنګه دی؟ هغه ورته وويل چي په مجلس کي د خلګو يم بيده يم او چي د خوب وخت راسي تر سهاره ويښ يم خوب نه راځي، حجاج ورته وويل کيف قيامک وقعودک؟ څرنګه ده ولاړه ستا وروسته تر ناسي، او څرنګه ده ناسته ستا چي ولاړ يې؟ هغه ورته وويل اذا قعدت تباعدت عني الارض، چي زه کښېنم يعني وروسته تر ولاړي مځکه ډېره راڅخه لېري سي، او چي ولاړېږم يعني وروسته تر ناستي مځکه مي ټينګه ونسي، حجاج ورته وويل چي تګ دي څرنګه دی؟ هغه ورته وويل ما وښته ټينګوي او پر پچه نوک وهم.

إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ قَدِيرٌ ﴿٧٠﴾

په تحقيق خدای ﷻ ښه علم لري پر مقادير د عمرو د انسانانو او قادر دی چي شاب قوي مړ کړي يعني بالاجل المعلوم والمکتوب في اللوح المحفوظ او باقي پرېږدي هرم فاني لکه درويش، وفيه تنبيه على ان تفاوت احوال والناس واعمارهم ليس الا بتقدير قادر حکيم حليم، او طبائع د انسانانو په دې کي باد د رمشت دی لکه حکمأ چي وايي.

فَضَّلَ بَعْضَكُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ فِي الرِّزْقِ

او خدای بالا کړی بعض ستاسي پر بل بعض په رزق بعض اعلى مرتبه غنيان حتى کروړپتيان وي، بعض اوسط غنيان لکپتيان وي بعض ادنى درجه غنيان تجاران وي معمولي تجارت لري، بعض وزيران وي، بعض رئيس جمهوران

وي، بعض عسکر وي، بعض فقيران وي چي پر هيڅ شي قدرت نه لري او مزدور کاران وي وهکذا نور خلگ هم سته.

فَمَا الَّذِينَ فُضِّلُوا بِرَآدِّي رِزْقِهِمْ

يعني نه دي هغه کسان چي تفضيل ورکړل سوی دی (يعني الاغنيأعلى حسب درجاتهم) ورکونکی د هغه مال چي تر دوی بالا وي.

عَلَىٰ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَهُمْ فِيهِ سَوَآءٌ

پر هغو کسانو چي ددوی مزدوران او نوکران وي، يعني چي اغنيأ او نوکران د هغه مال په تصرف کي او په صرفولو د مصارفو دي سره برابر وي، يعني مزدور او نوکر دي دومره اختيارات لکه اغنيأ ولري.

درويش وايي: چي په دې آيت سره رد دی پر مشرکانو چي د خدای ﷻ سره بعض مخلوق د خدای ﷻ برابروي په الوهيت سره، او سره ددې چي د بتان چي دوی يې د خدای ﷻ شريکان بولي د خدای ﷻ سره صلاحيت د شراکت نه لري په يو شي کي د اشياؤ او په يوه د وجوه او مشرکان په دې نه دي راضي چي خپل نوکران له ځانه سره برابر کړي په اموالو کي خپل ازروی تصرف مع ان ممالیکهم من جنسهم في الانسانية وقادرون على التصرفات في الجملة، او ددوی غايت جهالت دی چي اصنام چي جمادات دي د خدای ﷻ سره يې برابروي په الوهيت او عبادت کي.

أَفَبِنِعْمَةِ اللَّهِ يَجْحَدُونَ ﴿٧١﴾

آيا له نعمت څخه د خدای ﷻ تاسي انکار کوئ، ولي چي خدای ﷻ لره شرکأ واياست، نو بايد نعمتونه د خدای ﷻ و هغو شرکاؤ ته منسوب کړئ او له دې څخه منکر سئ چي دا نعمتونه له جانبه څخه د خدای ﷻ دي.

سوال: د "جحود" چي معنا يې انکار دی صله کلمه ده بأ نه راځي؟

ځواب: جحود کفر لره مستلزم دی او د کفر صله بأ راځي، مثلاً يقال فلان کفر بالله.

درويش وايي: چي په راتلونکو آيتو کي خدای ﷻ نور نعمتونه و خلگو ته بيانوي.

وَاللّٰهُ جَعَلَ لَكُمْ مِّنْ اَنْفُسِكُمْ

او خدای (جل جلاله) پیدا کړي دي تاسي ته ستاسي له جنس څخه ماينې يعني هغه هم انسان ده.

پوه سه: چي ازواج جمع د زوج ده او زوج نر او ښځي دواړو ته ويل کېږي، ولي چي زوج په معنى د جوت دی چي مقابل د فرد دی، نو هر يو له نر او ښځي څخه فرد وي چي نر ماينه پيدا کړه يا ښځي مېړه پيدا کړی جفت وګرځي، او بعض کسان ګمان کوي چي زوج نر ته وايي او ښځي ته زوجه وايي فقد غلط، ولي له دغه آيت څخه مخالف دی ولي چي ازواج جمع مذکر ده جمع مؤنث زوجات ده او سره ددې چي مراد له ازواج څخه په دې آيت کي ماينې دي بقرينة لکم چي مراد ځني نر دي، او بل مخالف دی له هغه آيت قرآني څخه چي خدای جل جلاله آدم عليه السلام ته وويل "اسكن انت وزوجك الجنة آه".

فائده: د ازواج د نعمت حکمت دادی چي په ماينو سره وحشت د نر دفع کېږي او د ماينې سره يې الفت پيدا کېږي او اولاد ځني پيدا کېږي الى غير ذالک من فوائد الزوجات کخدمة البيت.

اَزْوَاجًا وَّجَعَلَ لَكُمْ مِّنْ اَزْوَاجِكُمْ بَنِيْنَ وَ حَفَدَةً

او تاسي ته يې پيدا کړل له ماينو څخه ستاسي زامن او لمسيان.

پوه سه: چي "حفدة" جمع د حافد ده چي اولاد الاولاد ته وايي كذا في القاموس، او حافد مسرع في الخدمة ته هم وايي، نو له دې سببه بعض مفسرين وايي چي مراد له حفدة څخه هم بنين دي والعطف لتغاير الوصفين البنوة والاسراع في الخدمة، والتغاير الوصفي قائم مقام التغاير الذاتي کما قال صاحب روح المعاني، او بعض مفسرين وايي چي مراد له حفدة څخه بنات دي، ولي چي لونې د کور خدمتونه ډېر په چټکی سره کوي، لکن دا تفسير روح البيان رد کړی دی په دې سبب چي دا سورت مکي دی او خطاب د مشرکانو سره دی او خدای جل جلاله دو ی ته په ډول د امتنان او احسان دا خبري کوي وهم کانوا

ثسود وجوههم عند الاخبار بالبنات، کریمه "واذا بشر احدهم بالانثی ظل وجهه مسوداً وهو كظيم" ای مملو من الغم نو به خدای ﷻ په ځای کي د امتنان پر دوی بنات ذکر کوي.

درويش وايي: چي روح المعاني ددې آيت نور تفسيرونه هم ذکر کړي دي و تبعه المظهري لکن په سبب د طول البيان هغه تفسرونه درويش ملتوي کړه.

وَّ رَزَقَكُمۡ مِّنَ الطَّيِّبٰتِ ؕ

او تاسي ته يې په رزق درکړي ډېر لذيذ خوندور نعمتونه او يا حلالات او کلمه د "من" لپاره د تبعيض ده ولي ټوله طيبات خو په جنت کي دي او ما في الدنيا د هغو يو نمونه ده.

اَفَبِالۡبَاطِلِ يُؤۡمِنُوۡنَ وَبِنِعۡمَتِ اللّٰهِ هُمۡ يَكۡفُرُوۡنَ ۙ﴿۷۲﴾

آيا په باطل سره دوی يعني مشريکنو ايمان دی، چي د بعضو طيباتو نسبت دوی و خپل اصنامو ته کوي؟ او په نعمت سره د خدای ﷻ دوی کفر کوي چي نسبت يې و بتانو ته کوي، په صحيح حديث کي راغلي دي قال رسول الله ﷺ قال الله تعالى "اني والجن والانس في بنأ عظيم اخلق ويعبد غيري وارزق ويشكر غيري" زه، جن او انس په لويه خبره کي سره مختلف يو، پيدا کوم يې زه او عبادت د غير کړل کېږي يعني انس او جن عبادت د غير کوي من الاصنام والشمس والقمر والملائكة، او رزق زه ورکوم او شکر د بل ويل کېږي يعني د اصنام وغيرها، او جار ومجرور چي "بنعمت الله" دی پر عامل چي "يكفرون" دی لپاره د تخصيص مبالغه او يا لپاره د محاظت د اواخرو د آيتو، او بعض مفسرين وايي چي له باطل څخه ما امرهم الشيطان مراد دی من تحريم البحيرة والسائبة والوصيلة يؤمنون به وبنعمة الله ای بالطيبات من التي احل الله لهم يكفرون ويجحدون تحليله وقيل الباطل الشيطان دی او نعمت د خدای رسول الله ﷺ دی.

وَيَعْبُدُوْنَ مِنْ دُوْنِ اللّٰهِ مَا لَا يَمْلِكُ لَهُمْ رِزْقًا مِّنَ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ شَيْـًٔا وَّلَا يَسْتَطِيْعُوْنَ ﴿٧٣﴾

او دوی "يعني المشركين" عبادت بېله خدايه د هغه شي كوي چي هغه مالک نه دی دوی لره د رزق د اسمانو څخه يعني د باران په اورېدلو سره او نه د مځكي څخه د ارتذاقي موادو په شنه كېدلو سره د هيڅ شي، او نه طاقت ددوی سته لكونه جمادات.

يوه سه: چي اخفش رح وايي چي "شيئًا" بدل دی له "رزق" څخه په معنی د مرزوق دی، نو معنا داده چي دا ددوی معبودات چي بتان او جمادات دي مالک د مرزوقاتو نه دي قليلاً ولا كثيراً، او فرا رح وايي چي "رزقًا" مصدر دی او "شيئًا" منصوب دی مفعول به د "رزقًا" دی.

سوال: ضمير د "لايستطيعون" جمع دی راجع و "ما" ته دی او د "لايملک" ضمير چي مفرد دی هم راجع دی و "ما" ته فكيف يجوز ذالک؟

ځواب: جمعيت د ضمير نظر و معنی ته د "ما" دی ولي چي مراد له "ما" څخه بتان دي او هغه ډېر دي او افراد د ضمير يې نظر و لفظ ته د "ما" دی چي لفظ يې مفرد دی، او دوی لره په قرآن كريم كي او د عربو په محاوره ډېره مثالونه سته، او دا احتمال هم لري چي ضمير دي كفارو ته راجع وي، يعني طاقت نه لري كفار د رزق او سره ددې چي دوی احيا دي، فكيف بالجمادات.

فَلَا تَضْرِبُوْا لِلّٰهِ الْاَمْثَالَ ؕ

نو تاسي ايها الكفرة مه بيانوئ خدای جل جلاله لره امثال، ولي ضرب المثل خو تشبيه د يوه حال په بل حال سره او تاسي خو خدای جل جلاله نه پېژنئ او نه يې په صفاتو سره كما حقه خبر ياست او نه په هغو صفتو خبرياست چي پر خدای جل جلاله نه جاري كېږي بلكي اطلاق پر خدای جل جلاله يې ممتنع وي فكيف يصح منكم ضرب المثل لكونه قياسًا للغائب على الشاهد وذالک باطل.

إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ وَأَنتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٧٤﴾

په تحقیق خدای ﷻ خبر دی په ضرب د امثالو لکه په قرآن عزیز کي یې ځای پر ځای ضرب المثل راوړي دي، او تاسي په ضرب المثل نه پوهېږئ او نه یې په شرائطو خبریاست، وفي المثنوي:

درتصور ذات او را گنج کو .... تا درآید تصور مثل او

وفي الحديث النبوي ﷺ ان الله احتجب عن البصائر كما احتجب عن الابصار (خدای ﷻ پټ دی له عقولو څخه د مخلوق لکه چي له سترگو څخه پټ دی) وان الملائكة الاعلى يطلبونه كما تطلبونه (او جماعت اعلى د ملکو طلب د خدای ﷻ کوي لکه تاسي چي طلب کوئ) ولهذا قال الحكماً تصوره تعالى بالكنه وبكنهه ممتنع، والتفصيل في شرح السلم للقاضي محمد مبارک رح.

درویش وایي: چي دا مغلق خبره ما ددې لپاره وکړه چي اهل العقل د اهل النقل سره متفق دي په دې مسئله کي یعني فلا تضربوا لله الامثال الى اخير الآية.

ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا عَبْدًا مَّمْلُوكًا

خدای ﷻ بیانوي یو مثال (یعني د خپل ځان لپاره او د هغه چا لپاره چي مشکان یې عبادت کوي د ماسوى د خدای ﷻ) د یو مریي چي مملوک د یو چا وي.

پوه سه: چي "عبداً" بدل دی د "مثلاً" او عبد چي په مملوک یې مقید کړی احتراز دی له حر څخه ولي چي هغه خو هم عبدالله دی لکن مملوک د چا نه دی.

لَّا يَقْدِرُ عَلَىٰ شَيْءٍ

چي قدرت نه لري پر هیڅ شي، دا قید احتراز له عبد ماذون څخه دی، ولي هغه ده ته بادار اجازه د کسب او تجارت ورکړی دی، نو هغه قادر دی په اذن د مولی، او داغه رنگه احتراز دی د مکاتب مریي څخه ولي هغه هم په خلاصولو د خپل ځان له مریي توب څخه کسب او مزدوري وغیره کولای سي کما في کتب الفقهاً رحمهم الله.

درویش وایي: چي عبد مملوک لایقدر علی شیئ خدای ﷻ مثل گرځولي دي د هغو بتانو چي مشرکان یې د خدای ﷻ سره په عبادت کي شریکان گڼي

اوس مثال د خپل ځان وايي.

وَّمَنْ رَّزَقْنٰهُ مِنَّا رِزْقًا حَسَنًا

او هغه څوک چې رزق ورکړی وي، موږ رزق حسن يعني طيب حلال كثير.

پوه سه: چې من موصوله دی او عطف دی على عبد د هغه مقابل دی فالمعنی وحراً غنياً كثير المال.

فَهُوَ يُنْفِقُ مِنْهُ سِرًّا وَّجَهْرًا

نو دی اتفاق کوي له هغه مال څخه په پټه او ښکاره يعني ينفق كيف يشا،

نو دا ضرب مثل خدای ﷻ دليل ددې وګرځاوه چې ممتنع دی اشراک او برابري په عبادت او الوهيت کې په منځ کې د بتانو چې هغه اعجز المخلوقات دی او په منځ کې د الله چې غني دی او قادر دی پر هر شي.

هَلْ يَسْتَوٗنَ

استفهام انکاري دی يعني هرگز نه سي سره برابرېدای.

سوال: په ضرب مثل کې خو دوه شيه ذکر سوي چې عبد مملوک او حر غني نو بايد بل يستويان ويل سوی وای، نو صيغه د جمع څه وجه لري؟

ځواب: صيغه د جمع په اعتبار د جنسين روا ړه فالمعنى هل يستوي الاحرار والعبيد.

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ بَلْ اَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُوْنَ ﴿۷۵﴾

ثنا وصفت همه وهمه خدای ﷻ لره دی لانه معطى النعم كلها موصوف بصفات الجمال والجلال لا يستحق الحمد غيره تعالى فضلاً عن استحقاق العبادت والالوهية صدق الله العظيم، بلکې ډېر د مشرکانو د مکې نه پوهېږي څکه نسبت د نعمتو د خدای ﷻ وبتانو ته کوي بيا نو عبادت د هغو بتانو کوي له دې کبله چې دوی موږ ته دا نعمتونه راکړي دي.

درويش وايي: چې ابن جريج رح له عطا رح څخه روايت کړی دی چې مراد د عبد مملوک څخه ابوجهل دی او مراد له "من رزقه رزقًا حسنًا" څخه ابوبکر رضی الله عنه دی لکن تخصيص من غير مخصص دی عموم د آيت اولى او مختاره د جمهور المفسرين

دی، او بل دا چي په دې تفسير كي و مجاز ته ضرورت سته ولي چي ابو جهل خو عبد مملوک لایقدر علی شيئ نه ؤ كما لا يخفى، والعجب من المظهري يذكر امثال هذه التفاسير البعيدة. صاحب د كشف المحجوب راوړي دي چي يوه ورځ و خلوت د شيخ ابو العباس شيباني قدس سره و رغلم: وی را دیدم که این آیت "بل اكثرهم لا يعلمون" ميخواند وميگريست ونعره پرسوز وگداز ميزد پنداشتم كه خواهد رفت (یعني ما گمان كاوه چي زكندن يې دى له دنيا څخه به ولاړ سي) گفتم ای شیخ این چه حالتست كه ترا بگریه دلسوز اورده گفت كه يازده سال ميگزرد تا ورد ما تا اینجا رسیده است، واز اینجا نمیتوانم گذشت، آری حدوث درقدم نمیتواند رسید، وممكن از كنه واجب الوجود خبر نتواند داد این بیت بخواند:

نیست یا هست چون زند پهلو .... قطره بابحر چون كند دعوى

فائده: لفظ د "اكثرهم" يې ووايه او سره ددې چي ضمير خو راجع و مشركانو ته دی تنبيهاً على ان بعض المشركين يعلمون ذالک لكن عمل په موجب د هغه نه كوي عناداً وتكبراً.

وَضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا رَّجُلَيْنِ اَحَدُهُمَآ اَبْكَمُ لَا يَقْدِرُ عَلٰى شَىْءٍ

خدای ﷻ مثال بیانوي د بتانو او د خپل ځان په دوو كسانو سره چي يو يې مور زاده كوڼ او گنگی وي چي اخرس يې بولي چي نه خبره اوري او نه خبري كولای سي، چي قدرت نه لري پر يو شي د كسبو د دنيا لنقصان عقله.

وَّهُوَ كَلٌّ عَلٰى مَوْلٰىهُ اَيْنَمَا يُوَجِّهْهُّ لَا يَاْتِ بِخَيْرٍ

او دوی دروند باروي پر قريب او متولي د كارو دده، هره خوا ته چي يې واستوي مولى دده يعني په اشاراتو سره راتگ په خير سره نسي كولای يعني هغه متوجه اليه امر نسي اجرا كولای.

يوه سه: چي دا مثال دی د صنم چي نه خبري اوري او نه خبري كولای سي او نه عقل لري، او دا بت پر عابد دده دروند بار وي چي له يوه ځای څخه يې بل ځای ته وړي او د گرز له سببه هره ورځ صافه پوري موږي او دا عابد چي هر مراد او مطلب له

ده څخه وغواړي صنم يې نسي اجرأ كولای لكونه جماداً بلا علم ولاقدرة.

هَلْ يَسْتَوِي هُوَ وَمَن يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَهُوَ عَلَىٰ صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ ﴿٧٦﴾

يعني عقل يې سالم وي فهم او فكر لري او ژبياړى وي او پر راه راست وي، او خلګو ته يې فائدې رسېږي او خلګ پر عدل باعثه كوي وهو التوسط بين الافراط والتفريط في القوة العقلية والقوة الشهوية والقوة الغضبية، او دى خپله پر سمه لاروي هر مطلب ته چي متوجه سي په سهولت سره لاس ته راوستای سي.

درويش وايي: چي دا مثل دى چي خداى پاک د خپل ځان لپاره ويلى دى، شيخ الاسلام علي البزدوي رح وايي چي غرض له دواړو مثالو څخه نفي د مساوات په منځ كي د خداى ﷻ او په منځ كي د مايعبده المشركون.

درويش وايي: چي وما اختاره شيخ الاسلام هو الظاهر من سياق الآيات، او مظهري او روح البيان په قيل سره نور احتمالات راوړي دي چي د بعضو نسبت يې و ابن عباس رضي الله عنهما ته كړى دى او د بعضو دا يې مقاتل رح ته كړى دى چي هغه ټوله احتمالات روح المعاني رد كړي دي په سبب د عدم صحت د اسنادو، وايضاً يأبى عن الاحتمالات المذكورة العقل السليم والفهم المستقيم فلذالک اعرضنا عن ايرادها وردها تفصيلاً، كه څوک تفصيل ددې احتمالاتو غواړي نو دي تفسير روح البيان او تفسير مظهري مطالعه كړي او كه يې تفصيل د رد غواړي نو دي روح المعاني په غور سره وګوري.

حاسده خوله پټه ونسه د عبيدالله ټولې خبري په حواله دي د تفاسير معتبره وو والله اعلم بحقيقة الحال.

فائده: "ضرب الله مثلاً" په دواړو ځايو كي كه څه هم صيغه د ماضي ده لكن مقصود ځني انشأ د ضرب المثل ده لاحكاية الضرب في الزمان الماضي فتأمل هداک الله لفهم دقائق كلام الله عزوجل.

وَلِلَّهِ غَيْبُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ

يعني خاص خداى ﷻ لره دى علم د پټو شيانو (په حذف د مضاف يعني لفظ علم)

پوه سه: چي له غيب څخه مراد ماغاب عن الخلق ولي د خدای ﷻ غيبت ممکن نه دی، او حصر د علم غيب په خدای ﷻ پوري له تقديم څخه د خبر چي لله دی پر مبتدأ باندي چي غيب مضاف دی فهمېږي او کلمه د لام هم ممد ددې اختصاص ده.

وَمَآ أَمۡرُ ٱلسَّاعَةِ إِلَّا كَلَمۡحِ ٱلۡبَصَرِ أَوۡ هُوَ أَقۡرَبُۚ

او نه دی حال د قيام د قيامت في سرعته وسهولته اذا اراد الله ذالک، په بيضاوي کي وايي چي "لمح رجع الطرف من اعلى الحدقة الى اسفلها" او دا هم خدای پاک د مثال په توګه وايي "اذ لا يعرف اقل منه في العرف" (او هو اقرب) ای بل هو اقرب من لمح البصر، ولي چي خدای ﷻ ټوله خلګ دفعةً ژوندي کوي اذا قال له کن فيکون او هر شی چي دفعةً پيدا سي کان في آن ولا امتداد للآن کما هو مثبت عند العقلاً.

إِنَّ ٱللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيۡءٖ قَدِيرٞ ۝٧٧

په تحقيق خدای ﷻ پر هر شي قادر دی يعني اذا شائه، نو قادر دی پر احيأ د ټوله مخلوق دفعةً کما احيا هم في الدنيا تدريجاً، بغوي رح وايي نزلت يعني آيت فوق په کفارو کي دمکې چي دوی غوښتنه کوله د ژر راتلو د قيامت استهزاءً والا فهم منکرون عن القيامة.

وَٱللَّهُ أَخۡرَجَكُم مِّنۢ بُطُونِ أُمَّهَٰتِكُمۡ لَا تَعۡلَمُونَ شَيۡـٔٗا

خدای ﷻ تاسي را ايستلي ياست له نسو څخه د ميندو ستاسي په داسي حال کي چي نه پوهېداست تاسي په هيڅ شي، مظهري رح وايي مستصحبين جهل الجمادية انتهى.

درويش وايي: چي اولى دا وه چي ويلي يې وای متشابهين جهل الجمادية لان العقلاً کلهم يقولون ان للطفل الخارج علم حضوري سته بنفسه والجماد ليس له علم حضوري ولا حصولي فافهم.

وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٧٨﴾

او تاسي ته يې دركړې وه سمع (سمع په معنى د اسماع ده لكونه مصدراً لاحاجة الى جمعه او سترګې او زړونه جمع د فؤاد ده، نو په دغو حواسو تاسي بعض جزئيات د اشياؤ لكه مور او لور پېژندل او بيا په زړو سره شركت د انسانانو او مباينه ددوى د سپو او پشانو سره په تكرار د احساس پوه سواست حتى چي تاسي بعض علوم بدهية هم وپېژند چي دې ته درجې حكماً عقل بالملكة وايي او اول درجې ته عقل هيولاني وايي.

پوه سه: چي "لعل" په معنى د لام كي دى يعني ددې لپاره چي تاسي به شكر ووایاست پر دغو نعمتو چي پر تاسي طوراً بعد طور راغله او تاسي واورېدل من الله المتعال.

أَلَمْ يَرَوْا إِلَى الطَّيْرِ مُسَخَّرَاتٍ فِي جَوِّ السَّمَاءِ ط

دا بيان دى د بل حجت پر وجود د صانع و توحيده آيا دوى نه ګوري ومرغانو ته يعني تر صغيره او كبيره پوري، چي دوى مسخر دى و الوتو ته په واسطه د وزرو په هوا كي په منځ كي د مځكي او اسمان، په قاموس كي وايي چي جو هو الهوأ.

پوه سه: چي مرغان كه څه هم و مځكه ته نژدې تر اسمان لكن جو السمأ چي ذكر سو ددې جهته طرف د اسمان دى.

تنبيه: په دې آيت كي اشاره و دې ته ده چي طيران د مرغانو په مقتضى د طبع ددوى نه دى بل بتسخير الله تعالى وان كان مقتضى طبع الطير من الثقل السقوط.

مَا يُمْسِكُهُنَّ إِلَّا اللَّهُ ط

نه دي خوندي كړي دغه مرغان په هوا كي بېله تاثير د قدرت د خداى ﷻ على خلاف طبعهن من الثقل في الغاية في بعض الطيور نه ده لوړې خوا د ځېدلو شى سته او نه د كښتې خوا تنبه سته.

فائده: هغه داده چي هوأ د مرغانو لپاره خداى ﷻ داسي مسخر كړې ده لكه درياب د آب باز لپاره، يعني آب باز په اوبو كي لاسونه ځان ته جوت وي بيا يې

غوړوي نو په دې ذريعه يې اوبه نه غوټه کوي مع ثقله درغه رنګه مرغه وزرونه په هوا کي په ځان پوري جوتوي بيا يې له ځانه څخه لېري کوي، نو په دې سبب دی کښته را ايله کېږي، او د قدرت له عجائبو څخه د قدرت داده چي بعض مرغان په هوا کي هګۍ واچوي او هغه هګۍ وروسته په هوا کي چيچۍ سي، وما ذالک الا بتسخير الله عزوجل وعجائب قدرته تعالى طير ابابيل التي رمت اصحاب الفيل بحجارة من سجيل کما نطق به القرآن الکريم، ومن عجائب الطيور ما يقال له "همای" فانه من سکان الهوا په هوا کي هګۍ اچوي او په هوا کي يې چيچۍ زېږي او پښې نه لري دومره بدن يې دی لکه د ګيړ کي، چي مړ سي په هوا لاښ يې په صحرا کي د هند ليدل کېږي.

درويش وايي: چي فالحق ان نقول ولايعلم جنود ربک الا هو، له ابن عباس رضي الله عنهما څخه روايت دی چي هوا معمور ده په امم مختلفة الخلق سره.

إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٧٩﴾

په تحقيق په دې احوالو کي د مرغانو ډېر دلائل د قدرت دي هغه قوم لره چي ايمان پر قرآن لري تخصيص د مؤمنانو يې په دې سبب وکړی چي دوی په دقائقو کي د قدرت د خدای جل جلاله فکر ووهي بخلاف الکفرة.

وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُم مِّن بُيُوتِكُمْ سَكَنًا

بيان د نعمت اخری دی او خدای جل جلاله ګرځولي دي ستاسي له خونو څخه يعني چي په خښتو يا پخې يا اومې يا په ډبرو کي جوړي کړه ځای د سکونت ستاسي، سکن مصدر په معنی د مفعول دی يعني المسکن.

وَجَعَلَ لَكُم مِّن جُلُودِ الْأَنْعَامِ بُيُوتًا تَسْتَخِفُّونَهَا يَوْمَ ظَعْنِكُمْ وَيَوْمَ إِقَامَتِكُمْ ۙ

او خدای جل جلاله پيدا کړي دي تاسي لره له پوستو څخه د چارپايانو يعني اوښان، غوايي، مېږي، پسونه او بزې، خوني چي خېمې يې بولي او اخبيته يې هم بولي چي له څرمنو څخه يې مالداران د صحرانشينو جوړوي، چي تاسي ته

سپکي وي په وخت کي د سفر او د اقامت، او دا هم احتمال سته چي له جلود څخه په عموم مجاز ما علی جلود البعیر من الوبر وصوف الغنم ومن شعر المعز ته هم شامل مراد وي چي له هغو څخه هم خېمې لوی او کوچنۍ جوړېږي.

وَمِنْ أَصْوَافِهَا وَأَوْبَارِهَا وَأَشْعَارِهَا أَثَاثًا وَمَتَاعًا إِلَىٰ حِينٍ ﴿٨٠﴾

یعني له وړیو څخه د پسو او د وړیو څخه د اوښانو چي وبر یې بولي، او د بزو وجغونې او د کور شیان لکه کمبلې، پرشونه، شړۍ او پشمي کالي، او اسباب د تجارت تر یو وخته پوري، په حدیث شریف کي راغلي دي چي رسول الله ﷺ وایي من بنی بنیانًا من غیر ظلم ولا اعتدا او غرس غرسًا في غیر ظلم ولا اعتدأ کان له اجر جاریًا ما انتفع به احد من خلق الرحمن.

پوه سه: چي "اثاث" جمع دی مفرد د لفظ نه لري.

وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُم مِّمَّا خَلَقَ ظِلَالًا

او خدای ﷻ پیدا کړي دي ستاسي لپاره له هغو شیانو څخه چي خدای پیدا کړي دي من الشجر والجبل والابنیة ظلالاً، سایې چي تاسي ځانونه په وساتئ له گرمۍ څخه د لمر مثلاً په دوبي کي او یا په دیار حاره وو کي مثلاً عربستان.

وَجَعَلَ لَكُم مِّنَ الْجِبَالِ أَكْنَانًا

او گرځولي دي خدای ﷻ ستاسي د نفع لپاره له غرو څخه (یعني له غارو څخه چي په غرو کي وي) داسي ځایونه چي تاسي ځانونه پکښي ساتئ، یا دا معنی چي له دښمنانانو څخه ځانونه پکښي محفوظ کړئ او یا په هغو غارو کي سکونت وکړئ یا هورې په آلاتو سره خونې جوړې کړئ "اکنان" جمع د کن ده.

پوښتنه: خدای عزوجل نعمت د جبالو د اکنانو ذکر کړی او سره ددې چي د سهل مځکو اکنان تر اکنانو د جبل ډېر دي؟

ځواب: عطاؒ وایي چي نزل القرآن علی قدر معرفتهم کما في هذه الآیة، ولي چي عرب د هغې زمانې عمومًا په غرو کي اوسېدل، د سهل مځکي د خونو اوسېدل پکښي کم وه.

وَجَعَلَ لَكُمْ سَرَابِيلَ تَقِيكُمُ الْحَرَّ

او خدای ﷻ تاسي ته درکړي دي قميصان يعني د پنبه ؤ يا د وړيو يا د کتان يا د وريښمو چي تاسي وساتي له ګرمۍ څخه.

سوال: په قميصانو خو سړی له يخه هم ساتل کيږي؟

ځواب: هو! لکن يو ضد يې ذکر کړی او مراد دواړه دي لدلالة المذکور على المحذوف او بعض مفسران وايي چي چونکه ګرمي په ديارو کي د عربو ډېره وه او يخ يې ډېر کم ؤ نو ځکه يې حر ذکر کړی.

وَسَرَابِيلَ تَقِيكُمْ بَأْسَكُمْ

ای جعل لکم سرابيل يعني قميصان د وسپني چي په عربي يې درع بولي او په پښتو يې زغره، چي دغه قميصان تاسي ساتي له جنګ الم او جرح څخه که توري وي او که د نېزي په وخت کي د شدت د جنګ.

درويش وايي: چي اول واضع د توري او زغرې داؤد عليه السلام دی کما نطق به القرآن "والناله الحديد" الى اخير الآية، او لقمان حکيم د داؤد عليه السلام سره يو ځای ؤ چي داؤد عليه السلام دا زغرې جوړولې او کړۍ د وسپني او په منځ کي د کړيو به يې نري نري مېخونه ورکول شپږ مياشتي دا سلسله جاري وه، لکن لقمان پوښتنه نه ځني کول چي ته دا څه شی جوړوې او د څه لپاره يې جوړوې، نو داؤد عليه السلام چي زغره پوره کړه، نو يې واغوستل او داسي يې وويل نعم لباس الحرب ،،، بيت:

چو لقمان د يد کاندر دست داؤد .... همی آهن بمعجز موم ګردد

نه پرسيدش چه ميسازی که دانست .... که بی پرسيد نش معلوم ګردد

وکان کما زعم، يعنې بې پوښتنې يې لقمان ته حکمت معلوم سو.

پوه سه: چي داؤد عليه السلام وروسته صفت د زغرې جوړېدلو په چټکۍ روان ؤ حتى تر زمانې د رسول الله ﷺ حتى چي عليه الصلوة والسلام مبارک په جنګو کي د کفارو سره زغره اغوستې وه، او په صحيح احاديثو کي راغلي دي چي عليه الصلوة والسلام دوې زغرې يوه پر بله سربېره اغوستي دي، رفته رفته چي

نقشه د زغرې بدله سوه او په ځای کي د تورو او نېزوو او غشو کلاشنکوفونه او توفنچې او دستي او هوايي بومان منځ ته راغله، نو صفت د زغرو پای ته ورسېدی الا ماشاء الله تعالی.

كَذَٰلِكَ يُتِمُّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تُسْلِمُونَ ﴿٨١﴾

"كذالك" يعني لكه چي اتمام د نعمتو مذكوره وو يې پر تاسي كړی ؤ" خدای تام گرځوي نعمت خپل پر تاسي يعني اې قريشو د مكې چي تاسي ته يې رسول راواستاوه او په معجزو يې دده رسالت ثابت كړی او ستاسي په عربي ژبه يې قرآن كريم نازل كړی واتم عليكم الحجة واعز الاسلام.

ددې لپاره چي اسلام به قبول كړي ډېر خلگ د عربو و غيرهم ځخه او طاعت به خالصاً د خدای ﷻ كوي او بت فرستي به محو او نابوده وگرځي.

فَإِن تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ الْمُبِينُ ﴿٨٢﴾

كه اعراض وكړي يعني اهل مكه له قبول ځخه د اسلام او ستا خبره ونه مني.

پوه سه: چي اصل جزأ د "ان" محذوفه ده يعني فلا تهتم ته غم مه كوه يعني زړه مه تنگوه و قوله فانما آه، دليل د جزأ دی په ځای كي د جزأ درېدلی په دې معنی چي پر تا نه ؤ مگر بلاغ د امر الهي وقد اكملت البلاغ المبين يعني بې پردې او بېخوفه دي تبليغ د امر الهي ورتهٔ وكړی، نو په دې آيت كي سبب چي بلاغ مبين دی په ځای كي د مسبب چي فلا تهتم چي اصل جزأ وه راوړی يې دی فافهم.

يَعْرِفُونَ نِعْمَتَ اللَّهِ ثُمَّ يُنكِرُونَهَا

دوی پېژني نعمت د خدای ﷻ هغه نعمتونه چي په دمخه آيتو كي د خدای ﷻ بيان كړه، ولي دوی په دې اقرار كاوه چي دا مذكوره نعمتونه دي، او هم يې په دې اقرار كاوه چي له جانبه ځخه د خدای دي، وروسته يې انكار كاوه لهٔ نعمت ځخه د خدای ﷻ چي عبادت د خدای ﷻ مخلصين له الدين يې نه كاوه بلكې بتان يې په عبادت كي ورسره شريكان بلل، سدي رح وايي چي مراد له نعمت ځخه ذات انور د عليه الصلوة والسلام دی، فالمعنی يعرفون كفار مكة بنبوة محمد ﷺ

بالمعجزات الواضحات لکن انکار دده له نبوت څخه یې عناداً او تکبراً کاوه.

پوه سه: چي کلمه د "ثم" لپاره د تراخي في الزمان نه ده کما هو اصل معناه بلکي لپاره د انکار او استبعاد وروسته تر معرفت.

وَأَكْثَرُهُمُ الْكَٰفِرُونَ ﴿٨٣﴾

او ډېر ددوی کافران او منکر له نبوت څخه د علیه الصلوة والسلام دي پر تفسیر د سدي رحمه الله، او یا اکثر ددوی چي نعمتونه د خدای جل جلاله پېژني چي من الله دي وروسته دوی کافران دي په هغو نعمتو سره چي نسبت ددغو نعمتو یې و بتانو ته کاوه، په هر صورت دلته یو سوال پیدا کېږي چي په دمخه آیت کي خو ضمیر د یعرفون او ینکرون خو ټوله کافرانو مشرکانو ته راجع ؤ او په دې آیت کي دا وویل سول واکثرهم الکافرون، ددې سوال دفع روح البیان په دې سره کړې ده "یعرفون" ای بعض المشرکین ثم ینکرونها بافعالهم حیث یعبدون غیر منعمها (چي خدای جل جلاله دی) ای الاصنام، او بقولهم انها بشفاعة آلهتنا واکثرهم الکفافرون ای المنکرون بقلوبهم غیر المعترفین بماذکر انتهی، او مظهري رحمه الله دفع په دې ډول کړې ده وذکر الاکثر اما لان بعضهم لم یعرف الحق المذکور لنقصان العقل او التفریط في النظر او لانه لم یبلغ حد التکلیف واما لانه قال الاکثر واراد به الکل انتهی، او صاحب د روح المعاني یې په دې سره دفع کړې ده چي اسناد د سابق یعني یعرفون وینکرون دي پر خپل ظاهر پاته وي، والمراد ان اکثرهم المقرون الثابتون پر کفر دي الی یوم یلقونه فالتعبیر بالاکثر لعلمه تعالی بان منهم من یؤمن به، او نورې توجیهاتې یې هغه کړي دي چي مظهري یې نقل د روح المعاني څخه کړی دی وان لم ینسبه الی روح الماني کما هو دیدنه.

وَيَوْمَ نَبْعَثُ مِن كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيدًا

او ذکر کړه یا محمد (صلی الله علیه وسلم) هغه ورځ و کافرانو ته چي موږ وپاځوو له هر امت څخه شاهد یعني پر هغه امت چي رسول د هغه امت دی چي پر مؤمنانو د هغه امت به شاهدي په ایمان سره ادا کوي او پر کافرانو په کفر سره.

پوه سه: چي "يوم" په مشهو رسره منصوب دى په اذكر مقدر سره او مظهري دا توجيه هم ذكر كړې ده خوفهم يوم آه.

ثُمَّ لَا يُؤْذَنُ لِلَّذِينَ كَفَرُوا

او وروسته تر شاهدۍ د رسول اجازه نه وركول كېږي يعني له جانبه څخه د خداى وه هغو كسانو ته چي په دنيا كي يې كفر مختاره كړى ؤ يعني چي دوى دي عذر و خداى ﷻ ته ووايي، ولي عذر صحيح خو نه لري، ولي چي خداى ﷻ رسول سره د معجزاتو دوى ته ورا ستولى ؤ، او بعض مفسرين وايي چي دمطلق خبرو اجازه نه وركول كېږي، وهذا بعيد لقوله تعالى في شانهم "ربنا قد غلبت علينا شقوتنا آه" ولقوله تعالى "ربنا فارجعنا نعمل صالحًا آه" ولقوله تعالى حكاية عن قولهم "والله ربنا ماكنا مشركين آه، الا ان يقال يوم القيامة ذو الوان ففي بعضها يؤذن لهم في مطلق الكلام وفي بعضها لا يؤذن لهم.

وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ ﴿٨٤﴾

او نه له دوى څخه طلب د رضا د خداى ﷻ كول كېږي يعني چي اوس خداى راضي كړي، ولي په ورځ د قيامت د خداى ﷻ رضى ممكنه نه ده، ولي دار الآخرة خو دار التكليف نه دى، او نه دوى و دنيا ته ردېږي چي ايمان راوړي او اعمال صالحه وكړي او خداى ﷻ راضي كړي لانهم يطلبون ذالك اى الرد الى الدنيا لكن لا يقبل ذالك منهم.

وَإِذَا رَأَى الَّذِينَ ظَلَمُوا الْعَذَابَ فَلَا يُخَفَّفُ عَنْهُمْ وَلَا هُمْ يُنْظَرُونَ ﴿٨٥﴾

او هغه چي ويني هغه كسان چي ظالمان وي يعني كافران عذاب د جهنم او بيا نه سپكول كېږي عذاب يعني وروسته تر دخول د جهنم او دوى ته مهلت وركول كېږي يعني قبل الدخول.

درويش وايي: چي مظهري او صاحب د روح البيان په ځواب كي د "اذا" هيڅ نه دي ويلي، او مشهوره توجيه د "اذا" په ځواب كي د "اذا" في امثال هذا لرؤا امرًا قطيعًا، او روح المعاني وايي چي بعض مفسرين وايي چي فلا يخفف عنهم

د اذا دی لکن تقدیر د فهو لایخفف اولی دی، تا چي جمله اسمیه سي، ولي چي نحات وايي چي مضارع كه مثبت وي او كه منفي چي په ځواب کي د اذا واقع سي دخول د فأ پر ناجائز دی، او ابو حیان ددې توجیه هر کلی کړی دی، او خفاجي رحمه الله په شرح کي د بيضاوي دا توجيه تر سخت تنقيد لاندي نیولې ده، دی وايي چي تقدير مذكور خلاف الاصل دی.

نتیجه: ځواب مشهور د چون وچرا څخه خلاص دی والله اعلم بالصواب.

پوښتنه: خدای پاک لایخفف عنهم جمله فعليه مضارعه راوړه او "لاهم ينظرون" يې جمله اسميه راوړه حكمت يې څه دی؟

ځواب: نکته يې داده چي عدم تخفیف خو واقع دی وروسته تر رويت د عذاب، نو ځکه جمله فعليه مضارعه راوړه چي دلالت پر ثبات کوي بخلاف عدم الامهال فانه ثابت لهم في تلك الحالة بل على الدوام فلهذا اورد الجملة الاسمية فتدبر كذا في الخفاجي، حافظ شيرازي رحمه الله:

کاری کنم ورنه خجالت بر آور ...... روزی که رخت جان بجهان دگر کشیم

وَإِذَا رَءَا الَّذِينَ أَشْرَكُوا شُرَكَآءَهُمْ

هغه وخت چي وويني هغه چي شرک مختار کړي شرکا خلگ ددوی یعني چي شریکان د خدای جل جلاله گرځولي وه په دنيا کي يعني خدای پاک به ددوی بتان په میدان د قيامت کي حاضر کړي.

قَالُوا رَبَّنَا هَٰٓؤُلَآءِ شُرَكَآؤُنَا الَّذِينَ كُنَّا نَدْعُوا مِن دُونِكَ

دوي وايي چي دغه دي هغه بتان زموږ یعني معبودان هغه معبودان چي موږ په دنيا کي مو عبادت کاوه ددوی ماسوی له تا څخه، ددوی په دې خبره کي غرض دا وي چي موږ په خپل کار يعني چي عبادت د دغو بتانو مو کاوه پر خطأ وو، یا يې غرض دا وي چي موږ دا بتانو غولولي وو، نو موږ له عذاب څخه وساته او عذاب دوی ته ورکړه او یا عذاب پر موږ او دوی نیمایي کړه کما في روح البيان والمظهري وروح المعاني مع قيل وقال.

فَأَلْقَوْا إِلَيْهِمُ الْقَوْلَ إِنَّكُمْ لَكَٰذِبُونَ ﴿٨٦﴾

نو خدای عَزَّوَجَلَّ پر خبرو راولي دغه جمادات بتان او مشرکانو ته ووايي يو قول چي هغه دادی چي په تحقيق تاسي دروغ وایاست، یا په دې کي چي دا شرکا د خدای جَلَّ جَلَالُهُ دي یا په دې کي چي موږ حقیقتًا او واقعًا بلکې دوی عبادت کاوه د شیطان یا د اهوا زائغه وو او د بتانو د قول غرض دادی چي موږ دوی ته دعوت د خپل عبادت نه دی ورکړی او نه موږ دوی مجبور کړي دي پر شرک.

وَأَلْقَوْا إِلَى اللَّهِ يَوْمَئِذٍ السَّلَمَ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٨٧﴾

او واچوي و خدای جَلَّ جَلَالُهُ ته دغه "الذين ظلموا" په دغه ورځ کي انقياد او تسليم د حکم د خدای جَلَّ جَلَالُهُ بعد الاستکبار عن حکمه في الدنيا، یعني بيرغ د کبر د دنيا وغورځوي او بيرغ د تسليم او انقياد پورته کړي او ضائع او باطل وګرځي له دوی څخه هغه شی چي دوی په دنيا کي افترا او دروغ ويله چي بتان به زموږ شفاعت کوي.

الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ زِدْنَاهُمْ عَذَابًا فَوْقَ الْعَذَابِ

هغه کسان چي کفر او شرک يې کاوه او خلګ يې منع کوله له لاري څخه د خدای جَلَّ جَلَالُهُ چي دين د اسلام د ی او باعثه کول يې پر شرک چي دا رئيسان د مشرکينو وه موږ دوی ته زياته وو عذاب د صد عن سبيل الله بالا پر هغه عذاب چي دوی يې مستحق وه په سبب د خپل کفر، عبد الله بن مسعود وايي چي دا عذاب د صد لړمان به وي لکه جګه درخته د خورما، او برا بن عازب رَضِيَ اللهُ عَنْهُ له عليه الصلوة والسلام څخه روايت کړی دی په مثل د ماقبل حديث د ابن مسعود رَضِيَ اللهُ عَنْهُ ، او سعيد بن جبير رَضِيَ اللهُ عَنْهُ وايي چي دا ماران به وي لکه مايه اوښان او لړمان به وي په مثال د غاطرو چي يو د هغو به خپل صاحب دوږخي نېښ جګ کړي څلوېښت کاله به يې درد باقي وي.

بِمَا كَانُوا يُفْسِدُونَ ﴿٨٨﴾

په هغه سبب چي دوی په دنيا کي فساد کاوه بالکفر والمعاصي والصد عن سبيل الله تعالى.

وَيَوْمَ نَبْعَثُ فِي كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيدًا عَلَيْهِم مِّنْ أَنفُسِهِمْ

او په ياد کړی خلګو ته هغه ورځ يعني يوم القيامة چي موږ و پاڅوو له هر امت څخه شاهد پر دوی يعني بالايمان للمؤمنين وبالکفر على الکافرين چي دا شاهد به وي ددوی له ځانو څخه يعني من اقوامهم ولي چي نبي د هر امت خدای پاک ددوی له قوم څخه ورته استوي.

وَجِئْنَا بِكَ شَهِيدًا عَلَىٰ هَٰؤُلَاءِ ۚ

او رابه ولو موږ تا يا محمد (ﷺ) شاهد پر دغو کسانو ای على امتک.

درويش وايي: چي دا ترجمه مظهري رح کړې ده، او روح البيان وايي چي ای الامم وشهدائهم کما في قوله تعالى فکيف اذا جئنا من کل امة بشهيد وجئنابک على هؤلاً شهيداً، ولي مراد په دغه آيت کي خو شهدأ د امم دي چي انبيأ عليهم السلام د دغو اممو دي والقرآن يفسر بعضه بعضاً.

سوال: لوط عليه السلام خو د خپل امت له قوم څخه نه ؤ فکيف يستقيم الايجاب الکلي في قوله تعالى من کل امة الآية؟

ځواب: چونکه لوط عليه السلام د خپل امت ښځه په نکاح کړې وه او په دوی کي يې استوګنه درلودل کان کانه منهم.

وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تِبْيَانًا لِّكُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً وَبُشْرَىٰ لِلْمُسْلِمِينَ ﴿٨٩﴾

"الواو للاستيناف وهو کثير في الهداية" او څوک چي يې حال بولي په تقدير د قد کما هو القانون النحوي عند کون الماضي حالاً هغه بې ضرورته تکلف دی، والترجمة الآية: او نازل کړی ؤ موږ پر تا کتاب يعني القرآن چي بيان واضح پکښې دی د هر شي يعني من امور الدين خواه مفصل وي او که مجمل وي لکه "اتموا الصلوة واتوا الزکوة" چي قول او فعل د عليه الصلوة والسلام بيان مفصل دی، او سنن نبويه هم راجع و کتاب ته دي لقوله تعالى "ما اتکم

الرسول فخذوه وما نهاکم فانتهوا" او اجماع د مجتهدینو د امت مرحومه هم راجع و قرآن ته ده لقوله تعالی "ومن یتبع غیر سبیل المؤمنین نوله ماتولی" او قیاسات د مجتهدینو هم راجع و قرآن ته دي لقوله تعالی "فاعتبروا یا اولی الابصار"

درویش وایي: چي تفصیل د رجوع د مذکوره شیانو و قرآن ته په کتابو کي د اصول الفقه صراحةً بیان سوي دي او دا کتاب هدایت دی له ضلال څخه او رحمت دی د ټولو خلګو لپاره او زېری دی د مسلمانانو لپاره بالخصوص.

پوه سه: چي حمل ددې درو مصدرو مبالغةً دی کزید عدل.

پوښتنه: تا په ترجمه کي وویل "او رحمت دی د خلګو لپاره" نو قرآن د کافرانو لپاره څرنګه رحمت دی؟

ځواب: هغو ته چي رحمت نه دی تقصیر ددوی دی .. بیت

نقصان ز قابل است و گرنه علی الدوام
فیض سعادتش بهمه کس برابر است
الشمس شمس وان لم یرها الضریر
والعسل عسل وان یجد طعمه فاه المریر

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ

په تحقیق خدای ﷻ امر کوي یعني خلګ فالمفعول محذوف، په عدل سره او په احسان سره.

پوه سه: چي عدل په لغت کي برابری ته وایي ځکه فدیه او جزأ ته عدل وایي باعتبار معنی المساوات، کریمه "او عدل ذالک صیاماً" کریمه "وان تعدلوا بین النسأ" یعني د متعددو ماینو په باره کي مساوات کوئ په هر شي کي چي ستاسي په اختیار کي وي، نو ددې آیت معنی داده چي خدای ﷻ تاسي امر کوي په مساوات سره په مکافات کي ان کان خیراً فخیراً وان کان شراً فشراً، هذا ما قاله المظهري، او روح المعاني او روح البیان وایي چي عدل توسط بین الافراط والتفریط وهو رأس الفضائل کلها، او ډېره فراخه لمن لري یعني ظلم مه کوه مه پر ځان او مه پر بل چا، بلکې مستحق ته خپل حق ورکوه او جور مه کوه، او عدل شامل دی وتوسط ته په

امـورو اعتقادیـه وو کي کالتوحیـد چي متوسط درجـه ده بین التعطیـل (کمـا یقولـه الحکمـأ چـي خـدای ﷻ یـوازي اول یـو عقـل پیـدا کـړی دی، نـو خـدای ﷻ لـه ایجـاد څخه معطل دی) وبین التشریک چي یا دوه واجب الوجود وایي یو خالق د نافع شیانو دی چي هغه یزدان بولي، او یو د ضررمندو شیانو دی چي هغـه تـه اهرمن وایي لکـه ثنویه چي وایي، وبین التشریک في العبادة لکه مشرکین چي وایي، او داغـه رنگـه مذهب د اهل سنتو عدل دی او متوسط دی په منځ کي د قـول د هغـه ډلي چي مرجیـه یې بولي چي خدای ﷻ عبد مؤمن په هیڅ گناه نه نسي او نه عذاب ورکوي، او د قول د هغه چا چي معتزلـه دي دوی وایي چي مرتکب د گناهو چي بې تـوبې مړ سي ځای یې ابدي دوږخ دی، او اهل سنت وایي چي خدای ﷻ مرتکب د گناهو چي بې توبې مړ سي نسي یې ان شأ او مؤمن که څه هم مرتکب د کبائرو گنهو وي او بې توبې هم مړ سي ځای یې ابدي دوږخ نه دی، او داغـه رنگـه دا قـول د اهـل سنتو چي بنده کاسب دی د خپلو اعمالو او خالق یې خدای ﷻ عدل او متوسط دی پـه منځ کي د جبر یعني چي بنده مجبور محض دی کما یقولـه الجبریة او پـه منځ کي د قـول د قدریه وو چي خالق د اعمالو د بندگانو بنده دی، او داغه رنگـه عدل شامل دی توسط په اعمالو کما هو مذهب اهل السنة والجماعـة یعني فـرائض او واجبات او سنن بـه پـر ځای کوي، دا متوسط دی په منځ کي د بطالة چي بعض جاهلان وایي چي عمل هیڅ په درد نـه خـوري نـه عبادت او نـه عصیان، ولي چي خدای پاک پـه ازل کـي د هـر چا لپاره ځای یا جنت یا دوږخ ټاکلی دی فما الفائدة في العمل وما الضرر فیـه، او پـه منځ کي د ترهب چي لذائذ حلالات شیان پر ځان حرام بولي، او داغـه رنگـه عدل شامل دی توسط بین البخل (چي فرضي زکوٰة هم نـه ورکـوي او نـه فرضي حج کـوي وغیر ذالک من النفقات الواجبة في زمتـه کنفقـة الابـوین الفقیـرین) وبـین التبـذیر چي ټولـه مال خیرات کړي او عیال وږی پرېږدي، او داغه رنگه عدل شامل دی شجاعت لـره چي متوسط دی پـه منځ کـي د تهور (یعني بې جـوازه دلاوري لکـه پـای لوچان چي یې کوي) او د جبن چي د له غزأ څخه في سبیل الله د سپیتانې په سبب ځان کاږي.

والحاصل: درویش وایي: چي واجب معرفت د وسط پـه هر شي کي او عمـل او

عقيده پر وسط شي کول، ولي چي توسط ممدوح دی او افراط او تفريط دواړه مذموم دي، په حديث صحيح کي راغلي دي چي يو سړی راغلی د عليه الصلوة والسلام سره يې مشوره کول په ترهب کي او د گرده عمر روژې نيولو کي او قيام الليل کله، نو عليه الصلوة والسلام پسله زجره او منع ورته وويل "ان لنفسک عليک حقًا ولزوجک عليک حقًا ولزورک عليک حقًا فصم وافطر ونم وقم" دا ؤلړ تفصيل د عدل، او احسان دادی چي ټوله اعمال ښه او بد د خدای ﷻ د رضا لپاره وي، وفي الحديث ان الله كتب الاحسان في كل شئ وجائني الحديث الطويل الذي رواه البخاري ومسلم الاحسان ان تعبد الله كان تراه فانک بان لم تكن تراه فانه يراک، له فضيل بن عياض رح څخه روايت دی که يو سړی ټوله مواضع د احسان مراعات کړي او عمل په وکړي لکن يوه چرگه لري د هغه سره بد کوي لم يكن من المحسنين، او هم له دې سببه په حديث نبوي صحيح کي راغلي ان امرة عذبت في هرة (يوه ښځه په عذاب سوه په سبب د پشي) حبستها ولم تطعمها الى ان ماتت (دې پشي بنده کړې وه او خوراک يې هم نه ورکاوه تردې چي پيشي مړه سوه يعني له لوږې.

درويش وايي: چي دا حديث وړد دی په قدر د حاجت موږ مختصر کړی.

درويش وايي: چي لوی جزء د احسان عفوه له جرائمو څخه د بل والاحسان الى من اسأ، مقوله :......... هر كه سنگت دهد تمر بخشش.

والصبر على الفرائض والواجبات وجميع الامر الالهية، والصبر عن المنهيات كلها والصبر في المصائب جهاد، ولهذا قال الله تعالى في كتابه الكريم "ان الله مع الصابرين"

وَإِيتَآئِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَآءِ وَالْمُنكَرِ وَالْبَغْيِ

او په ورکړه د خاوند د قرابت هغه څه چي دی ورته محتاجه وي من الطعام واللباس وغير ذالک چي تعبير په صلة الرحم څني کيږي.

پوه سه: چي فحشأ هغه خصلت دی چي سخت وي از روی قبح که فعل وي لکه زنی، لواطت وغيرهما او که قول وي لکه کلمه د شرک او ريأ وغير ذالک او منکر

هغه کار دی چي شرع شریف او عقل سلیم انکار ځني کوي، او بغي، کبر او ظلم ته وایي، او له ابن عباس رضي الله عنهما څخه روایت دی چي فحشی زنی ده، قاضي بیضاوي وایي چي فحشأ افراط دی په متابعت کي د قوت شهوية كالزنی، ولي چي زنا بد ترین د احوالو د انسان دی اشنعها، والمنكر ماينكر عن تعاطيه في اثارة القوة الغضبية كالقتل والجرح والشتم وغيرها، والبغي هو الاستيلأ (ای الغلبة والاستعلأ على الناس والتجبر عليهم، چي دا مقتضی د قوت وهميه ده، قال ولا يوجد في الانسان شر الا وهو مندرج في هذه الثلاثة ولهذا قال ابن مسعود رضي الله عنه اجمع آية في القرآن هذه الآية، او بغوي رح وایي چي سفیان بن عیینة رح وایي چي عدل استوأ د سر او علانیه ده یعني ریأ کاري نه وي پکښې، او احسان دادی چي د سري سِر تر علانیه بهتر وي، او فحشأ او منکر دادی چي علانیه د سري افضل وي تر سِر یعني ریأ کار وي، او بیضاوي وایي که په قرآن نه وای غیر ددې آیت لصدق على القرآن انه تبيان لكل شيئ وهدًى ورحمة وبشرى للمسلمين.

يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ۝٩٠

خدای جل جلاله تاسي ته وعظ کوي یعني په امر او نهي سره، ددې لپاره چي تاسي به پند واخلئ له مواعظو څخه د قرآن.

پوه سه: چي امیرانو د مروانیانو د قوم په خپلو خطبو د جمعې لعنت پر امیر المؤمنین علي کرم الله وجهه وایه، امام سیوطي رح اول سړی ؤ چي لعنت د علي رضي الله عنه یې له خطبو څخه ساقط کړی عمر بن عبد العزیز ؤ په ځای کي د هغه دغه آیت وایه په خطبو کي ان الله يأمركم بالعدل والاحسان الآية، او خطیبانو تر ننی ورځي پوري په ده پسي اقتدأ کړې ده شرقًا وغربًا جنوبًا وشمالاً.

فائده: عمر بن عبد العزیز رحمة الله علیه په سنه نهه نیوي (۹۹) کي خلافت د اهل او عقد یې په اجماع سره تر لاسه کړی او دوه کاله پینځه میاشتي خلافت وکړی او بیا وفات سو، لکن په دغه لږ مده کي د خلافت په میدان کي د عدالت دومره عظیم مقبولیت وګټی حتی چي بعض اهل المذاهب وایي چي خلفأ راشدین پینځه دي عمر بن عبد العزیز رحمة الله علیه هم پکښې حساب دی او دده خلافت په مائة الاولی کي د

هجرت ؤ بالاجماع، او عرب مبالغةً وايي چي كه د دنيا د ظالمانو ظلم په يوه پله كي د ترازو واچول سي، او د حجاج بن يوسف ظلم په بله پله كي د ترازو كښېښول سي ظلم د حجاج به پر بالا وي، او دا هم عرب وايي كه د نړۍ د ټولو عادلانو عدالت په يوه پله كي د ترازو كښېښول سي او د عمر بن العزيز رح عدل په بله پله كي د عمر بن عبدالعزيز رح عدل به پر راجح وي، وهذه غاية المنقبة له في العدالت.

درويش وايي: چي تاريخ اسلامي په بلند اواز وايي چي څه وخت چي عمر بن عبدالعزيز رح له دار فاني څخه رحلت وكړۍ د بغداد په زرونو بلكې په لكونو خلگ دده جنازې ته حاضر سوي وه چي قبر تيار سو او دی هنوز پر جنازه پروت ؤ يو تند خوشبويه باد پيدا سو، دې باد يوه ورقه پر جنازه دده واچول چي په هغه كي په واضح الفاظو دا عبارت نوشته ؤ، هذا برائة من الله العزيز الجبار الى عمر بن عبدالعزيز من النار، خلگو چي ورقه راپورته كړه له هر طرف څخه يې توري يعني الفاظ رسته معلومېدله، نو د خلگو دا يقين سو چي دا ورقه پېغام الهي دی اظهاراً لعلو رتبته عندالله بسبب المعدلة، نو خلگو چي عمر بن العزيز رحمه الله په قبر كي كښېښو هغه ورقه فوق الكفن پر ځيگر دده كښېښول انتهى قول اهل التاريخ، تاريخ اسلامي دا خبره هم په ثبوت رسولې ده اول سړی چي په خطبه ثاني كي دا آيت ورضم كړی "ان الله وملائكته يصلون على النبي الى اخير الآية" خليفة المهدي العباسي رح ؤ وعليه العمل في هذا الزمان في الخطب المطولة.

وَأَوْفُوا بِعَهْدِ اللَّهِ إِذَا عَاهَدتُّمْ وَلَا تَنقُضُوا الْأَيْمَانَ بَعْدَ تَوْكِيدِهَا

او تاسي وفا كوئ په وعده په ميثاق د خدای جل جلاله.

(**يوه سه:** چي بغوي رح وايي چي مراد له عهد الله څخه دلته قسم بالله دی كما يدل عليه مابعده، او شعبي رح وايي چي عهد يمين دی كفاره يې كفاره د يمين ده) او تاسي مه ماتوئ قسمونه چي تاسي يې واخلئ وروسته تر ټينګولو د هغو قسمو په نامه د خدای جل جلاله چي والله او يا الله دی مثلاً.

وَقَدْ جَعَلْتُمُ اللَّهَ عَلَيْكُمْ كَفِيلًا ۚ إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا تَفْعَلُونَ ﴿٩١﴾

او حال دادی چي تاسي گرځولی دی خدای جل جلاله پر ځانو باندي چي قسم مو په نامه

د هغه واخستی "كفيل" دلته مراد له كفيل څخه شاهدی دی) په تحقيق خدای ﷻ خبر دی په هغو كارو چي تاسي يې كوئ يعني چي يا وفأ بالله ده او يا نقض العهد دی، په راتلونكي آيت كي د نقض العهد يو مثال عجيب او غريب وأيي.

درويش وايي: چي د "اوفوا بعهد الله الآية" تفسير چي ما وكړی پر رايه د بعضې مفسرينو ؤ، او حسين كاشفي رح مصنف د تفسير حسيني چي يو قديم تفسير دی تر روح البيان او روح المعاني او مظهري دمخه تصنيف سوی دی داسي وايي، نزول آيت درشان جمعيت است كه باحضرت رسالت مآب ﷺ درمكه عهد بستند بر ايمان وغلبه قريش وضعف مسلمانان مشاهده كرده جزع و اضطراب درايشان پديد آمد، شيطان خواست كه ايشان را بفريبد تا نقض عهد پيغمبر كنند حق سبحانه وتعالى بدين آيت ايشان راثابت قدم گردانيد وفرمود "واوفوا" يعني محكم وثابت قدم باشيد "بعهد الله" يعني بر بيعت رسول خدا ﷺ كرده بودند اينجا عهدالله چرا گفته شد؟ جواب داده ميشود كه مبايعت رسول خدا مبايعت همراه خدا ﷻ است زيرا كه درآيت ديگر خدا ﷻ فرموده "ان الذين يبايعونک انما يبايعون الله الآية" علمأ گفته اند ان الرسول فان في الله باق بالله الى اخير الآيات.

فائده: وفأ اداً كول دي د هغه شي چي سړی پر ځان واجب كړی وي يا په قول د والله يا په نذر سره، پوهان د دين وايي چي كه تاسي په يو سړي كي دومره كرامات وليدل چي پر اوبو د درياب روان ؤ او يا په هوا الوتی تاسي مه په خطاوزئ چي دا نو حتمًا ولي الله دی تر هغو چي تاسي ونه گورئ حال دده في حفظ الحدود والوفأ بالعهود ومتابعة الشريعة الغرأ، ولي چي تگ پر اوبو چونگوښه هم كوي او په هوأ الوتل تورله مرغان كوي.

درويش وايي: چي مظهري رح و تفسير د كاشفي رح ته صرف يوه اجمالي غاية الاجمال اشاره كړې ده نزلت الآية في بيعة النبي ﷺ انتهى قوله، اوس نوبت دی د مثال غريب د نقض العهد.

وَلَا تَكُونُوا كَالَّتِي نَقَضَتْ غَزْلَهَا مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ أَنكَاثًا

او تاسي مگرځئ په قسم ماتولو كي يا په بيعت ماتولو كي لكه هغه ښځه

چي دې به بيرته خپل ورته خلاصول وروسته تر قوت.

پوه سه: چي "من بعد قوة" متعلق دی په "نقفت" پوري "انكاثًا" اللغات النقض في البنأ والحبل والعهد ضد الابرام كما في القاموس، وبالفارسية شكستن پيمان وپشم باز كردن ياريسمان، په پښتو خونه نړول يا رسۍ خلاصول يا وعده ماتول "غزل" مصدر دی په معنی د مغزول بعد قوة، يعني وروسته تر احكام د ماغزلته، "انكاثًا" حال دی له "غزل" څخه جمع د "نكث" په معنی د منكوث ده چي تارونه د رسۍ يا د ورتو چي بيرته يې وغوړوي، بغوي رح وايي چي يوه بېعقله او باوله ښځه وه د قريشو چي ريطه يې نوم ؤ، او دا موسوسه وه چي دې به ورته وورېښل يو گز قدر د وړيو د پسو يا د اوښانو د وړيو يا له وجغونو څخه د بزو، او دې مينځيانې درلودې، دا كار به جاري ؤ تر نصف النهار پوري چي نصف النهار پوره سوه، ټوله مغزولات به يې بيرته خلاصول په مينځيانو دا ددې كار ؤ هره ورځ، يعني تاسي مه گرځئ ريطه چي كار يعني قسم وكړي يا بيعت وكړي يا عهد وكړي څه مده وروسته ټوله ماتوي يعني يا دغه كارونه مه كوئ او يا وفأ په كوئ.

تَتَّخِذُونَ اَيۡمَانَكُمۡ دَخَلًاۢ بَيۡنَكُمۡ

پوه سه: چي دا جمله حال ده له ضمير څخه په "لاتكونوا" كي چي تاسي گرځوئ قسمونه ستاسي دغل يعني فريب او خيانت او فساد، اصل معنی د دخل په عربي هغه شي ته وايي چي هغه شی په خلاف الجنس گډ كړه د خيانت په توگه لكه چي په غنمو لړ وربشي گډې وي يو سړی وامثاله، او بعض مفسرين وايي چي دخل او دغل ان يظهر الوفأ ويبطن النقض.

اَنۡ تَكُوۡنَ اُمَّةٌ هِيَ اَرۡبٰى مِنۡ اُمَّةٍؕ

پوه سه: چي تر "ان" دمخه لام محذوف دی ای لان يعني ددې لپاره تاسي نقض العهد كوئ چي جماعت هسي جماعت وي چي هغه ډېر وي په شمير كي د نفوسو او اغنيأ وي په اموالو كي تر هغه جماعته چي تاسي دمخه عهد ورسره كړی ؤ، مجاهد رح وايي چي عادت د مشركينو داؤ چي د بعض اقوامو سره به يې

معاهده او تړون او حلف وكړي، نو بيا چي په دوی وليدی يو بل قوم چي هغه به اكثر وه عدداً ومالاً، نو ددمخه حلفاؤ سره به يې حلف مات كړی او د هغو د دښمنانو سره به يې حلف او معاهده وكړه، نو معنا د آيت داده چي تاسي طلب د عزت كوئ په نقض د عهد د ضعفاؤ والعهد مع الاقويا ولا ينبغي ذالک بل ينبغي الاستقامة على العهد الاول لان مراعات العهد علامة قوة القلوب وخلافه علامة الجبن" لكه قريشو د مكې چي په كال د حديبيه (چي د يو ځای نوم دی نژدې و حدودو ته د حرم) قصه يې ډېره وږده ده چي په دې تفسير كي به په مفصله توگه ذكر سي، لكن مجمل حال يې دادی چي عليه الصلوة والسلام سره د څورلس سوه صحابه كرامو ﷺ يا پينځلس يا شپاړس سوه على اختلاف الروايات د ذو القعدې په مياشت كي په نيت د عمرې راهي سوه، لكن قريشو ته د مكې چي راتگ دده او اصحابو معلوم سو نو په خپلو كي يې سوگند سره وكړی چي دوی ته اجازه د عمرې نه وركوو چي زموږ رنگ بد ېږي خلگ به وايي چي محمد (ﷺ) سره د اصحابو په زوره سره مكې ته ورغلی دا احوال د قريشو په ذريعه د يو جاسوس چي عليه الصلوة والسلام مكې ته د كشف الحال لپاره استولی ؤ معلوم سو، نو د حديبيې په مقام كي يې خېمې ودرولې اوټوله احرام بنده هم وه او هدايا د مكې يعني اوښان هم ورسره وه، خير د قريشو د مشرانو آمد ورفت وحديبيې ته جاري سو خو قريشو په هيڅ توگه اجازت د عمرې او دخول د مكې نه وركوی، البته دا يې ورته ومنل چي سږ كال بيرته ستانه سي پر نوي كال د ذوالقعدې په مياشت كي به موږ درې ورځې تاسي ته حرم مكي درخالي كړو او تاسي به عمره وكړئ، او پر دې هم تړون او عهد سره وسو چي لس كاله به زموږ او ستاسي تر منځ به جنگ نه وي او آمد ورفت د مكې او مدينې تر منځ به جاري وي، خير عهد نامه لاس ليک سوه او دوه طرفه امضاوي پر وسوې.

درويش وايي: چي كه څه هم قريشو په راتلونكي كال كي د عمرې په وعده وفا وكړه لكن عهد د توقف د حرب لس كاله وروسته تر دوه كاله يې مات كړی ولي چي دوی وليدی جماعت د قريشو اكثر عدداً او مالاً تر جماعت د مسلمانانو خير په هغه اول كال كي خو عليه الصلوة والسلام او اصحابو كرامو ﷺ با دل

شکسته احراموته خلاص کړل او ځانونه يې حلال کړل او د مدينې و خواته رهي سوه، دا وه مجمله قصه په نهايت اجمال قصه د حديبيې د صلح او د نقض.

فائده: په مدارک کي وايي چي "هي اربی" مبتدأ او خبر دی، او مرفوع محلاً صفت د "امة" ده او "امة" فاعل د تکون دی او تکون تامه دی انتهی.

إِنَّمَا يَبْلُوكُمُ اللَّهُ بِهِ ۚ

پوه سه: چي ضمير د "به" راجع دی و "ان تکون امة آه" ته يعني خدای ﷻ په دغه سره چي يو امت "اربی" تر بل وي ستاسي امتحان کوي، چي تاسي په رسی پوري د فأ لاسونه ټينګوئ، يعني بعهد الله وعهد رسوله او که يې عهد مذکور په زاويه کي د التوأ غورځوي په سبب د کثرت د قريشو او د شوکت ددوی او د قلت د مسلمانانو او د ضعف ددوی.

وَلَيُبَيِّنَنَّ لَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَا كُنتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ ﴿٩٢﴾

او هر آئينه ښکاره به سي تاسي ته په ورځ د قيامت هغه چي ستاسي پکښي اختلاف ؤ من الوفأ بالعهد چي هغو ته يې خدای ﷻ ثوابونه ورکړي او چي عهد مات کړی وي هغو ته به عذابونه ورکړي.

فائده: په کثرت د عدد دي سړی نه غولېږي، ولي چي يوه هوسۍ بې ده تر يو لک سرکوزانو، او يو سړی چي پر حق وي لکه مؤمن تر لښکر د کافرانو افضل دی.

وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَعَلَكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً

که د خدای ﷻ اراده وای تاسي ټوله به يې يو امت ګرځولي وای يعني متفق على الاسلام وفأ کونکي په عهود سره او اختلاف به مو تر منځ نه وای.

وَلَٰكِن يُضِلُّ مَن يَشَاءُ وَيَهْدِي مَن يَشَاءُ ۚ

لکن خدای ﷻ ګمراه کوي هغه ثوک چي اراده د ضلال يې ورته وسي بسوء اختياره الکفر او خدای ﷻ خپل امداد ځني قطع کړي چي خذلان يې بولي او يهدي هدايت ورکوي هغه چا ته چي اراده د هدايت يې ورته وسي بالتوفيق.

درويش وايي: چي ما چي ترجمه ددې آيت وکړه، نو استدلال د فرقه ضاله د

جبريه وو دفع سو چي بندگان مسلوب الاختيار دی، نو نه ثواب سته نه عقاب فافهم فان مذهبهم كفر بواح كما لا يخفى.

وَلَتُسْـَٔلُنَّ عَمَّا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٩٣﴾

حتمًا به پوښتنه وکړل سي د هغو کارو چي تاسي په دنيا کي کوله من الکفر والمعاصي ونقض العهود، دا پوښتنه پېش خېمه د مجازات ده په ورځ د قيامت.

وَلَا تَتَّخِذُوٓا۟ أَيْمَٰنَكُمْ دَخَلًۢا بَيْنَكُمْ

او تاسي مه گرځوئ قسمونه ستاسي قريب او فساد په منځ کي ستاسي يعني خلگ په قسمو خطاباسي چي هغوی ستاسي پر قسمو اعتماد وکړي او تاسي امين وگڼي او تاسي په عين حال کي خيانت ورسره وکړی.

درويش وايي: چي دا معامله د قسمو او د خيانتو په اکثرو تاجرانو او دوکاندارانو کي جاري ده في الزمان الحاضر.

فَتَزِلَّ قَدَمٌۢ بَعْدَ ثُبُوتِهَا

نو به وښويږي پښه وروسته تر ټينگ والي، دا لغوي معنی د عبارت د آيت ترجمه وه، او معنايي مراد يې داده چي تاسي به هلاک سئ وروسته تر دې چي په امن کي واست، قدم مؤنث سماعي دی.

نکته: عرب هر هغه ځوک چي په يو آفت مبتلی سي وروسته تر عافيت، او يا په يو مهلکه کي اخته سي وروسته تر سلامتيا وايي فلان زلت قدمه.

سوال: په "لا تتخذوا الخ" ضمائر جمع وه، نو قدم يې مفرد څرنگه راوړی، د ډېرو خلگو خو ډېر اقدام وي؟

ځواب: مبالغةً يې مفرد راوړی يعني چي د قدم ښويدل آفت عظيمه دی چي له حق لاري ځخه واوړي بعد الثبوت على الحق فكيف زلة الاقدام الكثيرة عن الصراط المستقيم، او يا معنی داده چي هغه د رسول کريم ﷺ محجة الاسلام ده يعني طريقة الاسلام او وفا په هغه بيعت سره ثبوت د قدم دی پر لار او نقض په مزلة القدم دی.

وَتَذُوقُوا السُّوٓءَ بِمَا صَدَدتُّمْ عَن سَبِيلِ اللَّهِ ۖ وَلَكُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿٩٤﴾

او تاسي به وڅکئ يعني تاسي ته به ورسېږي عذاب په دنيا کي په سبب د منع ستاسي نورو خلګو لره د وفا بالعهد څخه چي لار د خدای ﷻ ده نو کلمه د با سببيه ده او کلمه د ما مصدريه ده او د "صد" معنی په خروج سره هم کړل سوې ده ای يخرجوکم عن سبيل الله وهي الوفا بالعهود وبيعة النبي ﷺ، او تاسي لره عذاب لوی دی يعني په اخرت کي.

دروېش وايي: چي په صحيح حديث کي راغلي دي چي که چا ښه طريقه کښېښول په اسلام کي نو ده لره ثواب د هغې ښې طريقې سته او ثواب د هغه چا چي دده په ښه طريقه عمل وکړي ببله دې چي د هغو عاملينو د ثواب دي شی ورکم کړي، او که چا بده لار په اسلام کي وضع کړه او نورو خلګو په هغه پسې اقتدأ وکړه په هغه لار کي د وضع کړي، نو واضع د بدي لاري ته به خدای ﷻ عذاب ورکړي ده ببله دې چي د هغو له ګنهو څخه دي يو شی کم سي واضع د بدي لاري ورسره شريک دی آه، حتی علمأ وايي چي قابيل د آدم علیه السلام زوی چي خپل وررور هابيل يې ناحقه مړ کړی، نو تر ورځي د قيامته چي هر څو مړي ناحقه کېږي قابيل يې په ګناه ورسره شريک دی، نو داغه رنګه ده چي نقض العهد او يا د بيعت د نبي علیه السلام د ماتولو لار هر چا چي غوره کړه وروسته تر ده هر څوک چي ورته کار وکړي هغه اول کار کونکی ورسره شريک دی په عذاب کي د دنيا او اخرت.

دروېش وايي: چي د ښې لاري د واضع او د بدي لاري د واضع مثالونه ښخي ډېر دي په اوسني زمانه کي فتأمل فيها.

وَلَا تَشْتَرُوا بِعَهْدِ اللَّهِ ثَمَنًا قَلِيلًا ۚ

او تاسي مه رانسئ يعني مه بدلوئ (نو شرأ مجازاً په معنی د استبدال ده) په وعده سره د خدای ﷻ لکه ايمان او په بيعت سره د رسول الله ﷺ لږ ثمن چي منافع د دنيا وي، نو اشترأ په مناسبت يې عوض دنياوي ته ثمن ووايه.

إِنَّمَا عِنْدَ اللَّهِ هُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ إِنْ كُنتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٩٥﴾

هغه شی چي په نېز د خدای ﷻ دی په عوض د وفأ بالعهود او د بیعت د رسول اللهﷺ من النصر علی الاعدأ او نور نعمتونه چي پر وفأ مرتب کېږي په دنیا کي، او ثواب په اخرت کي هغه خیر دی ستاسي لپاره تر عوض دنیاوي که چېري تاسي په خير او شر پوهېږئ او یا په فرق په منځ کي د عوضينو پوهېږئ او يا "تعلمون" نازل منزلة اللازم دی ای کنتم من اهل العلم والتمییز، او جزأ د شرط محذوفه ده یعني ما اخترتم الادنی علی الاعلی.

مَا عِنْدَكُمْ يَنفَدُ وَمَا عِنْدَ اللَّهِ بَاقٍ

هغه شی چي ستاسي سره دی من الامور الدنیاویة هغه نیستي کېږي او فاني کېږي، او هغه شی چي په نېز د خدای ﷻ دی من خزائن الرحمة والجنة هغه باقي دی ابداً، دا جمله علت دی د ماقبل جملې یعني انما عند الله آه.

پوه سه: چي احمد او حاکم رح له ابو موسی اشعري رضي الله عنه څخه روایت کړی دی چي رسول اللهﷺ وویل من احب دنیاه اضر بآخرته ومن احب آخرته اضر بدنیاه فأثروا ما یبقی علی مایفنی.

وَلَنَجْزِيَنَّ الَّذِينَ صَبَرُوا أَجْرَهُم بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٩٦﴾

هر آئینه موږ به جزأ او ثواب ورکوو هغه کسانو ته چي صبر يې کړی وي پر مصائبو د دنیا من المرض والفقر واذی الکفار ومشاق التکالیف والاستقامة في الجهاد "اجرهم" ای ثواب صبرهم "باحسن ماکانوا یعملون" ای باحسن اجور اعمالهم الحسنة بعشر امثالها.

درویش وایي: چي دا لس خو متعین دی وهر صاحب الحسنة ته ثم یکثر التضاعف باعتبار اخلاص عامل الحسنة تراوه سوه مثل یوری الی ماشأ الله.

مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِّن ذَكَرٍ أَوْ أُنثَىٰ وَهُوَ مُؤْمِنٌ

څوک چي عمل صالحًا د فرائضو او واجباتو او سننو او مستحباتو که نر وي او که ښځي.

پوه سه: چي ذکر او انثى چي يې ذکر کړل لپاره د دفع د توهم د تخصيص په نرو پوري، او حال دادى چي دى يعني عامل مؤمن وي قيد بالمؤمن ولي چي اعتبار نسته اعمالو لره د کافرانو په استحقاق کي د ثواب في الآخرة ولي چي بناً د ثواب في الآخرة په نيز د خداى ﷻ اخلاص او حسن نيت دى وهو مفقود في الکفرة من اى نوع کانوا، البته د تخفيف د عذاب اميد سته، مثلاً مؤسسات خيريه د کافرانو د مسلمانانو د کونډ او يتيمانو سره مرسته کوي او د وطن په آبادى کي ډېر نقود ورکوي.

پوښتنه: امريکايان وايي چي موږ په افغانستان کي داخل سوي يو د کومک او آبادى د مسلمانانو لپاره، د افغانستان رئيس جمهور د افغانستان د مسلمانانو څخه دى، دا خبره ددوى صحيح ده؟

ځواب: درواغ وايي دوى پر افغانستان تېرى (تجاوز) کړى دى او خپل حکومت پر کوي او رئيس جمهور يې صرف براى نام دى هيڅ قدرت نه لري، امريکايان د افغانستان پر کلو او بانډو بانديې شپه او ورځ بمبارى کوي قتل عام يې عمل دى، او رئيس جمهور هيڅ اختيار نه لري چي دا بمبارى دي متوقف کړي فتفکر.

فَلَنُحۡيِيَنَّهٗ حَيٰوةً طَيِّبَةًۚ

هر آئينه موږ به هغه ته ژوند ورکوو يعني في الدنيا داسي ژوند چي ډېر ښه ژوند وي.

پوه سه: چي سعيد بن جبير او عطاؒ وايي چي رزق حلال به ورکوو، او حسن وايي قناعت به ورکوو، او مقاتلؒ وايي خوشالي به د خداى ﷻ په طاعت کي ورکوو، او قاضي بيضاويؒ ډېر ښه جامع بيان کړى دى هغه وايي چي عيش به يې طيب وي، ولي که غني وي فظاهر ان عشيه طيب او معسر يعني که مسکين وي يطيب عيشه بالقناعة والرضا بالقسمة، او اميد د اجر عظيم په اخرت کي بخلاف الکافر، ولي چي که معسر وي خو ظاهره ده چي عيش بې د درد او غم سره ملګرى وي، او که غني وي خداى ﷻ به يې په زړه کي حرص د دنيا او سرګردانۍ په طلب کي د دنيا او بېره ددې چي ته به ژوندى يې دنيا به نه

وي، وامثال ذالک، کريمه "ان له معيشة ضنکا" او بعض مفسرين وايي چي بنده چي د خدای ﷻ سره محبت لري هر څه چي د محبوب له خوا ده ته ورسيږي که ترخه وي او که خواږه دی به په د دواړو خوند مومي، قال الرومي قدس سره:

عاشقم بر لطف و بر قهرت بجد...... ای عجب من عاشقم بر هردو ضد
ناخوش ازوی خوش بود درجان من...... جان فدای یار دل رنجان من

بعض محبان حقيقي د خدای ﷻ وايي:

امروز چون جمال تو بې پرده ظاهر است
د رحيرتم که وعده فردا برای چيست

يعني روز قيامت چه خواهد بود، او مجاهد او قتاده رح وايي چي مراد له طيبه څخه ژوند د جنت دی، وقال الحسن لايطيب الحيوٰة لاحد الا في الجنة.

وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ أَجْرَهُم بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٩٧﴾

او مونږ به ثواب ورکوو يعني في الآخرة.

درويش وايي: چي د احسن ماکانوا يعملون عنقريب تېر سو فلا نعيده.

فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ ﴿٩٨﴾

چي اراده وکړې له قرائت د قرآن (چونکه اراده سبب دی د قرائت، نو ذکر يې مسبب کړی مراد څني سبب دی لپاره د اختصار في عبارة القرآن، او بل لپاره د تنبيه پر دې چي څوک چي اراده د عبادت وکړي نو تلوار دي کوي چي اراده او فعل دي سره يو ځای کوي) ومثل هذا الايجاز والمجاز واقع في قوله تعالى "اذا قمتم الى الصلوة الآية" ای اذا اردتم الى الصلوة) نو پناه وغواړه له خدای ﷻ څخه له وسوسې څخه د شيطان چي دی مرجوم او مطعون او ملعون او ترټلی دی له درباره د خدای ﷻ (تاچي دی په دوران کي د قرائت تاته وسوسه وانه چوي، دا وسوسې دده په وخت کي د قرائت د قرآن مجيد په تجربه ثابتي دي خصوصاً و هغه چا ته چي په معنا د قرآن پوهېږي.

مسئله: بعض علمأ وايي چي استعيذ بالله دي وايي نظراً الى ظاهر لفظ

القرآن، لکن مختاره اعوذ بالله من الشیطان الرجیم دی کما هو الثابت في الروایات الاربع عشرة الواردة في الفاظ الاستعاذة وهو المنقول عن النبي ﷺ.

مسئله: نخعي او ابن سیرین رح وايي چي اعوذ بالله دي وروسته تر قرائت وايي نظراً الی ظاهر لفظ الفأ، او بل دا چي دعا وروسته تر عبادت اقرب ده و اجابت ته، والجواب انه قد صح عن النبي ﷺ چي تعوذ قبل القرائة ويله، وعليه انعقد الاجماع من السلف والخلف رحمهم الله تعالی.

مسئله: اعوذ بالله ويل سنت ده عند جمهور العلمأ، او عطأ رح وايي چي واجب ده نظراً الی ظاهر لفظ الامر، والجواب عنه چي صحابه کرامو ﷺ رسول الله ﷺ لیدلی دی چي په بعضو اوقاتو کي تعوذ قبل القرائت نه ده ويلې، او په بخاري او مسلم کي په صحیح ثبوت ته رسېدلې ده چي علیه الصلوة والسلام قرائت د قرآن کړی دی بېله تعوذ.

إِنَّهُۥ لَيْسَ لَهُۥ سُلْطَٰنٌ عَلَى ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ﴿٩٩﴾

په تحقیق نسته شیطان لره تسلط او غلبه پر هغو کسانو چي ایمان یې راوړی وي او خاص پر رب ددوی توکل وي نسته، ولي چي مذکوره کسان د اوامرو د شیطان متابعت نه کوي په حفاظت د خدای ﷻ او نه هم وسوسې د شیطان پر دوی تاثیر کوي البته په صغیره گناهو کي په غفلت نادراً پر دوی تاثیر وکړي، نو له هم دې سببه دوی په استعاذه سره مأمور سوه.

تنبیه: وروسته تر امر بالاستعاذة نفي د سلطنت د شیطان یې وکړه تاچي څوک له امر څخه د استعاذه من الشیطان دا توهم ونه کړي چي شیطان لره لکه چي سلطنت سته پر مسلمانانو کذا قال البیضاوي رح، او روح البیان وايي چي انه په ځای کي د علت دی للامر بالاستعاذة او په دې تعلیل کي اشاره ودې ته هم ده چي مجرد قول د اعوذ بالله آه فائده نه کوي په دفع کي د وسوسو د شیطان بلکې هغه چا لره چي دا غواړي چي پر ما دې د شیطان تسلط نه وي چاره نسته له دې څخه چي ایمان او توکل علی الله به دواړه سره جمع کوي اذ لا حول ولاقوة الا بالله، او مظهري رح هو توجیه د تعلیل ذکر کړې ده او نسبت یې و ځان ته کړی دی حیث قال قلت وجاز انیکون هذه الآیة في مقام التعلیل للامر بالاستعاذة الخ.

إِنَّمَا سُلْطٰنُهُ عَلَى الَّذِينَ يَتَوَلَّوْنَهُ وَالَّذِينَ هُمْ بِهِ مُشْرِكُونَ ﴿۱۰۰﴾

بلکې غلبه د شیطان پر هغو کسانو ده چي دوی محبت لري د شیطان سره، نو دوی په خپل اختیار شیطان پر ځانو مسلط کړی دی من غیر انیکون له سلطان علیه چي دوی دي مجبوره کړي وخپل اطاعت ته، نو هغه سوال دفع سو چي په دمخه آیت کي نفي د تسلط د شیطان وکړه او په دې آیت کي اثبات د تسلط وکړی، وحاصل الدفع ان النفي للتسلط راجع الى التسلط الاضطراري والاثبات راجع الى التسلط الاختياري، او پر هغه چا يې تسلط سته چي دوی په خدای ﷻ سره مشرکین وي یعني خدای پاک لره شریک وایي، او او ضمیر د "به" راجع و شیطان ته دی یعني په سبب د شیطان دوی و خدای پاک ته شریک وایي.

وَإِذَا بَدَّلْنَا آيَةً مَّكَانَ آيَةٍ

یعني چي بدل کړو یعني چي نسخ کړو تلاوت د یو آیت او نازل کړو په عضو کي د هغه آیت بل آیت او یا حکم د یو آیت په حکم سره بل آیت.

درویش وایي: چي مفسرین او فقهاً علیهم السلام وایي چي نسخ درې قسمه دی (۱) اول چي تلاوت يې په قرآن کي منسوخ سي او حکم يې پاته وي کقوله تعالى "الشيخ والشيخة (يعني المحصن والمحصنة) اذا زنيا فارجموهما نكالاً من الله، فان حكم الرجم باق كما في الآحاديث الصحيحة للبخاري ومسلم وتلاوتها منسوخة (۲) حکم يې نسخ سي تلاوت يې باقي وي كايات الصفح وعدم التعرض للكافرين بالقتال فانها آيات متعددة في القرآن الكريم، لکن حکم د هغو منسوخ دی په آیت القتال سره (۳) تلاوت او حکم دواړه منسوخ وي كما روى ان بعض الصحابة كانوا يقرؤن في صلوة التهجد سورة مثل سورة الانعام، ثم آتى وقت كانوا يصلون التهجد ونسوا تلك السورة بالمرة فشكوا ذالک الى رسول الله ﷺ فقال رسول الله ﷺ ان تلك السورة رفعها الله تعالى مع الاحكام عن صدور الرجال كذا في نور الانوار وغيره من كتب الفقه.

وَّاللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا يُنَزِّلُ

او خدای ﷻ خبر دی په هغه شي چي نازلوي يې، مظهري رح وايي انه كان مصلحة في وقت ثم صار مفسدة في وقت آخر (كعدم التعرض للكفرة والعفو والصفح في وقت ضعف الاسلام فانه كان مصلحة في ذالک الوقت وروسته چي اسلام قوي سو هغه عفو او صفح مفسده وگرځېدل، ولي چي كافران كه مشركان وه او كه يهود او كه نصاری وه د خبرو له لاري او د عفو او صفح د لاري پر اسلام تعرضات كول او پر عليه الصلوة والسلام يې ډېر جرئت كاوه او د اسلامي دين په نړۍ كي اشاعت يې نسوای كېدای، او فتح د شام او خيبر وسائر قرى اليهود امكان پذير نسوای كېدای، او د خدای ﷻ وعده د نصرت په جنگ كي د كافرانو چي د عليه الصلوة والسلام سره يې كړې وه عملي جامه يې نسوای اغوستلای الى غير ذالک من الفوائد على الجهاد في سبيل الله.

درویش وايي: وعلى هذا فقس قول المظهري رح او كان مفسدة ثم صار مصلحة.

اعراب: پوه سه! چي جمله د "والله اعلم آه" حال ده له فاعل څخه د "بدلنا" والاسم الجليل من قبيل وضع الاسم الظاهر موضع المضمر كما لايخفى، او يا دا جمله مستانفه ده لفظًا والواو الاستيناف وامثاله كثيرة في الهداية لكنها في مقام التعليل وبيان سبب التبديل والنسخ، يعني موږ چي دا تبديل كوو لاني اعلم بما هو اصلح للخلق في وقت دون وقت.

قَالُوْٓا اِنَّمَآ اَنْتَ مُفْتَرٍ ط

وايي كافران تاته يا محمد (ﷺ) مفتر يعني دا خبري د ځان له خوا كوئ او په خدای ﷻ پوري يې تړي، بغوي رح وايي چي مشركينو به ويل چي محمد ﷺ په خپلو اصحابو پسخند وهي يوه ورځ يې په يو كار امر كوي او بله ورځ يې له كاره څخه نهي كوي.

پوه سه: چي جمله د "قالوا" ځواب د "اذ بدلنا" الآية ده.

بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿۱۰۱﴾

بلکې ډېر د کافرانو په حکمت د احکامو د خدای ﷻ نه پوهېږي او تميز د صواب او خطا نسي کولای (نو مفعول د لايعلمون محذوف دی او يا يعلمون نازل منزله اللازم دی يعني اکثرهم ليسوا من اهل العلم والتميز، ولي که دوی اهل تميز وای نو دا خبره به ورته معلومه سوې وای چي قرآن کريم چي بلغاً د ټولو عربو له اتيان څخه د يوه سورت عاجزه پاته سوه، نو دا محال ده چي جنس بشر دي ووايي خصوصاً النبي الامي الامين في اهل مکة قبل دعوی النبوة فلا يصلح هوان يتهم بالافتراأ علی الله عزوجل ...... شعر:

تبارک الله ماوحي بمکتسب ...... ولا نبي علی غيب بمتهم

قُلْ نَزَّلَهُ رُوحُ الْقُدُسِ

ووايه يا محمد (ﷺ) په رد کي د قول ددوی نازل کړی دی قرآن پاک روح يعني جبرئيل عليه السلام.

پوه سه: چي د قدس معنی طهر دی يعني مصدر دی په معنی د طاهر دی، نو اضافت د روح وقدس ته داسي ده لکه حاتم الجود يعني اضافت د موصوف صفت ته دی.

فائده: خدای ﷻ عبارت د نزله ووايه چي ماضي له بابه د تفعيل ده تنبيه پر دې ده چي نزول د قرآن پر سبيل د تدريج ده کما هو معنی التفعيل په مراعات د مصالح د عبادو، نو به حتمًا تبديل آية مکان آية پکښي موجود وي لان المصالح تتغير وتتبدل فافهم هداک الله تعالی.

مِنْ رَّبِّكَ بِالْحَقِّ لِيُثَبِّتَ الَّذِينَ آمَنُوا

له جانبه څخه د خدای ﷻ چي متلبس دی په حق سره چي توحيد دی او اعتقاد د بعث بعد الموت دی او نور احکام حقه مطابق للواقع، تاچي ثابت او محکم وګرځوي هغه کسان چي ايمان يې راوړی وي پر ايمان په دې سره چي دا کلام الله وان وقع فيه النسخ والتبديل، ولي دوی چي ناسخ واوري او فکر په

حکمت او صلاح کي وکړي، نو راسخ عقائد ددوی بانه من جانب الحکيم الخبير او د زړو اطمنان ورته حاصل سي او پر دې يې هم يقين سي چي نسخ د ابتلاً لپاره ده لان الحکيم لايفعل الا مافيه الحکمة المبالغة والمصلحة العامة.

وَهُدًى وَّبُشْرٰى لِلْمُسْلِمِيْنَ ﴿۱۰۲﴾

او هدايت او زيری دی د مسلمانانو لپاره چي منقادين د حکمه الله وي.

پوه سه: چي هدًى وبشری پر محل د ليثبت يعني دا هم مفعول له دی وفيه تعريض لحصول اضداد ماذکر لمن عداهم من الکفار، نجم الدين الکبري رح وايي چي خدای جل جلاله لکه طبيب د امراض قلبيه ؤ او قرآن لکه دوا دی لپاره د امراض القلوب، لقوله تعالی شفأ لما في الصدور، نو لکه طبيب چي د مريض دوا وقتًا فوقتًا وربدلوي بنوع من الدوا مطابقًا لمزاج المريض والعلة لپاره د ازاله د مرض گاهي معجونات ور مقرر کړي او گاهي مشروبات او گاهي پيچکاری، والطبيب اعلم بعلاج المرض من غيره کذالک الله عزوجل يعالج قلوب العباد بتبديل آية وانزال آية مکانها والله اعلم بما ينزل ويعالج به العبد انتهی، په حديث شريف کي راغلي دي چي يو سړی و عليه الصلوة والسلام ته راغلی او ورته وه يې ويل علمني مما علمک الله، عليه الصلوة والسلام و يو صحابي ته دی وسپاری چي تعليم ورته وکړه، نو هغه صحابي د اذا زلزلت الارض تعليم ورته شروع کړی حتی چي دی ځای ته ورسېدی "فمن يعمل مثقال ذرة خيراً يره ومن يعمل مثقال ذرة شراً يره" نو هغه سړي ورته وويل چي بسته زما تعليم پوره سو، هغه صحابي د هغه طالب العلم خبره و عليه الصلوة والسلام ته ورسول، ده مبارک ورته وويل دعوه فقد فقها لرجل پر ېږدئ سړی فقيه سو، يعني د سړي سر خلاص سو چي د خير او شر حساب په زره زره سره کېږي نو عملونه يې هم پر قپاس کړه چي تر زره لوي وي خيراً او شراً، شيخ سعدي وايي:

علم چندانکه بيشتر خوانی .... چون عمل درتو نيست نادانی
نه محقق بود نه دانشمند .... چار پای برو کتابی چند
آن نهی مغز را چی علم وخبر .... که برو هيزم است ويا دفتر

قال الله تعالی في مثل هؤلأ مثلهم کمثل الحمار يحمل اسفاراً.

وَلَقَدۡ نَعۡلَمُ أَنَّهُمۡ يَقُولُونَ إِنَّمَا يُعَلِّمُهُۥ بَشَرٌۗ

او مونږ خبر يو چي كفار مكه وايي چي دا قرآن و محمد (ﷺ) ته يو بشر ورښيي او دى يې خداى ته منسوبوي، بغوي رح وايي چي دا بشر دوى څوک ياداوه په دې كي اختلاف دى، ابن عباس رضي الله عنهما وايي چي عليه الصلوة والسلام و يو آهنگر ته په مكه كي چي نوم يې بلعام ؤ او نصراني ؤ او اصل ژبه يې عجمي وه تعليم يې كاوه د دين اسلام، او مشركانو به عليه الصلوة والسلام ليدى چي دغه دكان ته ځي او راځي، نو دوى به ويل چي دا قرآن محمد ته بلعام ورښيي، او عكرمه رضي الله عنه وايي چي كان النبي ﷺ يقرء غلاماً لبني المغيرة چي يعيش يې نوم ؤ او هغه ډېر كتابونه ويلي وه، نو مشركينو به ويل چي دا قرآن وده ته يعيش ورښيي او هغه هم عجمي ؤ.

درويش وايي: چي نور قولونه هم مظهري رح ددغه سړي په باره كي رانقل كړي دي لكن ټوله دغه مسمى اشخاص عجميان وه بالاجماع.

درويش وايي: چي امام واحدي رح په اسباب النزول كي له عبيد بن سلمه څخه نقل كړى دى كان في مكة غلامان نصرانيان من اهل عين التمر اسم احدهما يسار واسم الآخر جبر، ددوى صنعت او كسب دا ؤ چي توري يې پالشولې او زنگ يې ځني لېري كاوه، نو دو به يو كتاب وايه په خپله ژبه سره نو عليه الصلوة والسلام چي به تېرېدى ورته وبه درېدى ددوى و قرائت ته به يې غوږ ونيوى، نو مشركينو به ويل چي محمد زدكړه كوي له يسار او جبر څخه، نو خداى پاک په دې آيت كي رد پر دوى وكړى، نو مراد له بشر څخه په آيت كي دغه دوه مريان دي.

لِّسَانُ ٱلَّذِي يُلۡحِدُونَ إِلَيۡهِ أَعۡجَمِيٌّ

ژبه يعني لغت د هغه سړي چي دوى ميل و هغه ته كوي او اشاره ورته كوي چي دا معلم القرآن دي و عليه الصلوة والسلام ته.

پوه سه: چي همزه او كسائي "يلحدون" په زور د يأ او حأ وايي يعني د مجرد له باب څخه او نور قاريان يې په ضمه د يأ او كسره د خأ وايي يعني له بابه څخه

د افعال "اعجمي" يعني كه څه هم عربي يې څه زده ده خو فصيح في العربية نه دى، او عجمي هغه څوک دى چې په قوم عجم وي كه څه هم عربي يې زده وي، والعجم خلاف العرب من كان كه خبري په عبراني وي او كه سرياني او كه فارسي وي او كه پښتو الى غير ذالک من اللغات.

وَهٰذَا لِسَانٌ عَرَبِيٌّ مُّبِينٌ ۝۱۰۳

او دا قرآن لغت دى په عربي ژبه چې فصيح او بليغ دى او بيان واضح دى چې ددغه قول د قرآن "وان كنتم في ريب مما نزلنا على عبدنا فأتوا بسورة من مثله الى اخير الآية" نه چا په عربو كې د هغه وخت وركړى دى او نه به يې الى يوم القيامة وركړي ولو كان بعضهم لبعض ظهيراً.

پوه سه: چې دا دواړې جملې مستأنفې دي لپاره د ابطال د قول د مشركينو چې عليه الصلوة والسلام دا قرآن له ځانه جوړوي او وايي چې كلام الله دى، حاصل ابطال قولهم چې عليه الصلوة والسلام چې اوري د عجمي كسانو خبري هر څوک چې وه على اختلاف الروايات كمامر هغه خو عجمي ژبه وه، او عليه الصلوة والسلام خو په هيڅ عجمي ژبه نه پوهېدى او نه تاسي عرب د مكې پر ته له عربي پوهېدلاست، والقرآن عربي يفهمونه فكيف يكون هذا اى القرآن ذالک اى الكلام من العجمي كما يقول المشركون، وايضًا د قرآن مبارک معنى لكه چې معجزه د لفظ يې هم معجز دى د طوق د بشر خارج دى بخلاف الكتب السماوية الاخر فان معناها وان كان معجزاً لكن لفظه غير معجز، نو قرآن كه څه هم د تورات او انجيل سره په معنى كې د توحيد وغيره من العقائد الحقة يو شى دى لكن تعبير د معانيو في الكتب السابقة بمثل عبارة القرآن ليس في وسع البشر، نو چې قريشو ته خپل عجز معلوم سو له اتيان څخه د مثل د يوه سورت كمامر عنقريب، نو څرنګه دوى ممكن بولي چې عليه الصلوة والسلام دي د تعلم د تولـه قرآن د يوه وخت وبل وخت په سمع سره په بعض اوقاتو كې د تېرېدلو پر عجمو چې په ژبه يې هم نه پوهېدى جمع كړي وي لكن ... بيت:

چشم بد انديش كه بركنده باد .... عيب نمايد هنرش درنظر

إِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ لَا يَهْدِيهِمُ اللَّهُ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٠٤﴾

په تحقيق هغه کسان چي ايمان نه لري پر آياتو د خداى جل جلاله يعني چي دا آيات قرآنيه من عند الله دي، نه کوي هدايت خداى پاک ددوى و حق لاري ته، يا الى الجنة يا الى سبيل النجاة او دوى لره عذاب درد ورکونکى يعني په آخرت کي.

إِنَّمَا يَفْتَرِي الْكَذِبَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ

درواغ چي تړي پر خداى جل جلاله، هغه څوک يې تړي چي ايمان نه لري پر آيات د خداى جل جلاله ولي هغه کسان خو بعث بعد الموت نه مني چي د عقابد خداى جل جلاله دي بېرېږي او افترأ پر خداى جل جلاله دي نه کوي بخلاف مطلق المؤمنين بالله فضلاً عن النبي صلى الله عليه وسلم.

وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْكَاذِبُونَ ﴿١٠٥﴾

اشارة الى کفار قريش او الى مطلق الکفار هم دوى درواغ ويونکي دي، يعني د رشتياگو کاذبين هم دغه کسان دي، ولي چي مؤمنان د هغه عصر صادقان وه عادلان وه عمل کونکي وه او د خير القرون وګړي وه، او يا د آيت معنى داده چي دغه کسان کامل کاذبان دي، نو حصر د جنس الکذب په دوى کي کما يفيده ضمير الفصل وهو هم په اعتبار د کمال ددوى دى په کذب کي کما يقال زيد هو الشجاع مثلاً، ولي چي دوى تکذيب د آياتو د خداى جل جلاله وکړى او رسول معصوم صلى الله عليه وسلم ته يې لفظ قبيح د مفتر ووايه او طعن او عيب يې پر قرآن کريم او پر رسول جليل صلى الله عليه وسلم ووايه په دغو خرافات يعني انما يعلمه البشر وروسته تر دې چي صدق د قرآن او د رسول ودوى ته په معجزاتو باهراتو ښکاره سوى ؤ اعظم انواع الکذب.

فائده: جمله فعليه يعني انما يفترى الکذب آه تدل على انحصار صدور الافترأ عليهم والجملة الاسمية يعني اولئک هم الکاذبون تدل على کون الافترأ وصف لازم لهم، بغوي رح په خپل سند د عبدالله بن جراد رضي الله عنه څخه روايت کړى دى قلت يا رسول الله المؤمن يزنى قال قد يکون ذالک قلت المؤمن يسرق قال قد يکون ذالک، قلت المؤمن يکذب قال لا، قال الله تعالى انما يفترى الکذب الى

اخير الاٰية، وروى احمد عن ابى امامة رضی اللہ عنہ قال قال رسول الله ﷺ يطبع المؤمن على الخصال كلها الا الخيانة والكذب.

تبصرة: الله اعلم المراد بالمؤمنين في الاحاديث المذكورة المؤمنون الموجودون في زمن النبي ﷺ لامطلق المؤمن ودليل ذالک انه قد انعقد الاجماع على كون الصحابة رضی اللہ عنہم صدوقًا عدولاً لايجوز الطعن على احد منهم.

درويش وايي: چي كذب او خيانت بعد خير القرون فقد شاع كل واحد منهما في المؤمنين وتجاوزا من العوام الى الخواص الا ماشذ وندر ثم يزداد شيوعهما يومًا فيومًا.

مَنْ كَفَرَ بِاللّٰهِ مِنْ بَعْدِ اِيْمَانِهٖٓ اِلَّا مَنْ اُكْرِهَ

كه څوک کافر سي (يعني په خوله کلمه د کفر ووايي) وروسته تر ايمان يعني قولاً وقلبًا مگر نه هغه څوک چي مجبور سي پر کفر لسانًا، بغوي رحمہ اللہ په خپل سند سره له ابن عباس رضی اللہ عنہما څخه روايت کړی دی چي دا آيت نازل سوی دی په عمار بن ياسر رضی اللہ عنہ کي، قصه يې دا وه چي مشرکانو د مکې دی او دده پلار ياسر او دده مور سميه او صهيب او بلال او خبيب او سالم رضی اللہ عنہم ونيول او بې زړه سوي عذابونه يې پر شروع کړه، په سميه رضی اللہ عنہا خو يې داسي وکړل چي يوه پښه يې په يوه اوښ پوري او بل يې په بل اوښ پوري وروتړل او په فرج کي يې نېزه ووهله شهيده يې کړه، او ددې مېړه ياسر رضی اللہ عنہ چي د عمار رضی اللہ عنہ پلار ؤ هغه يې هم قتل کړی، دا دوه اول مقتولان وه په اسلام کي، او عمار رضی اللہ عنہ ددوی سره ومنل هغه څه چي دوی ورته وايه يعني کلمه د کفر او شرک بالله صرف په ژبه سره وقلبه مطمئن بالايمان، او قتاده رحمہ اللہ وايي چي بنوا المغيرة عمار رضی اللہ عنہ ونيوی او په ځاه کي د ميمون يې په اوبو کي ډوب کړی او ورته وه يې ويل كفر بمحمد، نو عمار ددوی په خوله متابعت وکړی وقلبه كاره لذالک، نو عليه الصلوة والسلام ته چا خبر ورکړی چي عمار خو كافر سو، عليه الصلوة والسلام ورته كلا نه دی کافر سوی يعني په کفر معتبر في الشرع وهو الكفر القلبي اُن عمارًا ملئ ايمانًا من قرنه الى قدمه (ډک دی له ايمان څخه تر سره بيا تر پښو پوري) واختلط

الايمان بلحمه ودمه، خير خو عمار رضي الله عنه مديني ته وتښتېدی، نو عمار چا ور وستی و عليه الصلوة والسلام ته، نو ده مبارک ورته وويل چي څه قصه ده؟ عمار رضي الله عنه وژړل او داسي يې وويل چي حال زما ډېر بد دی يا رسول الله "نلت منک" تاته مي ښکنځل وکړه وذکرت او ته مي په بدو الفاظو يادکړې، عليه الصلوة والسلام ورته وويل کيف وجدت قلبک" زړه دي څرنګه ؤ عمار رضي الله عنه ورته وويل مطمئنًا بالايمان، نو عليه الصلوة والسلام يې د سترګو ونښکې ور پاکولې او داسي يې ورته وويل ان عادوا لک فعدلهم، که يې ته بيا ونيولې ته د کفر خبره بيا ورته وکړه فنزلت هذه الآية.

درويش وايي: چي له دې بيان څخه دا معلومه سوه چي بعد الهجرة دا موضوع پېښه سوې ده.

درويش وايي: چي صحيح هغه روايت دی چي ثعلبي او حدادي او ابن ابی حاتم رح له ابن عباس رضي الله عنهما څخه کړی دی چي دا ټوله قصه يعني قتل د سميه رضي الله عنها او ددې د مېړه ياسر رضي الله عنه او کلمه د کفر د عمار رضي الله عنه هغه وخت پېښه سوه چي عليه الصلوة والسلام اراده د هجرت کړې وه او مهاجر سوی نه ؤ الى اخير القصة المذكورة، نو له دې څخه دا معلومه سوه چي دا آيت په مکه کي نازل سوی دی، بلکې مفسرين ټوله وايي چي سورت النحل ټوله په مکه کي نازل سوی دی مګر نه درې آيته د اخير چي په مدينه کي نازل سوي دي.

درويش وايي: چي بغوي او ابن ابی حاتم وايي چي مجاهد رح وايي چي دا آيتونه نازل سوي دي په هغه خلګو کي د مکې چي ايمان يې راوړی ؤ، نو دوی ته نوشته کړه بعض اصحابو د عليه الصلوة والسلام چي تاسي ضرور هجرت راوکړي، ولي چي موږ تاسي خپل له جملې څخه نه بولو تر څو چي تاسي هجرت موږ ته ونه کړئ، ولي وروسته تر هجرت د عليه الصلوة والسلام پر مکې والو مسلمانانو هجرت فرض ؤ، نو هغه کسان د هجرت په قصد له مکې څخه ووتل، نو قريش چي خبر سوه ورپسي ووتل او دوی يې ونيول په لار کي نو وروسته تر ډېر عذاب ورکولو دوی کفر مختاره کړی کارهين.

درویش وایي: چي له دې شان نزول څخه دا معلومېږي چي دا آیت مدني دی وقدمر آنفًا ان سورة النحل ټوله مکي دی الا ثلث آیات في اخیرها والله اعلم بالضواب.

وَقَلْبُهُۥ مُطْمَئِنٌّۢ بِٱلْإِيمَٰنِ

او زړه یې مطمئن او آرام په ایمان سره وي یعني عقیدې یې تغییر نه وي کړی.

مسئله: په نېز د محققینو رکن لازم د ایمان تصدیق قلبي دی او اقرار باللسان شرط دی د اجرأ د احکامو د ایمان کالنکاح وعدم وضع الجزیة الی غیر ذالک.

درویش وایي: چي له دې آیت څخه ددې مسئلې توضیح وسوه.

وَلَٰكِن مَّن شَرَحَ بِٱلْكُفْرِ صَدْرًا فَعَلَيْهِمْ غَضَبٌ مِّنَ ٱللَّهِ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿١٠٦﴾

ای لکن هغه کسان چي خلاصه کړي وکفر ته سینه یعني زړه او کفر قبول کړي او مختار یې کړي او زړه په خوشاله وي چي دې ته مرتد حقیقي وایي، نو پر هغو باندي غضب د خدای جل جلاله او دوی لره دی عذاب لوی وهو هذاب النار.

فائده: "من کفر" مبتدأ ده متضمن معنی لره د شرط او خبریه چي متضمن معنی لره د جواب د شرط محذوف دی وهو فعلیهم غضب ولهم عذاب عظیم، دل علیه جواب من شرح.

پوه سه: چي اکراه باعثه کول دي د بل چا پر داسي فعل چي دی یې بد بولي دا اکراه پر دوه قسمه ده، یو داده چي رضا یې نه وي لکن اختیار یې پاته وي لکه اکراه په ضرب او حبس سره، او دوهم دادی چي رضا او اختیار یې دواړه له منځه ولاړ سي لکه اکراه په قتل سره او یا په قطع د یوه اندام د مکره، او په دواړو قسمو کي دا شرط دی چي قدرت به لري مجبور کونکی، چي مکره "په صیغهٔ اسم فاعل" یې بولي پر هغه کار چي د مکره "پر صیغه د اسم مفعول" ذکر کړي، او غالب ظن د مکره داوی چي مکره داغسي راسره کوي که دده د غوښتنې مثبت ځواب ورنه کړم یعني ارتداد باللسان مع اطمنان القلب کما هھنا، نو اول قسم د اکراه خو په آیت کي مراد نه دی او نه روا کونکی د ارتداد دی لبقاً اختیاره

وعدم الاضطرار، بل المراد ههنا هو القسم الثاني، علماؤ اجماع کړي ده چي يو مسلمان چي مجبور سي پر کفر يعني يا په قتل يا په قطع د عضو هغه ته روا ده چي تلفظ په کلمه د کفر يا سجده و بت ته يا سب و نبي علیه السلام، يا نور داسي ورته اقوال يا افعال وکړي مطمئناً قلبه بالايمان، نو په تلفظ د کفر يا په فعل د کفر نه کافر کیږي او نه يې ماينه پر طلاقيږي "كما هو حكم المرتد الواقعي" په دليل ددې آيت "فمن كفر بعد ايمانه الى اخير الآية" او په دليل د قصه د عمار رضي الله عنه کمامرت عنقريب لكن هذه رخصة، والعزيمة عدم قبول الاكراه والتسليم للقتل لمرضات الله لقصة والدي عمار رضي الله عنهما کمامرت يعني سمية و يسار وغيرهما رضي الله عنهم.

ذٰلِكَ بِأَنَّهُمُ اسْتَحَبُّوا الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا عَلَى الْاٰخِرَةِ ۙ وَأَنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكٰفِرِيْنَ ﴿۱۰۷﴾

اى الكفر بعد الايمان چي عبارت د ارتداد حقيقي څخه دى په سبب ددې چي دوى خوښ کړى او مختاره کړى دى ژوند ناقص فاني، پر ژوند د اخيرت يعني ژوند د جنت چي باقي لايفنى ابداً دى او په تحقيق خداى جل جلاله هدايت په معنى د دلالت موصوله نه کوي و کافرانو ته، ما هدايت موصله ووايه، ولي كه هدايت په معنى د ارائة الطريق دى چي هدايت على مايوصل الى المطلوب هغه خو خداى جل جلاله کړى دى په را استولو د رسولانو علیهم السلام او په نازلولو د يو سل او څلور (۱۰۴) کتابونو او صحيفو.

پوه سه: چي مراد هغه کافران دي چي په علم قديم کي د خداى جل جلاله دوى په خپل اختيار کفر غوره کوي او ثبات او دوام پر هغه کفر کوي الى الموت او دوى نه ساتي خلاف الاختيار د دوى له زيغ او کفر څخه "يعني قسر والجأ" وهذا سبب لعدم هدايتهم يعني اختيارهم الكفر وعدم التدبر في آيات الانبيا علیهم السلام اى بمعجزاتهم والسبب الحقيقي هو عدم ارادة الله فيهم الهداية ففي هذه الآيات دليل على ان افعال العباد من الكفر والايمان والعبادة والعصيان مخلوقة له تعالى وهذا هو المذهب الاعذب لاهل السنة والجماعة بان الخالق لافعال العباد هو الله تعالى او د بنده برخه صرف كسب دى او صرف الارادة ده، والفرق بين الخلق والكسب

مذكور في كتب علم الكلام كشرح العقائد وشرح المقاصد للعلامة التفتازاني رح
والمواقف للقاضي عضد الدين رح وشرحه للعلامة السيد الجرجاني رح وقد ذكر
محب الله البهاري رح الفرق بينهما في مسلم الثبوت باحسن الوجه وهذا المذهب هو
المتوسط بين الجبر كما هو مذهب الجبرية من ان العبد مجبو محض في افعاله
لانه على هذا يكون ارسال الرسل وانزال الكتب عبثاً كما لايخفى وبين القدر يعني
ان الخالق لافعال العباد هو العباد كما هو المذهب للقدرية اعنى المعتزلة.

أُولَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ طَبَعَ ٱللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمۡ

دوى هغه كسان دي چي خداى جل جلاله مهر د غفلت لگولى دى ددوى پر زړو
بسبب سوء اختيارهم، نو په حق دين كي فكر نه وهي او په علاماتو كي د قدرت
د خداى جل جلاله في الانفس والآفات هم غور نه كوي.

وَسَمۡعِهِمۡ وَأَبۡصَٰرِهِمۡۖ وَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلۡغَٰفِلُونَ ﴿١٠٨﴾

او پر غوږو ددوى (چي حق په سماع قبول سره نه اوري) او پر سترگو ددوى
(چي دوى په كتلو د اعتبار و معجزاتو ته د انبيا عليهم السلام نه گوري) او دوى دي
كامل په غفلت كي، ولي چي دوى د صانع جل جلاله او د هغه د توحيد څخه غافله دي
وضمير الفصل دال على ان الغفلة محصور فيهم.

لَا جَرَمَ أَنَّهُمۡ فِي ٱلۡأٓخِرَةِ هُمُ ٱلۡخَٰسِرُونَ ﴿١٠٩﴾

يوه سه: چي "لاجرم" مجموع يوه كلمه ده په معنى د حقًا كه درآن هيچ شك
نيست، چي دوى په اخرت كي يعني يوم القيامة كي لوى تاوانيان دي، ولي
عمرونه يې په داسي شي كي صرف كړل چي سبب د عذاب ابدي وگرځېدل يعني
الكفر والشرک او داسي شى يې حاصل نه كړى چي دوى دي له عذاب مخلد
څخه خلاص كړي او خسران عظيم په دوى كي حصر دى كما هو معنى ضمير
الفصل، او عصات المؤمنين كه څه هم اكثره عمرونه يې په شهواتو او معاصيو
كي صرف كړي هم وي لكن د ايمان او توحيد لمن يې تينگه نيولې ده چي د
عذاب مخلد في النار يې ځانونه خلاص كړي دي، شيخ سعدي رح وايي:

قیامت که بازار مینو نهند .... منازل باعمال نیکو دهند
بضاعت بچند انکه آری بری .... اگر مفلسی شرمساری بری
کسی راکه حسن عمل بیشتر .... بدرگاه حق منزلت بیشتر
درویش وایي: چي
بضاعت نیاوردم الا امید .... خدایا زعفوم مکن نا امید
چار چیز اورده ام شاها که درگنج تو نیست
عاجزی و مسکینی فقر و گناه اوردم
الهی یا الهي یا الهی .... ندارم جز امیدت تکیه گاهی
ندارم توشه راه قیامت .... بجز شرمندگی و رو سیاهی
ندارم طاعت مقبول درگاه .... بجز اشک ندامت آه آهی
زکن موجود کردی هر دو عالم .... مرا از ذنب خود کن عذر خواهی
عبید را خاتمه بالخیر گردان .... بحق مصطفی وچهار یاران

ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ هَاجَرُوا مِنْ بَعْدِ مَا فُتِنُوا

پوه سه: چي لفظ د "ثم" لپاره د تباعد د حال ددې کسانو دی د حال د مخني ذکر سوو کسانو څخه یعني د تراخي في الزمان لپاره نه دی بلکې د تراخي في المرتبة لپاره دی، وروسته ستا خدای یا محمد (ﷺ) د هغو کسانو لپاره چي هجرت یې مدینې منورې ته کړی وي وروسته تر دې چي دوی له اسلام څخه منع کړه سوي او معذب کړل سوي وي.

پوه سه: چي ابن سعد رح په خپل کتاب طبقات د عمر بن الحاکم څخه داسي روایت کړی دی چي عمار بن یاسر رضي الله عنه ته مشرکانو عذاب ورکاوه حتی چي دی پوهېدی چي زه څه ووایم، او صهیب رضي الله عنه ته عذاب ورکول کېدی حتی لایدري مایقول، او ابو فکیهة رضي الله عنه ته عذاب ورکول کېدی حتی لایدري مایقول او بلال او عمار بن فهیرة وقوم آخر من المسلمین رضي الله عنهم حتی لایدرون مایقولون، نو په دغو کسانو کي دا آیت نازل سوی دی، او بغوي رح وایي چي دا آیت په شان کي د عیاش بن ابی ربیعه رضي الله عنه چي د ابو جهل رضعي ورور ؤ او په شان کي د ابو جندل بن سهل

او وليد بن وليد او سلمه بن هشام او عبيدالله بن اسيد ﷺ کي نازل سوی دی چي دا
توله په فتنه کي د مشرکانو مبتلاوه او دوی بعض مطالبات د مشرکانو ورسره
ومنل په ژبه، وقلوبهم مطمئنة بالايمان حتی چي ځانونه يې ددوی له شره خلاص
کړل او مدينې منورې ته يې هجرت وکړی والله اعلم بالصواب.

ثُمَّ جٰهَدُوْا وَصَبَرُوْٓا ۙ

بيا يې جهاد کړی وي په معيت د رسول اللهﷺ او يا بيله معيته دده کما
في السرايا د کفارو سره "وصبروا" او صبر يې کړی وي پر ايمان او طاعاتو او
پر جهاد في سبيل الله او پر سختيو د هجرت او ترک الوطن باندي، او صبر
يې کړی وي له ګنهو څخه، او حسن او عکرمه‌ؒ وايي چي دا آيت په شان کي د
عبدالله بن سعد نازل سوی دی چي دی کاتب د وحي د رسول اللهﷺ و، نو
شيطان يې پښه وښويول او مرتدد سو ولاړی مکې ته د کفارو ملګری سو، نو
آنحضرتﷺ چي مکه فتح کړه امر يې وکړی په قتل د عبدالله المرتد، نو
عثمان ﷺ د عبدالله لپاره د پناه غوښتونکی سو چي عبدالله د عثمان ﷺ د
مور د خوا ورور و، نو عليه الصلوة والسلام د عثمان ﷺ خبره ومنله او امر د
قتل يې بيرته واخستی وروسته عبدالله مسلمان سو او اسلام يې د زړه له
کومي او اخلاص څخه و فانزل الله تعالی هذه الآية.

درويش وايي: چي دا شان نزول چي مظهريؒ راوړی دی له سياق څخه د
هغه آيت ثم ان ربک للذين الآية ډېر ليري دی کمالا يخفی.

اِنَّ رَبَّكَ مِنْۢ بَعْدِهَا لَغَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ ﴿۱۱۰﴾

په تحقيق ستا خدای يا محمد (ﷺ) وروسته تر هجرت او جهاد او صبر
تاکيداً بخښونکی دی دده مخني اقوال او افعال ددوی او مهربان دی چي دوی ته
په نعمتونه د دنيا او آخرت ورکړي په سبب د افعالو ورستنيو ددوی.

فائده: خبر د "ان" اول يعني ثم ان ربک آه محذوف دی چي خبر د "ان" ثاني
دلالت پر کوي.

يَوْمَ تَأْتِي كُلُّ نَفْسٍ تُجَادِلُ عَن نَّفْسِهَا

پوه سه: چې "يوم" منصوب دی په "اذكر" مقدر سره يعني ته ورپياد كړه، يعني بيان كړه هغه ورځ چې مراد ځني يوم القيامة ده چې كوشش كوي هر سړی په خلاص والي د خپل ځان وبل ته يې فكر نه وي لغاية الدهشة ولكون العزيز الجبار في لباس صفات الجلال، فالكافر يقول ربنا هؤلاء اضلنا" اميد يې دا وي چې په عذر به زه له عذاب څخه خلاص سم "والله ربنا ما كنا مشركين" اميد يې دا وي چې په دې انكار سره د شرک به زه خلاصون وموم د خدای ﷻ له عذاب څخه لكه په دنيا كې چې به بعض وخت په انكار ديون وغيرها به سړی خلاصېدی وامثال من الاعذار، والمؤمن يقول رب اسئلک نفسي لاتجعلني مع القوم الظالمين، ابن جرير رح په خپل تفسير كې راوړي دي چې يو سړي پوښتنه وكړه له عليه الصلوة والسلام "من اين يجأ بجهنم؟ له كومه ځايه راوړل كېږي جنهم؟ عليه الصلوة والسلام ورته ووېل "يجأبها من الارض السابعة، لها الف زمام" دوږخ لره زر مهاره وي پر هر زمام يې اوويا زره ملكې وي چې تسبيح د خدای ﷻ وايي چې دوږخ له اهل محشر څخه په مسافت كې د زرو كلو وي دوږخ يو ه ساه وكاږي، نو په دغه وخت كې لايبقى ملک مقرب ولا نبي مرسل الا جثى على ركبتيه مگر كښېني پر زنگنو يعني پر هيئت د تشهد د لمانځه يقول رب نفسي نفسي زه خلاصون غواړم فقط د خپل ځان يعني په هيڅ چا كار نه لرم.

بجائی كه دهشت خورند انبيأ .... تو عذر گناه را چې داری بيا

وَتُوَفَّىٰ كُلُّ نَفْسٍ مَّا عَمِلَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿١١١﴾

او پوره به وركړل سي و هر سړي ته جزأ د هغه شي چې ده يې عمل كړی وي يعني من خير وشر او پر دوی ظلم نه كړل كېږي چې يا دي عمل د خير دده ځني پټ سي يا يې په عمل كې د شر زياتوب راوستل سي.

وَضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا قَرْيَةً

او بيانوي خدای ﷻ يوه قريه "چې صفت به يې راسي" مثال د هر قوم لپاره

چي خدای ﷻ ذوی ته نعمتونه او امن وامان ورکړی ؤ او دوی نعمتو غافله کړه له شکر څخه د خدای ﷻ بلکې په عوض کي د شکر يې کفر مختاره کړی، نو خدای ﷻ عذاب پر نازل کړی وهذا حاصل المثل المذکورة، بغوي رح وايي چي مراد له دې قريه څخه مکه ده، نو معنی ددې آيت داده چي خدای ﷻ گرځولې مکه په داسي حال سره چي دا ضرب مثل ده د نورو قريو لپاره، او روح البيان وايي ای قصة اهل قرية کانت من قرى الاولين وهي ايلة کما في تفسير الکواشي وهي قرية وبلد بين ينبع و مصر.

درويش وايي: چي مظهري رح چي وايي چي دا ضرب مثل يوه فرضي قريه دې وي بې ځايه احتمال دی کما لايخفى لان ضرب المثل في جميع القرآن لايکون بالمفروض المحض.

كَانَتْ اٰمِنَةً مُّطْمَئِنَّةً يَّاْتِيْهَا رِزْقُهَا رَغَدًا مِّنْ كُلِّ مَكَانٍ

چي وه دا قريه په امن کي (يعني اهل د هغې قريې چي نه چا غارت پر کاوه او نه له حملې څخه د کسری فارس او نه له حملې څخه د قيصر روم بېرېدل) چي اهل ددې قريې په ارامه سره ژوند کاوه چي له خوفه د دښمن ترک الوطن ته مجبوره نه وه، او داغه رنگه له تنگۍ څخه د رزق لکه نور عرب چي به دې ته مجبوره وه.

چي ورته راتلی رزق ددې قريې يعني اهل ته يې (په اندازه د قوت ددوی) فراخه په قدر د کفايت ددوی د اطرافو د بري او بحري لارو څخه که څه هم په مکه کي د کرهنې ځای نه وه کما هو المعلوم الى الآن.

فَكَفَرَتْ بِاَنْعُمِ اللّٰهِ

نو دې قريې يعني ناشکري ددې نعمتو وکړه او په ځای کي د شکر يې کفر مختاره کړی "انعم" جمع د نعمت ده لکه ادرع چي جمع د درع ده.

سوال: په مفرد کي "انعم" چي نعمت دی تا موجوده ده او په مفرد کي ادرع چي درع تا نسته فالقياس مع الفارق؟

ځواب: تأ ته يې اعتبار نه ورکړی.

فَأَذَاقَهَا اللَّهُ لِبَاسَ الْجُوعِ وَالْخَوْفِ

نو په دې قريه (يعني په اهل ددې قريې يې په سبب د ناشكرۍ ددوی كمايدل عليه الفأ) وڅكلى يعني ورساوه دوی ته خدای جل جلاله عذاب.

پوه سه: چي ذوق څكلو ته د مطعوم وايي، دلته استعاره ده ورسېدلو ته د اثر د ضرر، او لباس كالو ته وايي چي سړي اغوستي وي دلته استعاره ده و اثر ته د خوف او جوع چي تغير د رنګو ذی وفي هذه الاستعارة نكتة بديعة يعني لباس چي پر لابس محيط وي داغه رنګه اثر د خوف او جوع پر دوی احاطه وكړه.

بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ ﴿١١٢﴾

په سبب د هغه چي دوی وه صنع يې كوله من الكفر وكفران النعمة، بغوي رح وايي چي وروسته تر هجرت عليه الصلوة والسلام امر وكړی چي هغه تجار چي مكې ته يې خوراكي مواد راوړه نه دې راوړي او خپل سرايا يې پر دې وګمارل، نو آفاقي عربو خپل خوراكي مواد په امر د رسول الله صلى الله عليه وسلم اووه كاله پر بند كړه حتى چي اهل مكه ودې اندازې ته ورسېدل چي مرداري غوښي او د سپو غوښي حتى العلهز، چي د اوښ وړۍ په وينو ولړي او بيا يې ويشولې او څيښلې به يې حتى چي اسمان ته به يې وكتل دوی به ويل چي لوږي زموږ سترګې هم را تاريكي كړي دي حتى چي رئيسانو د قريشو عليه الصلوة والسلام ته استاذي ور واستول چي دا خو ستا عداوت دی د رجالو سره فمابال النسأ والصبيان يعني دې قحط خو ښځي او كوچنيان هم په تر اغيزې لاندي راوستل، نو عليه الصلوة والسلام امر وكړی چي تجار دې خپل خوراكي مواد مكې ته نقل كوي وهم بعد ذالك المشركون كما كانوا قبل ذالك.

درويش وايي: چي پر دې شان نزول د بغوي رح يو دقيق سوال واردېږي چي دا سورت خو مكي دی كمامر، او عليه الصلوة والسلام چي بنديز د حمل ونقل د خوراكي موادو ولګاوه هغه خو بعد الهجرة ؤ، نو د ځواب يې دوه اړخه دي، يا به سړی وايي چي سورت كه څه هم مكي دی لكن دغه آيتونه يې مدني دي بعد

الهجرة، او يا به شان نزول د روح البيان تائيدوي چي دا قريه مکه نه ده بلکې قريه د ايله ده کمامر عنقريب فافهم، نو دا مثل چي خدای جل جلاله ذکر کړی په قرآن کريم کي لپاره د انذار د اهل مکه اما اهل مکه په دې انذار عمل ونه کړی.

وَلَقَدْ جَآءَهُمْ رَسُولٌ مِّنْهُمْ فَكَذَّبُوهُ

لام موطئه د قسم محذوف دی، او لفظ قد لپاره د تحقيق دی والمعنی، والله په تحقيق راغلی و دوی ته يعني اهل مکې ته رسول چي محمد عليه السلام دی ددوی له قوم څخه يعني عرب او په عربو کي قريش.

پوه سه: چي بير ته حال د اهل مکه بيانيږي وروسته تر ضرب مثل "فکذبوه" دوی يعني اهل مکه تکذيب وکړی د رسول مذکور صلی الله عليه وسلم.

فَأَخَذَهُمُ الْعَذَابُ وَهُمْ ظَٰلِمُونَ ﴿١١٣﴾

نو دوی ونيول عذاب او حال دا چي دوی ظالمان دي بالکفر والاستهزأ بالرسول وانکار القرآن المنزل.

فائده: مراد له عذاب څخه جدب او وچ کالي ده او واقعه د بدر ده مظهري وايي چي دا آيت هم پر دې دلالت کوي چي نزول يې بعد الهجرة دی.

فَكُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ حَلَٰلًا طَيِّبًا وَاشْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ إِن كُنتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ ﴿١١٤﴾

نو خوراک کوئ اې مؤمنانو چي تاسي ايمان راوړی دی پر محمد صلی الله عليه وسلم او د کفره خدای جل جلاله نجات درپه برخه کړی، له هغه شيانو څخه چي په رزق درکړي دي خدای جل جلاله حال کون ذالک الرزق چي حلال وي او خوند هم درکوي.

درويش وايي: چي د "طيب" قيد يې ددې لپاره ووايه چي گاهي کېدای سي چي يو مطعوم خو حلال به وي لکن طبعاً سړي ته خوند نه ورکوي، نو هغه سړی مجبور نه دی چي خامخاه به يې خوري، او تاسي شکر واياست ددې لوی نعمت د خدای جل جلاله چي نبوت د محمد صلی الله عليه وسلم دی او د نورو نعمتو د خدای جل جلاله چي په دنيا کي يې تاسي ته درکړي دي که تاسي ياست چي خاص د خدای جل جلاله عبادت کوئ

دون غيره تعالى، والتخصيص مستفاد من تقديم اياه كمامر في تفسير سورة الفاتحة من قوله تعالى اياک نعبد آه.

فائده: حلالاً حال دی له "ما رزقکم الله" څخه او د حلال لفظ احتراز دی له هغه شیانو څخه چي په وروسته آیت کي به راسي.

إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنزِيرِ وَمَا أُهِلَّ لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ

او حرام کړي ده خدای پر تاسي "المیتة" یعني مرداره چي شرعي ذبح یې نه وي کړل سوې.

پوه سه: چي په تولـه مذکوره شیانو کي مراد حرمت د خورک دی لان الاحکام الشرعیة من الحل والحرمة وغیرهما صفت دی د فعل د مکلف لا لذوات هذه الاشیأ کما تقرر في کتب الفقة، او مراد له "دم" څخه دم مسفوح دی یعني چي له ښارگو څخه د حیوان راوځي په وخت کي د ذبح، نو هغه وینه چي په غوښو گډوي هغه نه ده حرامه، لکن اولی داده چي پرې یې مینځي او دغه دم جامد لکه کبد او طحال نه ده حرام یعني هینه او سږی، او غوښي د سرکوزي چي نجس العین دی، او انگریزان او امریکایان یې خوري، او هغه حیوان چي په وخت کي د ذبح د غیر الله اواز پر پورته سوی وي، لکن اهل جاهلیت به په وخت کي د ذبح د حیوان د لات او عزی وغیرهما نوم پر وایه.

پوه سه: چي اهل جاهلیت د ذبح سوي حیوان تر غوښو د مردار سوي حیوان غوښي خوښولې، دوی به ویل چي مذبوح خو د انسان له خوا وژل سوی دی او میتة د خدای له خوا وژل سوې ده.

درویش وایي: چي د "ماهل لغیر الله" په باره کي لامذهبه خلگ چي په مختلفو نومانو یادېږي، وایي چي که چا د ثواب رسېدلو و روح ته د یو ولي الله یو حیوان ذبح کړی هغه مردار دی حتی چي د علیه الصلوة والسلام لپاره یې ذبح کړي هغه مردار بولي، او که چا په دوولسمه د ربیع الاول چي د علیه الصلوة والسلام د وفات ورځ ده یو حیوان ذبح کړی هغه هم مردار بولي وهکذا نوري ذبح، او دوی نه پوهېږي چي د اهلال په لغت عربي کي معنا رفع الصوت عند

رؤية الهلال او رفع صوت عند الذبح ده، نو دغه کسان چي دا مذکوره جرائتونه کوي په وخت کي د ذبح خو فقط بسم الله الله اکبر وايي، نه د نبي نه د ولي او نه د والدينو نوم اخلي، عجيبه خو داده چي دا لامذهبه ملايان سره د غنئ د خلگو زکوٰتونه اخلي هغه مردار نه دي چي په اجماع د فقهاؤ حرام دی او که يو مسلمان د جمعې په شپه غړی وکړي يا حلوا پخه کړي مسجد ته يې وروړي دوی وايي چي دا مردار دي الى غير ذالک من خرافاتهم، ما لهم لايطالعون کتب الفقهاْ لکن دوی د هغو کتابو څخه منکر دي.

فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَّلَا عَادٍ فَاِنَّ اللّٰهَ غَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ ﴿۱۱۵﴾

او که څوک مجبور سي وه خورک ته ددغو محرماتو مذکوره وو يعني په حال کي د غايت لوږي چي خپل پر مرگ وبېرېږي په داسي حال کي دی ظالم پر بل مضطر نه دی چي هغه هم په حال کي د مخمصې وي او يو څه غوښي وغيره د دغو محرماتو يې پيدا کړي وي چي د دواړو نه وي کافي، نو دا بل مجبور هغه مردار شی له هغه څخه اخلي په خپله يې خوري او هغه ومرگ ته وسپاري، ولي چي د ظالم حيوٰة خو د واجد تر حيوٰة افضل نه دی او نه عاد يعني تجاوز کونکی تر سد رمق خپل نه وي چي په ډک نس يې وخوري، نو په داسي حال کي خدای پاک غفور او رحيم دی.

پوه سه: چي په دې عبارت خبر د "فمن اضطر" محذوف دی او سبب د هغه يې په ځای کي د هغه راوړی دی، والتقدير فمن اضطر آه، يجوز له اکله (وهذا هو الخبر المحذوف) ولي خدای ﷻ غفور رحيم دی (دا سبب او علت د خبر محذوف دی)

وَلَا تَقُوْلُوْا لِمَا تَصِفُ اَلْسِنَتُكُمُ الْكَذِبَ هٰذَا حَلٰلٌ وَّهٰذَا حَرَامٌ

پوه سه: چي مخاطب په دې آيت کي مسلمانان دي والمعنی تاسي مه واياست و هغه شي ته چي بيان يې کوي ستاسي ژبي (يعني ژبي د قوم ستاسي چي مشرکان دي، فلا بد من المضاف المحذوف الى ضمير کم وهو لفظ القوم

چي د هغو د خولې بيان دادی چي فلانی شی حلال دی او دا فلانی حرام دی، لکه د مشرکانو د قول نقل د قرآن کريم په ځای کي داسي راغلی دی "مافي بطون هذه الانعام خالصة لذكورنا الآية" او يا تحريم د بحائر او سوائب ونحوها وايه كمامر ذالك في سورة المائدة.

فائده: دا حصر د محرماتو په ما ذكر في هذه الآية كي چي له سياقه د كلام دا حصر فهمېږي او د انما راوړلو څخه د انما په صدر کي د کلام حصر اضافي دی بالنسبة الى ماحرم الكفار، نو دا سوال نه واردېږي چي محرمات خو نور هم ډېر دي كاكل لحوم السباع وغير ذالک الثابتة بالاحاديث الصحيحة فارجع الى كتب الفقهاء رحمهم الله.

اعراب الآية: کلمه د "ما" موصوله ده او عائد يې محذوف دی، والمضاف ايضًا محذوف، والتقدير ولاتقولوا في شان الذي تصفه السنتكم آه روح المعاني، "اوالكذب" منصوب دی په "لاتقولوا" چي د هغه مفعول به دی، وهذا حلال وحرام بدل دی له كذب څخه، روح البيان" اى لاتقولوا الكذب لما تصفه السنتكم من البهائم بالحل والحرمة من غي استناد ذالک الوصف الى علة موجبة للحل والحرمة من الله تعالى، مظهري.

لِّتَفْتَرُوا عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ ۚ

چي تاسي وتړئ په قصد پر خدای جل جلاله دروغ، ولي چي دوی به ويل ان الله حرم هذا اى السوائب والبحائر، کلمه د لام لپاره د تعليل ده لا للغرض.

إِنَّ الَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ لَا يُفْلِحُونَ ﴿١١٦﴾

په تحقيق هغه کسان يعني که دغه مشرکين وي او که نور چي وايي پر خدای جل جلاله دروغ خلاصون له عذاب څخه د خدای جل جلاله نسي پيدا کولای په ورځ د آخرت.

مَتَاعٌ قَلِيلٌ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١١٧﴾

"متاع قليل" خبر د مبتدأ محذوفي دی اى ماهم فيه متاع اى منفعة قليلة تنقطع عنقريب، نو ددغه متاع قليل لپاره دروغ پر خدای جل جلاله ويل د عاقل کار نه دی، او

دوی لره درد ورکونکی عذاب سته په اخرت کي پر دغو درواغو پر خدای ﷻ.
قال عليه الصلوة والسلام "من كذب علي متعمداً فليتبوء مقعده من النار"
فكيف يكون حال الكاذب على الله عزوجل.

وَعَلَى الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا مَا قَصَصْنَا عَلَيْكَ مِن قَبْلُ

او پر هغو کسانو چي د يهوديت دين پر مخ ورړي حرام کړي وه هغه شيان موږ
چي قصه يې موږ وتاته تر دې دمخه وکړه، کلمه د "ما" موصوله ده او عائد يې
محذوف دی ای الذي قصصنا.

پوه سه: چي مراد له "قبل" څخه سورة الانعام دی يعني قوله تعالى وعلى
الذين هادوا حرمنا كل ذي ظفر الى اخير الآية.

وَمَا ظَلَمْنَاهُمْ وَلَٰكِن كَانُوا أَنفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿١١٨﴾

او موږ نه دی کړی ظلم پر دوی په تحريم د بعضې طيباتو د رزق لکن دوه وه چي
پر خپلو ځانو يې ظلم کاوه په سبب د بغاوت ددوی له امر الهي څخه چي په تورات کي
دوی ته بيان سوي وه، يعني دا تحريم لپاره د عقوبت او د عذاب د دوی وکړل سو.

ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ عَمِلُوا السُّوءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ تَابُوا مِن بَعْدِ ذَٰلِكَ
وَأَصْلَحُوا إِنَّ رَبَّكَ مِن بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿١١٩﴾

وروسته (پوه سه! چي د "ثم" لفظ لپاره د تراخي في الزمان نه دی كما هو
معناه الحقيقي بلکې لپاره د تراخي في الذكر دی) په تحقيق ستا رب يا محمد
(ﷺ) و هغو کسانو ته چي عمل وکړي د بدو.

درويش وايي: چي علامه بغدادي رحمه الله په روح المعاني کي وايي "السوء"
مايسئ صاحبه من كفر او معصية ويدخل فيه الافترا على الله، دی وايي چي ابن
عباس رضي الله عنهما تفسير په شرک سره کړی دی، دی وايي التعميم اولى آه، وتبع
المظهري للآلوسي رحمه الله في التفسير العام بجهالة ای بسبب الجهالة معنى دا چي
جهالت باعث ورگرځېدی پر عمل سوء بالمعنى الاعم لکه غيرت د جاهليت چي

باعث وګرځېدی د مشرکینو پر قتل او غارت خصوصًا قتل البنات بالدفن في القبر وغیر ذالک من افعال الجاهلیة، وروسته توبه وکاږي له کفر یا معاصیو څخه وروسته تر عمل سوء.

سوال: من بعد ذالک ته څه ضرورت ؤ ولي چي "ثم" یعني په ثم تابوا کي دلالت کوي پر بعدیت د توبې تر عمل سوء؟

ځواب: علامه برسوي رحمه الله وایي چي په دې کي تاکید او مبالغه في البعدیة مطلوب ده، او په عمل صالح کي داخل سئ په تحقیق ستا خدای جل جلاله وروسته تر توبې او د اصلاح العمل بخښونکی دی د عمل سوء بالمعنی المذکور "صیغه د مبالغې ده" او مهربان دی چي ثواب ورکوي پر طاعت که فعل وي کالصلوة والصوم وغیرهما او که ترک وي لکه ترک د زنی وغیره بعد القدرة لمخافة عذابه تعالی.

پوښتنه: دا قول "ان ربک آه" د څه حکمت لپاره مکرر راوړل سو؟

ځواب: ددې ځواب روح البیان داسي ورکړی دی چي دا تکریر لپاره د تاکید د وعد بالثواب دی او لپاره د مبالغې في ایجاز الوعد المذکور في معنی الرحیم کمامر آنفًا.

إِنَّ إِبْرٰهِيمَ كَانَ أُمَّةً

په تحقیق ابراهیم (علیه السلام) ؤ امت، په قاموس کي وایي چي امت الرجل الجامع للخیر، او امام یعني مقتدي ته هم وایي او من کان علی الحق مخالف لسائر الادیان الباطلة ته هم وایي، او خوشاله سړي ته هم وایي، او عالم ته هم وایي الی غیر ذالک من المعاني التي ذکرها صاحب القاموس، موږ هغه معاني ذکر کړې چي مناسب ددې مقام سره وې، او په ابراهیم علیه السلام کي دومره فضائل وه چي قریب نه وه چي دا فضائل دي انفرادًا په ډېرو اشخاصو کي پیدا سي، او دا اول معنی د امت چي قاموس ذکر کړې وه او خدای جل جلاله دی امام او مقتدی د خلګو ګرځولی ؤ، دا دوهمه معنی د امت ده، او ابرهیم علیه السلام پر حق دین ؤ مخالف له ټولو ادیانو باطله وو څخه، دا دریېمه معنی د امت ده او ډېر خوش طبعیته سړی ؤ، دا څلورمه معنا د امت ده، او ابراهیم علیه السلام عالم ؤ په خدای جل جلاله او په احکامو د خدای جل جلاله چي دا پینځمه معنی د امت ده، او ابن مسعود رضي الله عنهما وایي

چي ابراهيم عليه السلام معلم د خير ؤ چي په ده پسي اقتدأ ټولو اهل الدنيا کړې وه يعني شخصيت مقبول ؤ د ټولو وګړو د دنيا حتی چي مشرکانو د مکې به ويل او يهودو او نصاری وو به هم ويل چي موږ پر ملت ابراهيم يو ولو کانوا کاذبين في هذه الدعوی، کريمه "ماکان ابراهيم يهوديا ولا نصرانياً الخ، نو د امة وزن فعلة دی په معنی د مفعول من امه اذا قصده، او مجاهد رح وايي چي ابراهيم عليه السلام يوازي مؤمن بالله ؤ او نور خلګ ټوله کفار وه.

قَانِتًا لِّلّٰهِ حَنِيفًا ۖ وَلَمْ يَكُ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿١٢٠﴾

فرمانبردار د خدای جل جلاله ؤ او قائم په اوامرو سره د خدای جل جلاله ؤ، مائل له باطل څخه ؤ حق ته، وقيل مخلصًا وقيل مستقيمًا الی دين الاسلام "ولم يک من المشرکين" او نه ؤ له مشرکانو څخه. لکه قريشو د مکې چي به ويل چي موږ پر ملت د ابراهيم يو.

درويش وايي: چي دا ټولې معناني سره متلازمې دي.

درويش وايي: چي دا قبول عام د ابراهيم عليه السلام اثر دهغه دعا دده دی "واجعل لي لسان صدق في الآخرين" ماته راکړه ذکر حسن په اخيرنو خلګو کي آخرين که څه هم عام دی لکن لويه حصه د ذکر حسن د ابراهيم عليه السلام په امت کي د اسلام ده، کريمه "قل بل نتبع ملة ابراهيم حنيفاً"

شَاكِرًا لِّأَنْعُمِهِ ۚ

دی شکر وينونکی ؤ د نعمتو د خدای جل جلاله.

نکته: انعم چي يې جمع قلت راوړه ددې لپاره چي ابراهيم عليه السلام د لږو نعمتو شکر د خدای جل جلاله وايه، نو د ډيرو خو يې په طريق اولی شکر وايه، کريمه "لئن شکرتم (ای علی القليل من نعمه تعالی) لازيدنکم.

اجْتَبَاهُ وَهَدَاهُ إِلَىٰ صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ ﴿١٢١﴾

خدای جل جلاله دی برګزيده کړی يعني په رسالت او په خلت سره او ده ته يې لاربنوونه کړې ولاري سمې ته چي دين د اسلام دی او دعوت د خلګو د خدای

لاري او عبادت ته، په يو روايت کي راغلي دي چي د ابراهيم عليه السلام عادت دا ؤ چي ډوډۍ يې بېله مېلمه نه خوړله، يوه ورځ مېلمه نه سو پيدا، نو ابراهيم ډوډۍ وځنډوله، نو يوه ډله د ملکو راغله د انسان په صورت کي، او ابراهيم علیه السلام ته يې وويل چي په موږ پوري د جذام مرض دی (يعني اتشک چي خلگ ډېر بد ځني وړي او د آتشک سړی يو ځای ډوډۍ نه خوري) نو ابراهيم عليه السلام ورته وويل چي اوس واجب ده چي زه به ستاسي سره پر يوه کاسه ډوډۍ خورم لپاره د تشکر د خدای جل جلاله چي زه يې د داسي بدنامه مرض څخه ساتلی يم.

وَآتَيْنَاهُ فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً ط

او موږ ورکړی ؤ و ابراهيم عليه السلام ته په دنيا کي ښه حالت من الذکر الجميل والثنأ في الناس کمامر والاولاد الابرار من اسماعيل واسحٰق عليهما السلام او دراز عمر چي تر سل کاله ډېر متجاوز ؤ او فراخي په رزق او مال کي او ژوند په ښه طاعت کي د خدای جل جلاله وان سيد المرسلين صلی الله علیه وآله وسلم من نسله على نسل اسماعيل عليه السلام وان الصلوة عليه مقرونة بالصلوة على محمد صلی الله علیه وآله وسلم في اشرف العبادات چي لمونځ دی، چناچه امتيان د عليه الصلوة والسلام په اخيره ناسته کي وايي اللهم صل على محمد وعلى آل محمد کما صليت على ابراهيم وعلى آل ابراهيم آه.

وَإِنَّهُ فِي الْآخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ ﴿۱۲۲﴾

او ابراهيم (عليه السلام) په اخرت کي د صالحو بندگانو په ډله کي دی يعني الانبيأ المعصومين، ولي کمال د صلاح په عصمت سره دی او مقتضى د عصمت ثواب بلا نهايت دی په اخير کي.

درويش وايي: چي که پوره او مفصل تحقيق د عصمت د انبيأ عليهم السلام څوک يې شوق لري، نو د درويش هغه رساله چي نوم يې "کشف الغطأ عن عصمت الانبيأ" دی په غور دې مطالعه کړي چي پر هغه رساله د ټولو علماؤ د قندهار د دست خط نشانه سته علاوه حضراتو د هرات يې هم تصديق کړی دی چي ډېره پخوا طبع او چهاف سوې ده غالبًا اوس به هم په بعضو کتب فروشيو کي د کوټې

دستياب سي، او كه شائقان ددې رسالې په ډليزه توگه كتب فروشانو ته ورسي ان شأ الله بعض كتاب فروشان به يې از سر نو طبع ته وسپاري.

ثُمَّ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ أَنِ اتَّبِعْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا

بيا مونږ وحي وكړې تاته يا محمد چي ته متابعت كوه د ملت د ابراهيم چي مائل له باطل څخه و حق لياري ته متابعت يې كوه (١) في التوحيد (٢)دعوة د خداى جل‌جلاله د خلگو په رفق او نرمي سره (٣) د كافرانو سره دلائل وايه مرة بعد اخرى (۴) او بحث كوه د هر چا پر اندازه د فهم د هغه (۵) توجه و قبله ته د ابراهيم عليه‌السلام كوه په لمانځه كي (اى بعد الصلوة الى بيت المقدس شپاړس مياشتي ترغيباً لليهود) (٦) والتشريع بشرائع دينه (اى في الاكثر لان بعض الشرائع تتبدل)

پوه سه: چي دا آيت تتمه ده د ما انعم الله على ابراهيم عليه‌السلام.

فائده: په كلمه كي د "ثم" تعظيم او اجلال دى ومنزلة د نبينا صلى‌الله‌عليه‌وسلم د ملة د ابراهيم عليه‌السلام .... بيت:

آفاقها گرديده ام مهرتبان ورزيده ام
بسيار خوبان ديده ام تو چيزى ديگرى

بغوي رح وايي چي آنحضرت صلى‌الله‌عليه‌وسلم مامور په عمل د شريعت د ابراهيم عليه‌السلام مگر نه هغه شيان چي د عليه الصلوة والسلام په دين كي منسوخ سوي وي او چي نه وي نسخ سوي هغه اوس شرع د نبينا صلى‌الله‌عليه‌وسلم گڼل كيږي.

وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿١٢٣﴾

او نه ؤ ابراهيم (عليه‌السلام) له مشركانو څخه، كرر هذه الآية مبالغةً في الرد على المشركين واليهود والنصارى چي دوى ټوله دا دعوه كوي چي مونږ تابع د ملت د ابراهيم عليه‌السلام يو.

پوښتنه: پر مشركانو خو رد صحيح دى لكن يهود او نصارى خو اهل كتاب دي مشركان نه دي؟

ځواب: دا رد پر هغو يهودو دی چي عزير عليه السلام ابن الله بولي او پر هغو نصاری وو چي عيسی عليه السلام ابن الله بولي.

إِنَّمَا جُعِلَ السَّبْتُ عَلَى الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِيهِ ط

يعني تعظيم د ورځي د سبت وتحرمه ددې ورځي او عبادت د خدای جل جلاله ځانونه فارغ کول د دنيا له کارو څخه د "مفروضه" على الذين اختلفلوا فيه" يعني چي دوی مخالفت وکړي له نبي څخه ددوی، کلبي رحمة الله عليه وايي چي موسی عليه السلام بني اسرائيل امر کړل چي په هر اووه ورځو کي تاسي فارغه کړئ يوه ورځ د عبادت لپاره د الله تعالى "فاعبدوه يوم الجمعة" او تاسي په دغه ورځ دنياوي کارونه مه کوئ او شپږ ورځي دنياري کارونه کوي، يهودانو موسی عليه السلام ته وويل چي موږ نه مختاره کوو د عبادت لپاره مگر هغه ورځ چي خدای پاک په هغه ورځ فارغه سوی دی د خلق السموات والارض څخه چي يوم السبت ده، يعني د شنبې يا خالي ورځ، نو خدای جل جلاله د سبت ورځ دوی ته منظوره کړه مگر سره د تشديد پر دوی، بيا چي عيسی عليه السلام نبي سو هغه هم قوم ته د جمعې ورځ وټاکل قوم وويل چي زموږ هغه ورځ د عبادت لپاره خوښه ده چي خدای جل جلاله شروع په خلق سره په هغه ورځ کړې ده چي په عربي يې يوم الاحد بولي، او په پښتو يې يک شنبه بولي، او په اردو يې اتوار بولي او په انگريزي يې (سنډې) بولي چي ننی ورځ د اتوار ورځ ددوی د رخصتی ورځ ده، پاکستان که څه هم اسلامي مملکت دی لکن د اتوار ورځ په جمعه نسي بدلولای، ولي چي پاکستان او هند ډېر کلونه مستعمره د انگرېزانو د لندن وه.

درويش وايي: چي د جمعې ورځ څه کوې! ټوله عدالتي قوانين د پاکستان هغه قوانين د انگريزانو دي، د عدالتي محکمې قاضي ته پاکستانيان د انگريزانو په متابعت جج وايي و هغه جج ته هم د انگريزي قوانينو کتاب پروت دی او پر هغه کتاب موافق حل و فصل د دعوې د خلگو کوي او د اسلامي کتاب د حل وفصل لپاره جج صاحب توری هم نه سي ويلای.

وروسته خدای ﷻ و امت محمدیه (ﷺ) ته ورځ د جمعې وټاکل، دوی بې چون و چرا هغه ورځ ومنل.

درویش وايي: چې بخاري او مسلم په خپلو صحیح کتابو کي له ابو هریره رضي الله عنه څخه روایت کړی دی قال رسول الله ﷺ "نحن الآخيرون (يعني في الدنيا) السابقون يوم القيامة (يعني في دخول الجنة) بيد انهم (غير له دې څخه چي وی ته يعني يهود او نصارى وو ته) اوتوا الكتاب من قبلنا واوتينا من بعدهم (دوی ته ورکړل سوی دی کتاب يعني تورات او انجيل تر موږ دمخه او موږ ته راکړل سوی يعني قرآن كريم تر دوی وروسته) ثم هذا يومهم الذي فرض عليهم يعني الجمعة فاختلفوا فيه (يعني يهود او نصارى په دغه ورځ کي چي جمعه وه اختلاف وکړی كمامر عنقريب) فهدانا الله له (يعني و ورځي ته) فالناس لنا فيه تبع يعني وروسته دي يهود غداً چي د شنبې ورځ ده او نصارى بعد غدٍ چي د يکشنبې ورځ ده ثم تلى رسول الله ﷺ هذه الآية برواية البغوي رحمه الله "انما جعل السبت الآية"

وَإِنَّ رَبَّكَ لَيَحْكُمُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿١٢٤﴾

او ستا خدای یا محمد (ﷺ) هر آئینه حکم به وکړي په منځ کي ددوی په ورځ د قیامت په هغه شي سره چي دوی په هغه کي وکړی اختلاف يعني يوم الجمعة، فالمجازات على الاختلاف فيجازي كل فريق (اى بالنار) بما يستحقه من العذاب

ادْعُ إِلَىٰ سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحِكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ

ته دعوت ورکړه خلګو ته (نو مفعول محذوف دی والمخاطب هو رسول الله ﷺ) و لاري ته د خدای ﷻ چي توحيد او اسلام دی.

پوه سه: چي د "حكمة" تفسير روح البيان داسي کړی دی اى بالحجة القطعية المفيدة للعقائد الحقة المزيحة شبهة من دعى اليها، وروسته يې داسي ويلي دي چي دعوة بالحكمة لپاره د خواصو د امت دی چي طالبانو د حقائقو وي او د موعظة حسنة تفسير يې په دلائلو چي قناعت بخښونکي وي او په حكايات نافعه وو سره کړی دی، او وروسته يې ويلي دي چي دا موعظت حسنه لپاره د

عوام الناس دی، او مظهري رح د حکمت او د موعظة حسنة دواړو تفسیرونه په قرآن سره کړي دي، او وجه د تسمیه د قرآن یې په حکمت دا ویلي دي لانه محکم المقالات لایتطرق الیه الطعن والمعارضة وهو الدلیل الموضح للحق المزیل للشبهات وهو الموعظة الحسنة بالترغیب والترهیب آه.

درویش وایي: چي د دواړو تفسیرو ماخذ یو دی، او بعض مفسرین وایي چي موعظة الحسنة قول لین دی من غیر غلظة ولا تسف آه، دا هم ډېر ښائسته تفسیر دی.

وَجَادِلۡهُم بِٱلَّتِي هِيَ أَحۡسَنُۚ

او ته بحث او مناظره ورسره کوه په هغه خصومت سره (نو موصوف د التي محذوف دی ای الخصومة لکن اولی داده چي په مجادلة محذوف سي چي د جادلهم مصدر دی.

یوه سه: چي احسن وجه د مناظرة داده چي غضب او طغیان د نفس نه وي پکښې بلکي خالصاً لوجه الله او د اعلاً د کلمة الله لپاره وي.

مسئله: له دې آیت څخه دا معلومه سوه چي مجادله او مناظره په علمي مسئلو کي روا ده بالشروط المذکورة ولاظهار الحق لا لاظهار العلمیة والتفوق والتکبر کما في مناظرة اکثر العلمأ في زماننا.

إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعۡلَمُ بِمَن ضَلَّ عَن سَبِيلِهِۦ وَهُوَ أَعۡلَمُ بِٱلۡمُهۡتَدِينَ ١٢٥

په تحقیق ستا رب یا محمد (ﷺ) دی ښه خبر دی په احوالو د ظاهر او د باطن په هغه چا چي گمراه وي له لاري څخه د خدای بالشرک والمعاصي، او خدای ﷻ ښه خبر دی په هغو کسانو چي پر هدایت ظاهراً و باطناً وي.

تنبیه: په دې آیت سره اشاره ودې ته ده چي علیه الصلوة والسلام ته خدای پاک وایي چي ستا وظیفه بلاغ مبین دی او دعوة الی الحق والتوحید دی او هر چه هدایت موصله الی الحق دی او مجازات او ثواب و عقاب پر هدایت او ضلالت، هغه مفوض و خدای ﷻ ته دی هغه په تا پوري یامحمد ﷺ اړه نه لري

بلکې خدای جَلَّ جَلَالُهٗ اعلم بالضالين والمهتدين دی وهو المجازي لهم .. سعدي رح
توان پاک کردن ززنگ آئينه .... وليکن نيايد زسنگ آئينه

فائده: پوه سه! چي انسانان درې قسمه دي (۱) صنف مقطوع (چي يقين دی) پر حسن خاتمه دده مطلقًا کالانبياء عَلَيْهِمُ السَّلَامُ والعشرة المبشرة بالجنة کما جاء في الاحاديث المشهورة (۲) صنف مقطوع بسوء خاتمتهم کابی جهل وقارون وفرعون ونمرود وغيرهم من الکفرة الفجرة (۳) وصنف مشکوک في حسن خاتمتهم سوء خاتمتهم مطلقًا کعامة المؤمنين الابرار وکافة الکافرين الفجار فان الابرار وان کانوا ممدوحين في ظاهر الشريعة من جهة العقائد والاعمال في الحال، والفجار وان کانوا مذمومين في ظاهر الشريعة من تلک الجهة ای العقائد و الاعمال لکن امر الفريقين في المآل مفوض الی الله تعالی والله يعلم المفسد من المصلح ويميز بينهما في الآخرة، ولي چي سړی ولي وي في الظاهر يعود عدو الله، وولي الشيطان نعوذ بالله الرحمن من هذا الامتحان، او عين ممکنه ده چي يو سړی به عدو الله وي في الظاهر يصيروا وليًا لله وعدوًا للشيطان کذا في روح البيان.

وَإِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُم بِهِ ۖ وَلَئِن صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ لِّلصَّابِرِينَ ﴿۱۲۶﴾

که چېرې تاسي عقاب او عذاب ورکوئ يو چاته نو تاسي عقاب او عذاب ورکوئ په مثل د هغه چي تاسي ته عقاب درکړه سوی دی يعني د جنايت کارئ (يعني زائد تر هغه د جنيات کار حق نه لري)

سوال: فعل اول يعني "عاقبتم" خو جزأ د عقاب د جاني ده، نو دې ته يې ولي عقاب وويل سو، فعل د جاني چي په "عوقبتم" سره ذکر سو هغه رشتيا عقاب او عذاب ؤ چي تاسي ته يې درکړی؟

ځواب: دا عبارت قرآني په مثل سره د هغه عبارت قرآني ده "وجزأ سيئة سيئة مثلها" او سره ددې چي ثاني فعل خو گناه نه بلکې مکافات دی، نو دلته

په دې آيت کي چي فعل اول ته عقاب ويلى دى په سبب د جوار د "عوقبتم" لکه جزأ د سيئة ته چي سيئه ويلې په مذکور آيت په سبب د ازدواج د اول فعل سره.

درويش وايي: چي ددې آيت په شان نزول کي امام قرطبي رحمه الله په خپل تفسير کي داسي وايي چي جمهور د مفسرينو وايي چي دا آيت مدني دى که څه هم سورة نحل مکي دى او دا آيت په شان کي د سيد الشهدأ حمزة بن عبدالمطلب عم النبي صلى الله عليه وسلم کي نازل سوى دى چي په غزأ کي د احد په مشرى د ابو سفيان چي په هغه غزأ کي له دى کافر ؤ بيا يې وروسته ايمان راوړى دى، مشرکانو د مکې د مسلمانانو د شهداوؤ سره له انسانيت څخه ډېر ليري کارونه او بدنامى کړي وې، نسونه يې ورڅيرلي وه پزي يې ځني پرې کړي وې او غوږونه يې هم ځني پرې کړي وه حتى چي په لنگ کي دننه اعضأ چي مذاکير يې بولي هم ځني پرې کړي وه، صرف يو حنظله رضي الله عنه چي په شهداؤ کي ؤ بدنامي او مثلت يې نه ؤ ور رسولى په دې سبب چي دده پلار عامر الراهب د ابو سفيان سره په جنگ کي ملگرى ؤ، وروسته چي ابو سفيان امر د کوچ الى مکه ورکړى او د مشرکانو فوج ستون سو، نو عليه الصلوة والسلام چي راغلى او د شهدأ رضي الله عنهم حالات يې وليدل ډېر غمجن سو او حمزة سيد الشهدأ چي يې وليدى نس يې څيري سوى ؤ او پزه او غوږونه يې هم ځني پرې کړي وه، آنحضرت صلى الله عليه وسلم ډېر دلگير سو او داسي يې وويل رحمة الله عليک کنت وصولاً للرحم فعالاً للخير، رحمت د خداى جل جلاله دي وي پر تا ته خو پالونکى د صله رحمى وې او ډېر د خير کارونه دي کول که دا بېره نه واى چي ښځي به ډېري غمجيني سي خصوصاً صفيه رضي الله عنها او يا دا بېره نه واى چي وروسته تر ما دا سنت طريقه د شهداؤ په باره په آئينده نسلو کي د مسلمانانو به پاته سي، ما به ته داغسي پرې ايښى واى يعني په قبر کي به مي نه ښخولاى تاچي درندگانو او مرغانو خوړلي واى چي په ورځ د قيامت ته د هغو د نسو څخه خداى جل جلاله ته ژوندى کړى واى، وروسته عليه الصلوة والسلام وويل والله لئن اظفرني الله بهم لامثلن بسبعين مکانک، که چېري خداى جل جلاله ماته برى راکړى پر دوى يعني پر مشرکانو زه به مثلت وکړم ددوى په اوويا کسانو ستا په عوض کي، او نورو مسلمانانو هم قسم واخستى چي که موږ پر مشرکانو د مکې قدرت او برى پيدا

کړی مورږ به دومره مثلت او بدنامي دوی ته واړوو چي هيڅ چا د عربو به د هيڅ چا سره نه وي کړي، څه وخت چي عليه الصلوة والسلام د شهدأ د جنازې د لمانځه څخه فارغ سو دستي دا آيت نازل سو چي دا خبره ؤ عليه الصلوة والسلام ته "والله لئن اظفرني الله آه" نازيبا يې وبنوول، نو عليه الصلوة والسلام كفارة اليمين ورکړه او نورو مسلمانانو چي ورته قسمونه اخستي وه هم كفارهٔ ايمان خپل ورکړه انتهى قول الامام القرطبي رح مع زيادة يسيرة، په انوار المشارق کي وايي چي حمزة رضي الله عنه د وحشي په نامه چي د حبش له قبيلې څخه ؤ شهيد کړی او وحشي د جبير بن مطعم بن عدي بن نوفل مريی ؤ، او د جبير اکا طعيمه بن عدي د بدر په غزا کي حمزه رضي الله عنه په قتل رسولی ؤ، نو څه وخت چي لښکر د قريشو د احد جنگ ته روانيدل جبير وه وحشي ته وويل که تا چي حمزه عم محمد په عوض کي زما د اکا طعيمه قتل کړی ته پر ما ازاد يې، نو وحشي چي په حربه (لکه نېزه غون دی کوچنی آله د جنگ وه) په ويشتلو کي ډېر ماهر ؤ خپل حربه يې راواخستل، نو چونکه د حمزه رضي الله عنه سره يې د مخامخ جنگ توان نه درلودی، نو د يوې لوی ډېري شاته پټ سو څه وخت چي حمزه رضي الله عنه د جنگ په دوران کي د ډبري و څنگ ته تېرېدی وحشي په حربه په ځيگر کي وويشتی حربه د حمزه رضي الله عنه د ورږو تر منځ ووتل او حمزه رضي الله عنه غوځار سو وحشي يې سر ځني پرې کړی، تاريخ اسلامي وايي چي په فتح کي د مکې وحشي په مکه کي ؤ طائف ته وتښتېدی او وروسته مکې ته راغلی او اسلام يې راوړی، عليه الصلوة والسلام يې اسلام ومانه او داسي يې ورته وويل "انت وحشي؟" ته وحشي يې، هغه ورته وويل هو! عليه الصلوة والسلام ورته وويل "انت قاتل حمزه رضي الله عنه؟" وحشي ورته وويل قد كان ماقد بلغک" نو عليه الصلوة والسلام ورته وويل "هل تستطيع ان تغيب عنا وجهک" ته کولای سې چي زما څخه ځان لېري وساتې، دا يې ددې لپاره ورته وويل چي که وحشي هر وخت د عليه الصلوة والسلام سره ملاقات کولای د اکا حمزه رضي الله عنه قتل به په ياد ورتلای، نو عليه الصلوة والسلام چي وفات سو او د مسلمانانو فوج په خلافت کي د ابوبکر صديق رضي الله عنه د مسيلمه کذاب چي د عليه الصلوة والسلام په ژوند کي يې د نبوت دعوه کړې وه غزا ته روانېدل وحشي

هم د مسلمانانو په فوج کې داخل سو ، او داسې يې ويله چې زه د مسيلمه کذاب جنګ ته ور وځم شايد چې زه به دی قتل کړم او دا به مې فديه وګرځي په ورځ د قيامت د قتل د حمزه ﷺ.

درویش وايي: چې د مسيلمه کذاب سره د غزا قصه ورېده ده لکن دومره قدر وايم چې وحشي په خپل اميد کې کامياب سو يعني مسيلمه کذاب وحشي قتل کړی او د مسيلمه کذاب په قتل سره تابعان دده سره تيت وپرک سوه. دا آيت د پاتې حصې يعني "لئن صبرتم آه" ترجمه. که تاسې صبر وکړئ پر ظلم او عقاب د جاني يعني عقاب بالمثل هم ورنه کړئ حتمًا صبر خير دی تر مماثلت بالعقاب لپاره د صابرانو. کريمه "ان الله مع الصابرين".

درویش وايي: چې دده اخيري برخې د آيت د عليه الصلوة والسلام داسې وويل "بل نصبروا يارب"

مسئله: په خلاصة الفتاوی کې وايي که يو سړي و بل ته وويل يا خبيث ومثل ذالک که دی ځواب ورکړی بل انت خبيث خو روا ده. لکن اولی داده چې پته خوله دې سي ځواب دې نه ورکوي يعني صبر دې وکړي کما قال الله تعالی في هذه الآية. او په مجمع الفتاوی کې وايي چې لو قال لغيره يا خبيث مثلاً فجزاه بمثله جاز لانه انتصار (کسات اخيستل دي) بعد الظلم وذالک ماذون فيه کما قال الله تعالی "ولمن انتصر بعد ظلمه فاؤلئک ماعليهم من سبيل" والفعو افضل قال الله تعالی فمن عفی واصلح فاجره علی الله.

مسئله: که يو سړي و بل ته وويل چې د زنا کاري زويه. چې دا کلمه موجب د حد ده يعني که زنی ثابته سي خو د هغه و مور ته حد زنی ورکول کېږي دی دي په ځواب کې و هغه ته ورته بنکنځل نه کوي. ولې که دی د زنی له اثبات څخه عاجزه سي ده ته حدقذف ورکول کېږي مجمع الفتاوی.

وَاصْبِرْ وَمَا صَبْرُكَ إِلَّا بِاللَّهِ وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَلَا تَكُ فِي ضَيْقٍ مِّمَّا يَمْكُرُونَ ﴿١٢٧﴾

او صبر وکړه ته یامحمد ﷺ پر ازار د کفارو، او نه دی صبر ستا مگر په توفیق او کومک د خدای ﷻ دی، او ته مه گرځه په سینه تنگولو کي له هغه کار څخه چي کافران تا او اهل اسلام ته مکر کوي چي تاسي او دین ستاسي له دنیا څخه نابود کړي یعني ته غم مه کوه په مکر سره ددوی ولي چي زه ستا ناصر یم پر دوی او پر موږ ددوی جزأ ده في الدنیا والآخرة.

فائده: خدای ﷻ وویل "وما صبرک الا بالله جعفر صادق رضي الله عنه وایي چي انبیأ تهوله خدای پاک په صبر سره امر کړي دي، او لویه برخه یې و رسول الله ﷺ ته ورکړې ده، ولي چي خدای پاک داسي وویل وماصبرک الا بالله یعني لابنفسک.

فائده: اصل د "لاتک" لاتکن ؤ نون یې حذف کړی تخفیفًا لکثرة الاستعمال.

سوال: په "لم یخن" او "لم یصن" وامثالها کي ولي حذف د نون نه دی روا؟

ځواب: نور الفاظ خو دومره کثیر الاستعمال نه دي لکه باب د کان کما لایخفی علی المتفحص.

إِنَّ اللَّهَ مَعَ الَّذِينَ اتَّقَوا وَّالَّذِينَ هُم مُّحْسِنُونَ ﴿١٢٨﴾

په تحقیق خدای ﷻ ملگری یعني معاون دی د هغو کسانو چي دوی ځانونه وساتي د کفر او له معاصیو څخه او د هغو کسانو چي ذوی په اعمالو د خیر مخلصان وي، په حدیث شریف کي راغلي دي چي د محسن دري علامې دي (۱) مبادرة دی و طاعت ته د خدای ﷻ (۲) پرهېز له محرماتو څخه د دین الاسلام (۳) احسان کوي د هغه چا سره چي دده سره بد وکړي ..... ابیات

به احسان خاطر مردم شود شاد .... بتقوی خانه دین گردد آباد
بسوی این صفتها گرشتابی .... رضای خلق وخالق هر دو یابی

حکایت: د هرم بن حبان رح چي د زکندن وخت ورسېدی یو چا ورته وویل چي وصیت وکړه! ده ورته وویل چي وصیت خو له مال څخه خلگ کوي ولا مالي لي،

لکن اوصیکم بخواتیم سورة النحل یعني من قرأ "ادع الی سبیل ربک الی اخیر السورة" .... خواجه حافظ:

پاک وصافی شو و ازچاه طبیعت بدر آی .. که صفایی نه دهد آب تراب آلوده

معنی آنست که چاه طبیعت یعني شهوات نفسیه را بگذار تاکه طاعت شما باحسان واخلاص گردد، زیرا که آب خاک آلوده صفایی نمیدهد آن چنان طاعیتکه ریا درو باشد بدرگاه خدا مقبول نیست.

نصیحت: مسلمان لره په کار دی چي علم دین زده کړي، ولي چي خدای ﷻ آنحضرت ﷺ د هیڅ شي په طلب د زیادت نه دی امر کړی بېله علمه قال عز من قائل وقل رب زدني علماً، یو محقق شاعر وایي:

علمهای انبیأ و اولیأ ..... دردلش رخشنده بود چون شمس الضحی

عالم که آموز گارش حق بود ..... علم اوبس کامل مطلق بود

ومع هذا امر بطلب الزیادة في العلم، ابوبکر الکناني رحمه الله وایي چي ماته خضر علیه السلام وویل چي زه په مسجد کي د صنعا وم او محدث عبدالرزاق رحمه الله و خلګو ته احادیث د رسول کریم ﷺ بیانول او حاضرینو په ډېر شوق او ذوق احادیث د عبدالرزاق رحمه الله اورېدل، د جامع مسجد په کنج کي یو ځوان ناست ؤ سر یې پټ کړی ؤ په مراقبه کي ؤ، ما ورته وویل لم لاتسمع کلام عبدالرزاق، ده مخ لڅ کړی او وه یې ویل "انا اسمع کلام الرزاق وانت دعوني الی عبدالرزاق، خضر علیه السلام وایي چي ما ورته وویل نو ماته ووایه چي زه څوک یم؟ ده راته وؤیل انت الخضر.

درویش وایي

صرفت العمر في لهو ولعب .... فآها ثم آها ثم آها

نود سال عمری عزیزت گذشت .... مزاج تو از حال طفلی نه گشت

الهي یا الهي یا الهی .... ندارم جز امیدت تکیه گاهی

شفیع اورده ام روی محمد[۳] ...... کرم کن برمن گم کرده راهی

ندارم طاعت مقبول درگاه ...... بجز اشک ندامت آه آهی

ندارم توشه راه قیامت ...... بجز شرمندگی وروه سیاهی

مناجات

الهی عبدک العاصي اتاکا .... مقراً بالذنوب و قد دعاکا
فان ترحم فانت لذالک اهل .... وان تطرد فمن یرحم سواکا

درویش وایي: چي په توفیق د رب العزت عَزَّوَجَلَّ له تفسیر څخه د څورلسم جزء په ورځ د جمعې مبارکې وروسته تر صلوة الجمعة فارغ سوم ولله الحمد والمنة والصلوة والسلام علی خیر البریة وعلی آله وصحبه الکملة رضی الله تعالی عنهم اوس نوبت د پینځلسم جزء ورسېدی د خدای جَلَّ جَلَالُهُ ولوی جناب ته دا امید دی چي پینځلسم او شپاړسم جزء له تفسیر څخه مي په عافیت او صحت تامه فارغ کړی بلکي تر اخیره پورې د امل د عاصي تناؤ ډېر ورډ دی ولله الامر.

ددولسم تاریخ د ذوالقعدة الحرام د میاشتي سنه (۱۴۲۹) ھ ق.

حکایت: د تفسیر ددې جزء په اخیره نېټه کي پر کوټې او اطرافو مسلسل د زلزلې جټکې راتلې چي په بعضې قری وو کي یې لوی لوی جاني او مالي تاوانونه و خلگو ته اړولي دي.

اللهم احفظ اهل الاسلام من الفتن والزلزال برحمتک یا ارحم الراحمین آمین آمین آمین.

لا اله الا الله محمد رسول الله

الله نور السموات والارض

د تفسیر ایوبي حنفي د مضامینو فهرست

تفسير ايوبي حنفي۱۰ ټوک

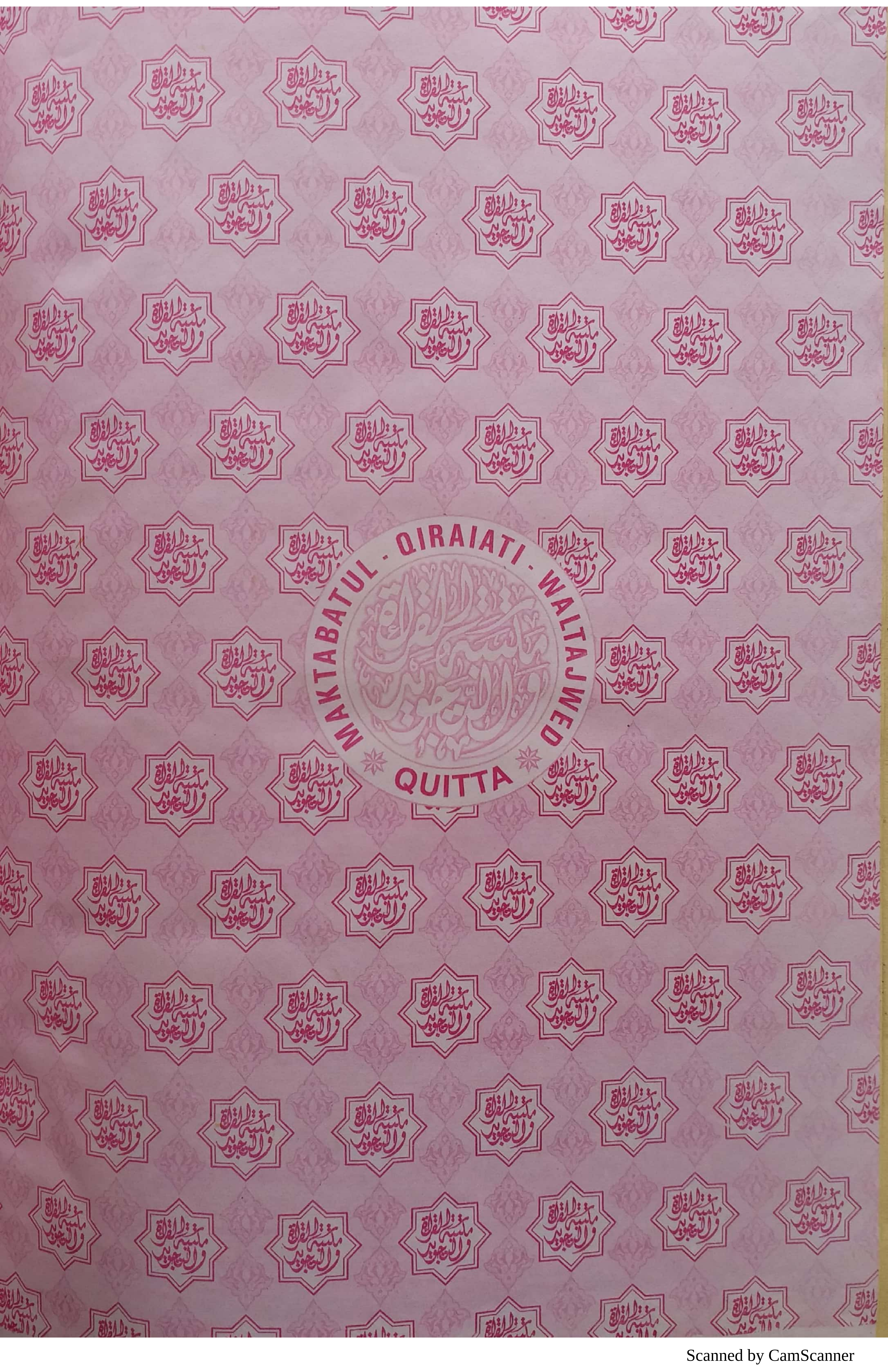
د نصيراحمد احـمـدي لخوا

سکين او pdf سـو.

تاريخ. ۳-۱۱-۱۳۹۸

واتساپ، ۰۷۴۹۸۴۹۵۶۹

د دعـا محـتـاج احـمـدي!


MAKTABATUL - QIRAIATI - WALTAJWED
QUITTA